

ОМОН МАТЖОН

ГАПЛАШАДИГАН ВАҚТЛАР

ШЕЪРЛАР
ДОСТОН- ХРОНИКА
ШЕЪРИЙ ҚИССА

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти

Ўз2
М 31

М $\frac{4702570200 - 107}{М352(04) - 86}$ 33 — 86

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1986 й.

ЙОГ МАШҚЛАРИ

Мен йогман.

Ойлаб ва йиллаб мисқоллаб,
бир қалбга йиғилган кучман, ирода.
Мақсудим — ўз шахсий ўзишлар эмас,
бир авлод раъйини этмак ифода.

Мен — йогман.

Юраман, ялангоёқ, тик,
тунда, ойнинг кумуш синиқларида.
Гоҳ нафасни ютиб, қолиб кетаман
ойларнинг, йилларнинг саноқларида!

Мен йогман.

Сўзларнинг кескир шамширин
юрагим зарбига поя айлайман.
Гоҳо не-не азиз сирлар чўғини
оғзимдан чиқармай, фурсат пойлайман.

Гоҳида тасарруф этаман зумда
Бутун умрим учун берилган нурни.
Вужудлар йўқолур ҳаётдан, лекин
порлаб, шуълаланиб қолсин-да ўрни!

Инсон танасининг юксак бурчи бор
курашлар чоғида ғаму андуҳга, —
энг мушкул пайтлар ҳам қолмай тор-тушқун,
хизмат этмаги шарт юракка, руҳга.

Дейлик, ҳаётнинг кўп жумбоқларига
ўзим куйиб-ёниб, изладим жавоб,
не-не туҳмат, тазйиқ шамширларининг
дамида ўтказиб тунларни, азоб...

Камолот, бу — орзу. Камолот мумкин.
Аммо танда кўлдир бебошвоқ гаплар.
Ҳеч кимдан ҳадямас, лекин кўксимда
тошар бўйсунуксиз ҳислар-талаблар.

Қачонки буюклик, нафосат кўрсам,
ҳеч кимнинг зуғмимас, ўзим эгдим бош.
Не буюк чинорлар қулаган пайти
кўзларим синган шох ўрни, филт-филт ёш...

Имон дарёсида қурилган ГЭСман,
улуғ тоғларимга тикканман кўзни.
Тилим айланмади асло ёлгонга,
касбим порлатмоқдир юксак Ҳақ сўзни.

Ўзни қўлга олай, йўлга солай деб,
тўғриси, кўп азоб берибман жонга.
Билдимки, қанча кашф, сир очса инсон,
шунчалик чулғанар сирри ниҳонга.

Қани, дўст, хоҳласанг, сафга тур, ўрган,
огиз чучимайди ҳалво дейишдан.
Бу — йог машқлари.

Дастлаб бошлаймиз
оқни оқ, қорани қора дейишдан...

1985

БИР ЧИНОР ОСТИДА

Аллар анжумани каби юксалмиш
Ургут тоғларида Юқори чинор.
Дарахтлардан бирин остида мўъжаз
Табиат нақш этган ковак-уйча бор.

Бунда илдизларнинг ер ости умрин
Боқийлик шажараси ёзилган каби,
Шошилдик, сайёҳнинг ҳар қаерда ҳам
Мўъжиза кўрмоқлик бўлар матлаби.

Ўн беш киши эдик каттаю кичик,
Кирсак сигармизми ҳаммамиз бирдан?!
Кўнгилни кенг қилинг демиш ровийлар,
Барчага жой етди шу бир кафт ердан...

Мен олим, мен арбоб, мен мундоқ демай,
Бу тор ертўлада аҳил, қурч бўлдик.
Чинорнинг қаддини тутган илдизлар
Бизнинг бирликка ҳам гўё куч бўлди...

Кимдир: «Ер остида, мана, ҳамма тенг...»
Деганди, бу ҳазил топмади маъно.
Одамлар жипс-яқин туришган жойда
Сираям тангу тор кўринмас дунё.

Ҳа, ўз фарзандларин соз, иноқ кўрган
Ватанга ўхшарди бу улуг чинор,
Барглари, минг-минглаб қанотлар каби,
Кўк сари талпинар эди бахтиёр!

1985

ЖОМЕЪ МАСЖИДИ УСТУНЛАРИ

Хивада кимда ким Жомеъ масжидин
Пастак қопусидан кирса ичкари,
Сезади иқлим тез ўзгарганини,
Довондан дарага тушган сингари.

Ҳа, оддий бир ҳовли, лекин кўрибоқ
Хаёлинг бўлади минг остин-устин:
Тумор қутисидек уйга жой бўпти
Икки юз ўн икки ўймакор устун!

Нимқоронғи хилқат, захтоб айвонлар
Ва тортуйнук томга бу не маҳобат?!
Бешта-ўнта теракми-тутнинг ишини
Шундоқ устунларга юклаш не ҳожат?!

Ҳар бири буюк бир уста дастхати,
Хоразм шонидан ўйма нақш ёдгор,
Бири юз йилларнинг ёрлиғи бўлса,
Бирида минг йиллик тарих муҳри бор.

Қадим шаҳри Котни сув босганида
Дарё суриб келган булардан бирин,
Шу устун қошида ўсмир Беруний
Олис юлдузларнинг айтган таъбирин.

Салкам йигирма йил Гурганжда бири
Ибн Сино бўйин бўйлаб бўйига,

Устунлиг этранин кўрган инсоннинг
Тиббиёт мулкига, Қонун уйига.

Паҳлавон Маҳмуддек бири савлатдор,
Бири нақ Алпомиш учун ёдгорлик...
Бу ерга бирпасга кирган-ов улар,
Зўр ишлар олдидан руҳий тайёрлик...

Афсуски, вол бир куч банд этиб барин,
Қолмишлар меҳробдан ошолмай доди.
Не хонлар ёнбошлаб давр сурди бунда,
Элга бир устунча тегмай имдоди.

Осиёнинг улкан қасрларини
Юксалтиб тургувдек, поклаб номини,
Мағрур устунларга ким кўтартдийкин
Майсиз, тўнкарилган ваҳдад жомини?!

Аслан азиз бўлса эътиқод уйи,
Нега даркор унга мунча кўп устун?
Инсоннинг хаёлот уфқи тўсилмай
Доим очиқ қолсин юлдузлар учун!

Гул отиб тўлдириб бўлмас зулматни,
Қуёш нур сочмаса — ой совуқ кесак.
Дўстлар, эл бахтининг устунлари — Сиз,
Азиз орзуларин кўтаринг юксак!

1985

УМРИМИЗ ҲАҚИДА

Ҳамма айёмдия табаррук, биз учун айём шу,
Бизга тақдир илкидин тутқазилган жом шу.

Қишни енгган боғ каби, тундин қутулмишдир шафақ.
Бизга тонг гулкоридин шабнамдек инъом шу.

Хоҳи кун тиғиндамиз, хоҳ азим тоғ пинжида,
Бул умр ойнаси қолсин мусаффо — ком шу.

Дилда акс этсин замонларнинг кесишган нурлари,
Неча авлод қалбига биздин етар пайғом шу.

Не оғочлар боғ аро сўлмиш очиқ илдиз билан,
Меҳр бу торларга сунсак, энг жаранг илҳом шу.

Ера гул кесмоқ учун шартмас ҳилол шамшири ҳеч,
Кўнгил кавокиблар уза сайрона бир оқшом шу.

Умри боқий истасак, дейлик жаҳоннинг тинчини,
Юрт өмөн бўлса агар, бизга ўчмас ном шу.

1985

БИР ЖАНОБГА ЖАВОБ

Гаройиб замон бу, дунёга боқсанг,
Бир ёқ чўл, бир ёғи боғдек кўринур.
Тоғдай меҳнатингни гоҳ ҳеч ким айтмай,
Тариқдай иллатинг тоғдек кўринур.

Парижда бир жаноб гадириб қолди
Ўзбекни таниши, зўр билишини,
Яъни Москванинг бозорларида
Алламбало сотиб ўлтиришини!

Французлар бугун «Бобурнома»ю,
Навойни ўқир она тилида.
Шундоқ экан бу зот менинг халқимга
Нега таъна қилар, не бор дилида?!

Балки бир эркинлик бозордир.
Лекин

Катта олди-сотди бошқа томонда:
Дейлик, инглизларга Жанна д, Аркни
Французлар ўзи сотган, ёмон-да...

Икки Франция бор. Бу жаноб мени
Бир чўқиб кўрмоқчи бўлди-ёв рангсиз!
Лекин мен биламан: Гитлерга бир пайт
Кимлар сотганини Парижни, жангсиз.

«Нормандия-Неман» эрлари чиндан
Париж коммунасин эрса давоми,
Булар Наполеон руҳи ила маст —
Аламли эслашар Ватерлоони.

Бул зот ёддан билар: бугун жаҳонда
Қайси музейларни қандоқ безарлар
Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқондан,
Сотиб олинганмас, таланган зарлар.

Ўзбек сотган эмас, лекин энг нодир
Ёзмалар — Синодан Бобурга қадар,
Ғарбадир, ўқ ўтмас ойна остида.
Ватаним, ўқ ўтмас бўлсайдинг агар...

Сотишдан гапирар! Ўзбек еридан
Тотинса, тўяди бутун ер юзи.
Шунча меҳнат билан пахта етказар
Асил баҳосига қарамай ўзи.

Ҳа, буларга мумкин, кимга ўқ-дори,
Кимга бомба сотса, кимга реактор,
Зулм, сохта дўстлик, қарамлик сотса,
Буларга мумкиндир, гўё керакдир!

Буларга уятмас Сан-дени бўйлаб
Яланғоч қизлари танасин сотса,
Айб эмас, ҳар қайи ҳар ёндан кириб
Бечора афғонни ерида отса!

Ҳа, олди-сотдига устаси фаранг
Ўзидир! Минг хилли яна қилади.
Лекин Москвани ифорга буркаб,
Гул сотган ўзбекка тана қилади!

Мен ҳеч вақт француз халқи даҳосин
Қўймайман бир-икки сотқин қатори.
Ўзбек халқига ҳам мисол бўлолмас
Миллатнинг бир-икки олибсотари.

Бугун Осиёнинг буюк тоғлари,
Икки дарё қўли Оролда тугун,—
Қучоқлаб турибди Ўзбекистонни
Ерини зўр жаннат этгани учун!

1985

«СЕН-МЕН...»

Яқинда қизиқ бир «сен-мен»нинг устидан чиқиб қолдим. Озодагина кийинган, ингичка мўйловчаси ярашиб турган йигитчага бир кимса дўқ қилар эди. У кимса қалин дўрдоқ лабларида сигаретасини у ёқ-бу ёққа алмаштириб, гоҳ тили тагига нос ташлаб олиб йигитчага бўлмағур надомат, алам, туҳмат гаплар айтар, қўлидаги портфелини кўрсатиб: «Тани донин ту тумкада!» (Носкашлар тилидан таржимаси: «Сенинг жонинг шу сумкада, аввал юма-лоқлаб ёзар эдим, энди очик ёзавераман!») дер эди.

Бу дўрдоқлаб катта одам бўлгиси келган, ўзи ҳақда олам-олам ширин хаёллар қилган. Аммо ҳеч ким чиқмаган ундан! Тош кўтарувчи чемпионликни орзу этган, лекин юрагидаги тош бошқа бирон нарсани кўтаришга қўймаган. Буюк математик бўлишни ўйлаган, лекин барча ҳисоб-китобни ўз фойдасига ағдариб чамалаган. Уткир нафасли, кучли овозли ҳофиз бўлишни истаган, лекин бировнинг ютуғини эшитса нафаси ичига тушиб кета берган. Шоирлик ҳавасини қилган, лекин қўлига қалам олди дегунча ичидан нур ўрнига хусумат тўкилаверган...

Мен бу йигитчани, унинг элимиз ичидаги яхши обрўсини билар эдим. Анави «ҳамлакор» ҳам бир қадар ёқасини танитганлардан. Ҳар ҳолда четда турмай, беҳуда таъналар эшитаётган йигитнинг ёнига бордим, лозим бўлса, ҳимоя учун...

Аmmo бу одобли йигитнинг иродасига қойил, рў-
парасидаги кимсага қаттиқ-қуруқ гап айтиб ўтирма-
ди. Чамаси, йигитча кимнинг кимлигини бир қараш-
даёқ рентгентолог каби ёрқин кўрадиган истеъдодга
эга! Лекин ҳалиги дўрдоқнинг гапларини атрофда бир-
икки одам ҳам эшитиб турган эди-да, иззат-нафс ус-
тун келдими, йигит рақибига қарата аниқ, пухта қи-
либ шундай гапларни айтдики, қойил қолдим.

Мен-ку, жуда оддий инсон бўламан,
Лекин сени кўриб ҳайрон бўламан!

Сен кундуз ранг билмай, аламли кезсанг,
Мен тунда ҳам ёруғ осмон бўламан.

Қудуққа туфлайсан сен ном чиқарга,
Мен чашма очай деб сарсон бўламан.

Сен бировлар изин ҳит қаричлайсан,
Мен тоққа қўйилган нарвон бўламан.

Сен итсан ҳар ўтган, кетганга ҳурган,
Мен-чи, катта йўлда карвон бўламан.

Ўзгалар қўлида қўғирчоқсан сен —
Мен кулмайман, дилим вайрон бўламан.

Не-не пок жонларни сен хуноб этсанг,
Мен эл шодлигига майдон бўламан.

Шундан, икки жаҳон овворасисан,
Мен бир жоним билан жаҳон бўламан.

Сен ёзсанг, йиғлайди ўзбек имлоси,
Мен эса тилимга қалқон бўламан.

Чунки сен кин, фисқу фасод ёзасан,
Мен ёзсам — нур ичра жавлон бўламан.

Фожеанг шу — ҳамма сендан қочади,
Мен ҳар уйда азиз меҳмон бўламан.

Сен жон сақлаш учун элни сотасан,
Мен-чи, элим учун қурбон бўламан.

Сен ўзни ҳар кўйга солиб ўласан,
Мен эсам ҳар доим омон бўламан.

1985

ЧЎЛДАГИЛАР

Достон — хроника

*Мирзачўлга Фарғона водийсидан кўчиб
келган чўлқуварларга бағишлайман.*

«Ким бир кишварга ҳукм сурсанг,
Иқболу шукуҳ кўсин урсанг.

Зинҳорки зулм риштасин уз,
Инсоф ила адл қасрини туз.

Гар шаҳрда истасанг раёсат,
Саҳрода анингдек эт сиёсат.

То барча ишинг дегандек ўлғай,
Кўнглунг нечук истагандек ўлғай...»

Алишер Навоий, «Лайли ва Мажнун»

«Ленин юборган мутахассислар билан биринчи
эшелон 1920 йилнинг ёзида Мирзачўлга келди...»

ЎзСЭ.

ХИТОВ

«... Мирзачўл — Ўрта Осиёдаги текислик. Ғарбда аста-сөкин
Қорақумга туташиб кетади. Ёзи ниҳоятда иссиқлиги билан
ажралиб туради... Текисликка Бекобод шамоли қатиқ таъсир
этади. Ваъзан шамолнинг тезлиги 26 км/сек. га этади

Кўпгина археологик топилмалар қадимда Мирзачўлда деҳ-
қончилик қилинганидан дарак беради...»

ЎзСЭ.

«Фироқ ичра дема сўз Огаҳийга дашту саҳродин,
Ки андуҳу ғамин дафъ айламас ҳам шаҳр, ҳам саҳро».

Огаҳий

Шаҳарнинг қоқ ўртасида мен
Баланд хитоб қилдим бир куни,
Етсин дедим замондошларга
Кўксимдаги ҳислар тўлқини.

— Чўлдагилар.

Менинг сасимга

Талай фурсат сазо келмади.
Куппа-кундуз, ҳаёт гуж-гавжум,
Аммо ҳеч ким парво қилмади.

Балки буни эшитганлар ҳам
Ўйлагандир менга эмас деб.
Ё кўнгли тор шаҳарлик ўртоқ
Кулгандир ҳам: «Э, шоир маст...» деб.

Боғ тўрида, ана, салқинда
Ошиқ-маъшуқ ўлтирар сархуш.
Хаёллағи бўстонародир,
«Чўл» о'виги ҳеч бермаслар ҳуш.

— Чўлдагилар.

Даққи, қув домла

Овозимга қараб қўймайди.
Ун беш йиллик сийқа ваъзини
Илм чўққиси деб ўйлайди.

Ану... бошлиқ. Неча йиллар тинч,
Бир идора, кирар-чиқар ғоз.
Зўр шиори: «Сен менга тегма...»,
Иши — эски ҳаммом, эски тос.

Аммо менга боғбон ялт боқди
Манглайдан сидириб дурни.
У билади, бирдек азиздир
Шаҳар билан қишлоқнинг ўрни.

Фарқи шуки, ер сезса шартдир
Одамнинг меҳр олуд қўлини.
Топтайверса фақат пошналар,
Ернинг тирик ўчади уни.

Ўлик тупроқ. Озми заминда
Одамзоддан қолган саҳрелар.
Ҳавосидан нафасинг қайтиб,
Неъматидан тилинг заҳр олар.

— Чўлдагилар.

Бу чорлашимга
Эшитганлар бир боққани соз:
Ахир шоир бекордан бекор
Ўз гапини қилмайди оғоз.

Модомики бу нидони мен
Наки ерга айтдим, на кўкка.
Мен ўтмишга жар солмоқдаман,
Бонг урарман зўр Келажакка.

— Чўлдагилар.

Зотан, энг аввал
Ўз қалбимга эрур бу хитоб,
Юрагимдан бу саволларга
Чиқармикан лойиқ бир жавоб?

ЧУЛ ТАЪРИФИДАГИ ГАПЛАР

«Бу бўз ерлар туби олтин-кумушдир,
Терилса, барчаси сенга улушдир.

Аммо энг аввало яшнат элингни,
Соз эткил ичкару таш манзилингни...»

Юсуф хос Ҳожиб, «Ҳунадғу биллик».

Қадимда бир қабила саҳрода адашиб қолибди.
Емаклари тугаб, ногаҳонда йўлиққан эски қудуқ бо-

шини макон тутиб, тақдирдан иноят кута, кун-бакун аҳволлари ниҳоят мушкуллашаверибди. Жамоада ошиқ-маъшуқ йигит билан қиз ҳам бўлиб, буларнинг-да ҳоли кўп забун экан. Қиз беҳол-бемадор мудраб ётса, туш кўргандек бўлибди. Тушида у атроф-теварақ саҳрода унда-мунда ётган катта-кичик тошларни йигиб қозонда қайнатаётган эмиш. Қозон қайнай-қайнай фақат йирик тошларгина қолиб, майдаларидан қизил-тўқ бўтқа ҳосил бўлибди. Тотиб кўрса, ейимлик...

Уйғониб, тушини айтса, ҳеч ким қулоқ осмабди, тентакка, ҳушини йўқотганга чиқаришибди. Лекин қиз базур онаси ва бир-икки холаларини ундаб, тиканагу тошлардан тергизиб, қозонга солиб қайнатаверибди. Бир неча вақтдан сўнг ўша тушидаги таом ҳосил бўлибди...

Ким билсин, эриган тошларда не ҳислатлар бор эди. Аммо сумалак шундай пайдо бўлган дейишади. Ичак чўзилди — баҳорда ҳар йили аёллар сумалак қайнатишлари, қозонга бир қанча тошлар ташлаб қўйишларининг ҳам бир сири борга ўхшайди...

«Саҳро — пайғамбарлар фол кўрар жоймиш».
Бордир бир эртакда шундай ишорат.
Гўё улар чўлни ойна қилиб,
Олам тақдиридан айтган башорат.

Хўш, гўё истиқбол кўзгуси бўлган
Бу жойлар не учун қуш учмас саҳро?
Бирон бурчагида иримиға ҳам
Умидбахш бир жаннат бўлмабди пайдо?

Аксинча, бу ерда, гирдибод, самум,
Ер надир, осмонни этиб чок-чок,
Не ёлғон сароблар жилва кўргузиб,
Не-не умидларни этмишдир ҳалок...

Оқибат, не қонхўр ҳукмдорларнинг
Очиқ зиндонига айланиб чўл ҳам
Норози ё жангкор феълли не жонлар
Шу ерда бўлмишлар банди жаҳаннам.

Лекин қайси ўзбек эртагин олманг,
Қаҳрамон саҳрога қувланган маҳал,
Улик биёбонга у жон элтгандир,
Албат чашма очган, қурган боғ-шаҳар.

Шунингдек, ўқиган ё эшитганмиз,
Чўлларга бош олиб кетган жонларни,
Саҳродан куч-қувват олиб, юртига
Ботир бўлиб қайтган не ўғлонларни...

Ёки ғайри шаърий севгидан пайдо —
Не гўдаклар чўлга ташлаб кетилган.
Аммо биронтаси ўлмаё уларнинг,
Барига ғаройиб тақдир битилган.

Хоразмий, Беруний, Сино, Фарғоний —
Ўтмиш машъалларин ўйлаб кетаман:
Қайда бўлмасинлар, юртим эрлари
Қадам қўйган жойин этмишлар чаман.

Албатта, эртақлар руҳи бир бошқа,
Тепангда парлаган қуёш бошқадир,
Жасорат сўзига, ботир сўзига
Ҳар даврда талаб ва тош бошқадир.

Не даврлар ўтди эл тақдиридан,
Бефарқ тентигандек қирда қамғоқлар.
Не аҳли донишнинг ёнди ўз умри
Замона дардидан чекканда оҳлар.

Хўш, нега Мирзачўл бугун момдор,
Гарчи Осиёда кўпдир чўл, саҳро?!
Чунки жангга кирди армонлар бунда,
Тўқнашди, ул Эски, бул Янги Дунё!

РУС ОЛИМЛАРИ

...1873 йилда Мирзачўлни ўзлаштириш бўйича Н. Ф. Ульянов лойиҳаси тасдиқланди. Аммо Чор ҳукумати бу ишга маблағ беравермади. Маҳаллий аҳоли ҳар хонадондан биттадан одам берди. 15 км. каналда 7 минг киши ишлади 4 йил давомида, Ҳар ишловчига беш тийиндан пул тўланарди холос.

...1900 йилнинг 7 февралда қанча сансоларчиликлардан сўнг Чор ҳукумати Мирзачўлнинг шимоли- шарқий қисмидаги 4 минг десяти ерни ўзлаштириш учун 2850 сўм ажратди. Бу маблағнинг қанча қисми губернатор ва унинг гумашталари жиғилдонидан ўтиб кетгани сир эмас...

1914 йилда Романов канали тармоғидан сугориладиган жойлардан давлат ҳисобидан ер берила бошланди. Бу жойларга, ўша даврда тез жорий этилган янги қонунга кўра, фақат рус миллатидан бўлган кишиларгина ўтроқлашишлари мумкин эди. Уларнинг эътиқоди христианлик бўлиб, камида минг сўмлик мулк- ашғёси бўлиши, ҳарбий хизматни рад қилмасликлари керак эди. Бу қонуннинг 7- пункти махсус эскартма билан маҳаллий миллат кишиларига Мирзачўлда ўтроқ жойлашишни қатъиян ман қилар, ҳатто ер ижара олишлари ҳам мумкин эмас эди. Фақат қарол ва батрак бўлиб хизмат қилишлари мумкин эди.

Мирзачўлни ўзлаштиришнинг Инқилобгача бўлган мураккаб ва оғир даврида кўплаб рус олимлари, инженерлари шахсий ва гражданлик жасоратини кўрсатдилар. Эзилган ва хўрланган маҳаллий миллат кишилари ёнини ола билдилар. Бу жойларда уларнинг куч ва бардошлари, сатий ҳаракатлари фақатгина канал қазилишию чўлга илк яшиллик, обиҳаёт келишигагина эмас, балки кишилар онгида инқилобий курашнинг илк куртаклари уйғонинига ҳам сабаб бўлди. Курсиш, Островский, Булаевский, Ризенкамф, Разанов, Димо, Костяков, Павловский, Колпакова, Александров...

Мирзачўлни ўзлаштириш тарихидан.

Иқадимий Самарқанд остонасига
Расадхона томон ким борса бугун,
Вяткин бобонинг қабри бошида
Бир лаҳза миннатдор сақлайди сукун.

Илмнинг самари машъалдир гўё:
Йўл очар ё берар ҳарорат, ёғду.
Аммо унинг битта ғараз учқуни
Дунёни этмаги мумкин қоронғу.

Тунгус ёритқичин яхши эслаймиз,
Улуғ Сибирь узра гулдираб сўнган.
Сирин очганча йўқ олимлар унинг,
Шундан бор шони ҳам чўпчакка дўнган.

Уч-тўрт кун эгасиз қолган хонадон
Ёқимсиз ғуборга ботгани каби,
Фидойи эрлари бўлмаган халқнинг
Шону шуҳрати ҳам қолмас абадий.

Зирҳида ой нури акс этган шамшир
Жаҳолат қўлида юксалган зумда
Улуғбекнинг юлдуз тўла кўзлари
Икки расад каби тўлдилар қумга.

Хонлар жаллод билан юрган ўтмишда —
Уни қолдирмаган ҳеч бир юришдан.
Қабиҳ Оқ подшо ҳам қайни забт этса
Иш бошлаган дастлаб турма қуришдан.

Боқсак фидойилар тарихига биз,
Ҳайрон этар гўё нур толимлари,

Ўтган асрларнинг зулумотидан
Данко каби ўтган рус олимлари.

Бирларининг лоши олис шимолда —
Оппоқ муз кафанда абадий қолган.
Бири Аляскада, бири Сибирда,
Бири океанда беиз йўқолган.

Бири, йигирманчи оғир йилларда
Гоби саҳросини кезган пиёда.
Бири Бухорода тифга жанг очиб
Ўзда дори синаб ўтган дунёдан.

Мен Бартольд ё Бертельс зўр даҳосидан
Сўз очсам, қўшилгай ҳар бир талаба.
Кўҳна Хоразмни қумдан турғазиб,
На буюк Толстов қучган ғалаба!

Подшодан Мирзачўл учун пул сўраб
Ризенкамф неча вақт юрганди сарсон.
Ленин шахсан ўзи топширган унга
Чўлга обиҳаёт элтувчи карвон.

Олимлик, бу — жунун.

Ҳеч ошиқ ёрга

Тутган гули учун кутмайди савоб.
Олим жасорати — биққи мардликмас,
Миллатлар, даврлар сари зўр хитоб.

Сизларни сал мақташ, огоҳ этишга,
Ўстозлар, бу дoston бир баҳонадир,

Чунки она Ернинг ўзи космосда
Нур истаб кезган бир расадхонадир.

ЧУЛДА ВОДИЙ КИШИЛАРИ

«Аҳмад Фарғоний. Буюк астроном, математик ва географ. Фарғонадан Бағдодга қачон ва неча ёшида чиқиб кетгани маълум эмас...»

ЎзСЭ.

«Шу пайтгача Андижондан беш юздан ортиқ оила кўчиб келди... 1985 йилнинг охиригача уларнинг сони мингтага етиши керак...»

«Улар вагонларда кўч-кўронлари билан бирга Андижоннинг сўлим боғларида гуркираб ўсаётган мевали дарахт кўчатларини ҳам яхши ният билан авайлаб олиб келишибди...»

Газета хабарларидан.

«Водийлик жонажонларимизнинг «Зарбдор» районимизга келиши, тўғриси, ишимизга, ҳаётимизга ўзгача бир файз қўшди...»

«Район территориясида 1985 йилнинг 1 январигача бор-йўғи 7 минг туп дарахт бўлган. Шу йилги қаттиқ қишда уларнинг 40 мингини совуқ уриб кетган... Бу йил баҳорда район бўйича янгидан 1 миллион туп турли дарахт кўчатлари экилди...»

«1984 йилда пахта ҳосили атиги 10 центнер бўлган. Бу йилнинг ўзида мўлжалимиз 15...»

«Раҳбарларга сиз ҳам айтиб кетинг, бизларга ўз вақтида газета-журналлар, телевизор, автобус...»

Чўлдаги суҳбатлардан

Фарғона!

Эй, ерда она табиат

Инсон қўли билан яратган бўстон.

Баҳор учун яшил сувратларини

Сендан олар дейман жон Ўзбекистон.

Эй водий, эй лим-лим феруза коса,
Нақшингда тириклик байтлари ёзиқ.
Инжа шеваларинг она тилимнинг
Юксак жарангига бўлмиш жон озиқ.

Бир пайтлар дунёда одам боласи
Ваҳм ичра боққанда «сув балоси»га,
Сенинг қўрқув билмас ўғлинг Фарғоний
Мироблик этгандир Нил дарёсига.

Ночор изтиробда саркарда Бобур
Сени тарк этганди нажотсиз қолиб.
Сендан Худоёрхон қочди шармисор
Элда қаҳру ғазаб келганда ғолиб.

Ер ё кўкка боғлиқ инсон тақдири,
Ер меҳрисиз башар башар эмасдир.
Аммо заминга бу рағбат ҳеч жойда
Фарғона деҳқони қадар эмасдир.

Эслайман, водийлик қаҳрамонларнинг
Мирзачўл — биринчи жасоратимас.
Урушдан олдинги йиллар ҳам фаол
Пахта усталари ишин ким билмас?

Уларнинг Хоразм, Қашқа, Сурхонда
Еки Самарқандда нурли изи бор.
Бугун юксак шонга эга пахтанинг
Водийдан куч олган ўқ илдизи бор.

Ул машҳур қирқ беш кун — замон эртаги,
Оламга таратди халқимнинг кучин.
У канал водийга энди жон томир,
У ёдгор не буюк инсонлар учун!

Қаранг: шу кунлар ҳам не азиз жонлар
Нечун тарк этурлар сўлим водийни?
Ҳеч ким кетинг-қолинг деган эмасдир,
Ҳеч шарпа бузмаган ўю ёдини.

Хонадонлар бутун, боғлар тўкину
Аммо Мирзачўлни кўзлаб турарлар.
Ҳа, юртнинг бир ёғи чўл бўлиб ётса,
Булар қандоқ бефарқ, беғам юрарлар?!

Гарчи тайёр уйга келишар улар,
Гарчи йўллар тайёр, боғча, каналлар...
Чўлга яшаш учун келмоқ жўн ишмас,
Ватан, жасорат деб буни, тан олар.

Жасорат. Бу оддий бурч бажаришмас,
Ё бир пойга эмас чиқармоққа от...
Жасорат дарёнинг янги ўзани,
Жасорат — Янгидан бошламоқ ҳаёт.

Фарзанд туғилиши нечук бахт бўлса,
Унга от қўйиш ҳам шодликдир улуғ.
Мукаммал исмдан гўё боланинг
Бахти-иқболи ҳам бўларкан тўлуғ.

Ёнма-ён қудуқнинг мазаси бошқа,
Ёрнинг ҳар кафт ери тирикдир, жондир,
Уни эъозлаган, ҳаёт, жон берган
Юртим номи улуғ Ўзбекистондир!

Саҳролар,
Уларни эплаш осонми
Мисқоллаб сув ташиб Амудан, Сирдан,
Тоғдан-ку сув ўзи тушиб келади,
Лекин ҳосил ўзи чиқмайди ердан.

Сув ҳам бир меҳрни туйса Инсонда
Инжилмай изидан бориши ҳақдир.
Халқим минглаб умр, минглаб тақдирни,
Замин бахти учун беролган халқдир.

МИРЗАЧУЛ КОММУНИСТЛАРИГА

«1918 йилнинг 17 майида В. И. Ленин Туркистондаги ва шу жумладан Мирзачўлдаги ерларни суғориш ва ташкилий ишларига 50 млн. сўм кредит ажратиш ҳақидаги декретга қўл қўйди...»

«1956 йилнинг 6 августида КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг қарори билан Мирзачўлни ўзлаштириш ва суғориш ишларига ва пахта етиштириш ҳажмини ошириш учун 4,6 миллиард сўм пул ажратилди...»

Мирзачўлни ўзлаштириш тарихидан.

Мен чўлда коммунист ўртоқни кўрсам,
Ўзгача нурланиб кетади қалбим.
Ҳаётнинг энг олий жабҳаларини
Шуларга ишониб қўйибди халқим.

Йўл бўйлаб тақдир гоҳ қатор қўйганда
Дўл-довул, қалдироқ, дувалай-дашном,
Номин пок сақлолди чин коммунистлар,
Офтоб қаршисида чекинди оқшом...

Асрнинг тўзғиган, ирода кучи
Коммунист сўзида топди интизом.
Сармаст зўравонлик, ҳушсиз ғафлатга
Коммунист қудрати бўлди интиқом.

Бу — чўл.

Яшнаё кетмас тўрт газ алвонни
Жадал қоққан билан қир-тепаликка.

Бу — чўл.

Энг инсоний эътибор керак
Ҳар бир томчи сувга, ҳар капалакка.

Асрда энг асил коммунист Ленин
Буюк инқилобнинг эртасигаёқ
Боқди Мирзачўлнинг харитасига,
Саҳро тақдирига назари чироқ.

Саҳро йўлларидек чалкаш тақдирли
Халқнинг ҳам кўзида уйғонди нурлар,
Йиртилди каналлар шамшири билан
Чўлларни абадий банд этган тўрлар.

Коммунистик ижод солномасида
Мирзачўл бир бобдир, эмасдир яқун.
«Пайғамбар»лар минг йил фол, сароб кўрган
Саҳролар ҳақиқий гулистон бугун.

ТУРФА САҲРОЛАР

I

Саҳро сўқмоғида бошин эгиб жим
Бир кимса кетмоқда, билмасман у ким.
Агар у сен бўлсанг, қошингга борай,
Агар у мен бўлсам, тезроқ кел, дўстим

Абдулла Орипов

Чўлга дастлаб ким келади,
Хўш, нимадир мақсади?
Ҳар ҳолда, бу — бориш эмас
Насиядан нақд сари.

Мана, ёшлар, ошиқ-маъшуқ,
Олам буларга унут.

Ўўл шамоли — сарин елу
Чанг бўрони — хуш булут...

Камчиликлар, қаттиқ турмуш
Сира огир кўринмас,
Тун буларга эртакчидир,
Тонг няди нурин маст.

Лекин булар бири Лайли,
Бири Мажнун эмасдир.
Муҳаббат деб қувғин бўлган
Мусофир ҳам эмасдир.

Ана, деҳқон. Пайкалларнинг
Шаҳди аро ўтирар,
Неча кунким, баҳор айниб,
Олов тўлқин, ўт урар.

Чигит унай деган пайтда
Бу на ютоқ гармсел?
Қўшқулоқ бир хушхабарга
Кўз қулоқ-ку жами эл.

Аmmo шамол, нақ дўзахнинг
Босқонидан чиққандай —
Уруғларни куйдиргани
Ва босгани чиққандай.

Сув. Сув.

Чигит суви керак,
Ҳар ниҳолга керак жон,
Зарур келса, томирларин
Бўшатиб берур деҳқон...

Не сўз, ерни асрай билмас,
Битта деҳқон елкаси,

Дилин эзар
туғолмасдан
Чатнаётган ер саси.

Аммо анов юрганлар ким,
Изғиб шийпон-башийпон.
Шулармасми не кўринса,
Қилиб юрган шипшийдон.

Шулармасми фойдапараст
Гектарчилар, олғир, шум,
Бўлиқ, кесма — новвот ернинг
Оғзига тиққан заққум.

Булар учун ҳамма нарса
Бир фасл, бир «сезон»лик.
Ишлари йўқ, изларида
Қолса не хил хазонлиғ.

Шаҳарларда «чўлданмиз» деб,
«Йўл» қилган ҳам шулардир.
Чўлни баттар фэйзсиз этган,
Чўл қилган ҳам шулардир.

2

«Мана чўлга келдик», лекин уч кундан бери иссиқ овқат еганимиз йўқ.

— Қачон келдингиз?

— Бугун келишди булар. Поезддаги икки кунларини ҳам чўлнинг гарданига ағдаришяпти...

Қулоққа чалинган гаплардан.

«Айтишгаям уят, шу пайтгача «Зарбдор» даги энг наслдор сигирлар (зотдор) кунига атиги 700 граммдангина сут берибди, ўргача...»

Райкомдаги сўхбатдан.

— Хўп, ароқни чеклаш ҳақидаги қонунга юз фойз қўшила-
миз, аммо ўрнига бирон нима керак- да...

— Ахир қар кечқурунда ёки бўш пайтларимиз банд бўлади-
ган қизиқарли ўйинлар, машғулотлар, ёшимизга муносиб
фойдали — завқли бир нималардир бўлиши керак- да... Ишдан
келамиз, овқат еб, телевизорга қараб ухлаб қоламиз, тамом...
ҳар куни шу...

Ошқора мулоқотлардан.

Мен инсонни икки устун
Сақлайди дейман ҳарвақт:
Биринчиси бунинг Виждон,
Иккинчиси Ҳаракат.

Аммо кўплар бу иккини
Излаб кўрмай ўзида,
Виждонлию чаққон бўлмоқ
Хоҳлашар эл кўзида.

Бунинг учун «азаматлар»
Йўл тутишар кўп осон.
Ҳар сабабга «юз грамм»ни
Туғ этишиб шод-хандон:

Қарабсизки, тиллар бурро,
Бирпасда «ҳар ишга шай».
Базўр ёнган ҳўл тўнкага
Қўйилгандек лампамой.

Бир ловуллаб, аммо дуди
Қорайтирар ўчоқни.
Кўнгил қурғур эса истар
Яна баланд ёнмоқни.

Одат шу хил тугилади,
Оқлаш учун шуни ҳам,

Топишади ямаб-тўқиб,
Калимаи мукаррам.

То «Ин вина веритас» дан
Бошлаб, пешлаб ҳар номни,
Шоҳидликка чақиришар
Ҳатто улуғ Ҳайёмни.

Ичкиликбоз! Нима бўлди,
Нима бўлди, айт, сенга?
Қандай илаштириб олдинг
Ёт иллатни ўзинга?

Эсингдами, момоларинг
Макруҳ санаб ароқни,
Юқи тегса, қирқ мартаба
Юган идиш-товоқни.

Эсингдами, эл ичида
Жуда кескин гап ҳам бор:
«Ароқхўрни ҳатто итлар
Тишламакдан қилар ор...»

Ҳатто, якка, ўзинг, четда
Ичганинг ҳам жиноят.
Судья сени қотил деса
Одил ҳукм бағоят.

Бир Офатни билгинки сен,
Агар бўлсанг беҳабар,
Ароқ етти пуштинггача
Қирқиб, айлар бесамар...

Демакки, сен фақат ўйлаб
Ҳозирингни, халқумни,

**Улғайишдан кесмоқдасан
Авлодингни — халқингни.**

**Билмайсанки, томирингда
Минг асрлик хотира
Тугилмоқни истар ҳар он
Вазмин, соғлом, бокира.**

**Келажакнинг гулларин сен
Кўкартмай кул этасан.
Яшнаб турган боғни атай
Қақшаган чўл этасан.**

**Аммо энди бу саҳрони
Ҳечам ўнглаб бўлмайди.
Ёниб, куя тўлган ўзан
Энди сувга тўлмайди.**

**Пахтазорга дори тушса,
Кўп куйибмиз: О, офат.
Ўйлатмабди ароқдаги
Шум, тескари латофат...**

**Халқим улуғ ишларга банд,
Элтиб чўлларга дарё,
Кўздан қочмиш ароқ ҳарчанд
Пайдо айлаган саҳро.**

**Неча эллар поклар бугун
Ўз ерларин яроқдан.
Урушсиз ҳам қанча миллат
Қирилгандир ароқдан.**

**Бу маст ёвга очилган жанг
Чекинмасин панага,
Ўзбекистон айлансин тез
Ичкиликсиз зонага.**

Юкладик футувватга
 Мўъжизий рақамларни,
 Бор экан ғайрат, истак,
 Адо ғтурмиа, бироқ —
 Энг олий балоғатга
 Бошламоқ одамларни,
 Юракларни пок этмак
 Анчайин мураккаброқ...

Эркин Воҳидов

Энди бу ўринда бўлак саҳрони
 Эслатмакнинг жуда келгандир гали.
 Халқнинг ҳаётида сув чиқмас тепа,
 Гиёҳ унмас жойлар анча бор ҳали.

Мана битта офат: Ўз бировини
 Баландроқ бир жойга тиқар бировлар.
 Баландлик — муқаддас.

Уруш пайти ҳам

Бежиз баландликка интилмас ёвлар.

Жамоа бошида, юксак маснадда
 Турмоқ томошамас, юмушдир масъул.
 Халқим дарёни ҳам баланд кўтарар,
 Пастлаб кетса ерга наф берелмас ул.

Ишонч мавқесига тикланган одам
 Уни нурга кўмсин халқнинг кўзида.
 Не бўлар, ҳар келган одам «давр суриб»,
 Култепа қолдириб кетса изида?

Каслар бор — ўтирган жойда Рейганни
 Ўн бора бўшатиб, ўн бор сайлайди.
 Оғзидан кўпириб, ҳавойи гап-ла
 Космик бўшликни ҳам гулзор айлайди.

Аммо ҳузурига кирган кишининг
На кўнглин кўтарар, на оҳин тинглар.
Қўлдан тушиб, ерга урилган рубоб
Бу нусхадан кўра маъноли инграр.

Чўл. Мана қоғозлар корхонаси. Зўр.
Киришинг бир қоғоз — чиқишинг ўнта.
Қоғоз тараққийнинг белгиси бунда,
Яшашинг минг қоғоз, ўлсанг — юз мингта.

Бошқа бир бинода рақам сўрашар:
Поли, устунлари, шифти ҳам рақам.
Ўзига даҳли йўқ корхоналарнинг
Рақамларин йиғиб, «ишлар» булар ҳам.

Яна бир жой — деҳқон қўлига соҳиб,
Молини соттирмас тўғридан-тўғри.
Не ҳасратда юкин бозорга элтган
Шўрликни мутайди — ўзи бош ўғри.

Қишининг изгириғи, ёз оташида
Ҳосил деб бағрини эзгувчи бошқа,
Ундан минг чақирим нарида туриб,
Мукофот — ҳайфсан ёзгувчи бошқа.

Лоқайдлик деган бир саҳро ҳам бордир,
Ҳеч умид гиёҳи унмас биёбон:
Бунда дув тўкилар келса хушсабо,
Бунда дулдуллар — қул, тошбақа — хоқон.

Энди гафлат чўлин таъриф айласак,
Юраги ўзидан айру вужуд бу.
Бунда юлдузларнинг шамча қадри йўқ,
Бунда ҳис-ҳаяжон — қумга синган сув.

Хусумат дашти-чи, кин тақирлиги,
Буларнинг қошида Гоби обод жой.
Бунда бахиллик бор қуёшга ҳатто,
Шуларнинг дастидан юз қийқимдир ой.

Келажакнинг, Ҳақнинг йўлида, тагин
Тўймаслик, нафс деган гов бор, юҳо бор.
Карвондан шулар бож ундирган жойда
На олға силжишу, бурчу, сахо бор.

Булардан бирига бир бандни берсанг,
Ҳар нени ейишдан этмайди ҳадик.
Уйга обкетади ҳатто байроқни,
Читин кўйлак этса, сопи эсдалик...

Буларга чўт эмас ўтганлар руҳи,
Азизларнинг исми булар учун чўл.
Тагин минг хил макр, минг усул билан
Халқнинг юрагига излаюрлар йўл...

Ҳар икки соатда қуёш қалбида
Содир бўлар экан тезланиш, ёниш.
Меҳрли кўзларга фақат сезилар
Ёруғ қалблардаги ҳар бир тўлғониш.

«Қуёшда ҳам доғ бор», овунар кўплар,
У доғми? Тун акси тушган гулхан у!
Ё унмас, ё кулмас қора доғлардан,
Халқим, толеингни халос эт мангу!

ХОТИМА

Мен теграмга боқиб, бир хитоб билан
Назардан ўткизган чоғим ҳаётни,
Жамол очаётган юртимни кўрдим,
Кўрдим ўнглаймоқда бўлган қанотни.

«Чўлдагилар» деган сасимга энди
«Лаббай» деб қалқдилар водийлик эрлар.
Хотиржам чайқалган яшиллик билан
Илк сўзин айтдилар асрий гунг ерлар.

Пахтанинг яна зўр хислати: Чўлда
Неча эл бирлашди қисқа лаҳзада.
Кучин йиғганидек Она тилимиз
Ҳар бир янги сўзда, ҳар бир лаҳжада.

Жуда оддий ҳикмат. Аммо ҳув чўлда
Юрганлар асли ким фидойи, чаққон?
Булар ўз ишқининг меъморларидир,
Дўстлик ва бирликка қургувчи ошён.

Гар мendan «Чўл нима, бўшлиқ нима?» деб,
Сўрсалар шундайин айтардим жавоб:
«Чин дўстлик йўқ жойлар, севги йўқ жойлар
Барчаси бўшлиқдир, саҳродир, сароб...»

Бир пайтлар мен Қарши даштини кезиб,
Лол эдим, қаердан бу жонсиз саҳро?
Ажаб, буюк Жайхун оққан ерларда,
Чўл қопти тарк этгач уни зўр дарё.

Мен ўз юрагимга энди сас солиб,
Бир харита кўрдим рангин ва жўшқин.
Нима жо этдийкин ҳар томиримга
Юртимнинг табаррук меҳри ва ишқин.

Танидим: элимнинг орзулари бу!
Қайна, жўш, тарк этма мени, эй илҳом,
Чўлларни ватаним харитасидан
Қувишга бутун эл отланган айём!

1985

БИРЛИК ҚУДРАТИ

Ғирвон жарлигининг қоқ ўртасида
Тиклаб ишончли ва мустақкам қўрғон,
Гўзал Наманганни селлардан тўсиб,
Кўкрак кериб турар уч тош паҳлавон!

Буларнинг биттаси Куч-қудрат рамзи,
Биттаси Юракдир, биттаси Ақл.
Шу учта оғайни бирлашган жойда
Бало юрак ютиб қиларми дахл?!

Асло йўқ! Наманган бағрида бугун
Иш ва ижод билан банддир кўнгиллар,
Гўё ҳайиқади келмакка энди
Аввалда бебошвоқ қутурган селлар.

Дўстим, сен турмушнинг жабҳаларида
Гоҳи пайт топмасанг таянч ва таскин,
Ҳасад гармсели, жаҳолат сели
Орзуинг шаҳрини айласа босқин,

Қара, Ғирвон узра уч паҳлавоннинг
Шаҳди-шиддатида нечоғ маҳобат!
Йўлида қарши бир қудратни сезса,
Бостириб келолмас ҳар қандай офат!

1984

КУМУШ УЧҚУНЛАР

Қишнинг, янги йилнинг баъзи дамлари
Кумуш учқунларга байрамдир гулгун.
Нурли бир тенгликнинг гўё самари
Борлиққа қор бўлур либоси мавзун.

Кўрдик, не булутлар ўтдилар бир-бир,
Сарҳадларни бузиб, иқлимни бузиб.
Гоҳи тош ёғдириб, гоҳ қизил ёмғир,
Гоҳ элда бесабаб ҳадик турғизиб.

Бу қорнинг учқуни аммо бежоғлик
Жажжи Галактика расмига ўхшар.
Олис дунёларга қуёшким боғлиқ:
Қишнинг қалбида ҳам бор бирон хабар...

Уни дарёларда пишитиб аввал,
Сўнгра юксаклардан жой бериб синаб,
Бахт этиб оқ, нафис талъат мукаммал,
Биз сари йўллабди табиат сийлаб!

Бугун янги отган тонгдан, ёлқиндан
Келгандир бу кумуш ёруғлик, учқун,
Инсоннинг нур сари мағрур талпинган
Қўлларида қайта жон олмоқ учун!

1984

ОҚШОМ. ГАВЖУМ ПАРИЖ.

Ярим тун.

Парижда беуйқу кезиб,
Гавжум бир ҳаётни кўрдим ногаҳон,
Гўё минг-минг рангли чироқлар тизиб,
Кўкдан ерга тушган эди Қаҳқашом.

Томоша, базмга шошилган олам
Парижни пойтахт этмиш чамаси.
Кун бўйи нурланган мавжларин бу дам
Кўчаларга солмиш Сена дарёси.

Бешарм фильмлар, шаҳват гуллари
Қадамда кўзларга зўрлик қилади,
Катта бир шаҳарнинг даҳа-йўллари
Гўё ҳаё учун торлик қилади.

Ҳеч тўй, ҳеч анжуман бўлмас беҳуда,
Нега парижликлар бедор бу чоғлар?!
Билсам, асил Париж ҳозир уйқуда,
Бу юрганлар эса — беғам сайёҳлар...

Не деб изоҳлашни билмадим бунини,
Лол кездим мен Париж кечаларида:
Қизиқ-да, ўз халқи уриб уйқуни,
Бошқалар сайр этса кўчаларида...

1984

ФОНТЕНБЛО ҚАСРИ ТОВУСЛАРИ

Фонтенбло қасри. Яшил чорвоқда
Тинчгина юришар гала товуслар.
Гўё тезкор аср бундан йироқда,
Гўё йўқдай учқур автолар, буслар.

Товус каби кезиб турфа оломон
Ҳар кўшк, ҳар равоққа боқади ютоқ,
Чиқиб қолар каби чақнаб ногаҳон
Бонапарт шонидан бирон бир урвоқ.

Дейман, бу юрганлар кўрарми ўйлаб,
Чўнг мармар маҳобат боғлаб ҳушини:
Бунда тош майдонга нағалин қайраб,
Дунёга ком урган фаранг қўшини!

Аммо ташқарида ўша боқчада
Нигоҳимни тортди бир тўп товуслар:
Дераза раҳига чиқиб, токчага,
Боқишар чиқариб сирли товушлар.

Қизиқ, ичкарида уларга не бор,
Ўргамчик ризқнингми ё илинжида?
Ё булар таъмагир қавмдан ёдгор
Тинчгина кун кўрган сарой пинжида?

Бу қушларни кўриб, жону танимдан
Бўлак безовталиқ ўтди ва ҳадик:
Босқинчи-зобитлар анжуманидан
Доим ташқарида қолар гўзаллик.

1984

СЕНА БЎЙИДА ҚУШ БОЗОРИ

Эйфель қовурғаси бўйлаб,
Лифтлар гуж-гуж ғимирлар,
Сена суви тўрга тушган
Балиқлардек жимирлар.

Мундоқ боқсанг, Эйфель ажиб
Жимжимадор тўрқовоқ —
Одам унда баландлару
Учиб кетолмас бироқ.

Пастда дарё ёқасида
Қуш бозори растаси —
Сайроқининг минг тури бор,
Қафаснинг минг дастаси.

Бир ён кўча, бир ён дарё —
Эркин-тошқин оқади.
Қафаслардан митти кўзлар —
Жуфт умидлар боқади.

Баъзи қушлар сайраб-сакраб,
Тортса агар эътибор,
Баъзилари қунишган, жим,
Ўз ҳолидан этиб ор.

Қуш бозорин кезган киши
Бир ҳикматни кўп эслар:
Қушлар учун ҳамма ерда
Бир хил экан қафаслар...

1984

ТАРИХ МУЗЕЙИДА

Кўрганинг қолади деган бир гап бор,
Тарих музейига кирдик... кўргани.
Жаҳонни титратган соҳибқироннинг
Қизиқ-да, бирпасда маҳв бўлгани...

Мана эрк! Бир уйда шоҳ билан қулнинг
Забаржад тожию чипта ковуши!
Аммо «мсье!» дея хаёлни бўлар
Бошловчининг ҳиссиз, силлиқ товуши!

Ботирлар ишидан шод турсак, аммо,
Ҳушу хаёлларни бўғди бўлак ҳол,
Ҳамма нарса эркин бўлганда энди
Ўзимиз юролмай қолдик бемалол:

Бири «Ҳеч нарсага қўл текизманг!» деб,
Биттаси «Секин юр!», «Жим!» деб дўқ урар.
Юриш-туришингни чекласа бири,
Бири гапиришни ман қилиб турар.

Чалга мумкин эмас, ўннга сираям,
Ортиқча саволни жинлари суймас.
Узоқ қолдирмаслар бир ерда, аммо
Мундоқ илгари ҳам кетгани қўймас.

Ажабо! Битта халқ шунча жон чекиб,
Сўнги, огир жангни этганда тайин,
Зўрға ағдарганда битта подшони,
Урнига чиқибди мингта «хўжайин!»

1984

ЧУЧВАРАДАН ЧИҚҚАН ХАТЛАР

Нью-Йоркда

хитой ресторанига

Чучварахўрликка кирдик туш вақти.
Таом воситаси билан бу ерда
Фол кўрилар экан инсоннинг бахти.

Хонадон, дастурхон, нон тушунчаси
Ўзбекка бир олам ҳикматдир жоиз,
Камина, таомнинг таъми-тарҳини
Ҳидидан илғайди балки шу боис!

Чучвара ерканман, тишга тегди кўп
Қандайдир қоғозлар, қарасам, хатлиғ.
Дарҳол маъносига қизиқдим буниг,
Гарчи таом эди анчайин тотлиғ.

Ташвиқ дунёсининг, пул дунёсининг
Ўйини эди бу сирли, ғалати:
«Хат чиққан кишининг, эмиш, умрида
Улкан ўзгаришлар содир бўлади!»

Эмиш, тез орада давлатим, халқим
Менга эътиборлик нигоҳин солар,
Аммо туҳмат, ғийбат, ўч йўлин тутгай
Буни кўролмаган нопок кимсалар.

Эмиш, менга учрар гоят гўзал қиз —
Ошиқ орзусидай сирли бокира!
Галлей кометаси янглиғ ўтгай у,
Қолдириб пок умид, ёрқин хотира...

Тунлар қора жилдли китоблар каби,
Умрим жавонида қатма-қат бўлар.
Эмиш, бу поёнсиз изланишларга
Гўзалликни таниш мукофот бўлар.

Таомнинг йўллари қисқа.

Умримиз

Ўлчанур замонга берган нафлардан!

Сал ҳушёр бўлмасам аммо,

ўшанда,

Бебахр қоларканман шунча гаплардан.

1984

БАХТИЁР

Дўстим Бахтиёр Машариповга

Бахтли одам ким бу кун? Бахт деб югурган бахтлидир,
Ҷам замон аҳли аро ўзлукда турган бахтлидир.

Етти осмон забтига одамда бор идрок кучи,
Ўз хаёлот қушларин юксак учирган бахтлидир.

Ҷамма халқ оламда тенг, ҳар эл замон гулдастаси,
Лекин аввал ўз ерин мақтаб гапирган бахтлидир.

Бағрида чашма ниҳон тоғлар бийик бўлди мудом,
Суврати олийжаноб маъно уфурган бахтлидир.

Улгурар ҳар кун қуёш минг бир вужуд бошин силаб,
Ҷар куни эл хизматин бир бор битирган бахтлидир.

Бесаводликдин келур одам учун охир замон,
Умр қасрин зар эмас, нур руъят қурган бахтлидир.

Ё элинг юлдузларин сев, ё ўзинг юлдузлиг эт,
Ўтруда орзу тўла кўзларни кўрган бахтлидир.

Ҷусни яктойи замонларни суйиб, жонига кир,
Тан била руҳни камолга тенг етурган бахтлидир.

Эй Омон, тонг отди, боқ, нурлар сени соғиндилар,
Янги кунга кўп умид бирла тикилган бахтлидир.

1984

* * *

Сендан хабар келтирса
Мен ўпардим шамолни,
Йўқ бўлса ҳам лаблари,
Йўқ бўлса ҳам гаплари.

Сендан хабар келтирса
Амударё, Сирдарё,
Дердим, азиз диёрда
Менинг қўш бахтим бор-да!

Сендан хабар келтирса
Тилло патли қушчалар,
Ишқ ёд айлагусим,
Зўр қанот айлагусим!

Сендан хабар келтирса,
Агар душмани, ёвим.
Тил сўзга келмас бўлур,
Гул бизга келмас бўлур.

Аммо орзуларимдан
Туннинг умри қисқадир,
Кўкқа юлдузим қайтар,
Осмона изим қайтар!

1984

яширолдим — чўнг гужумлик бахти етишди.
Гоҳ тут бўлдим.

Олам ипак киймаги учун
гарданимга қайта-қайта каллак солдилар.
Гоҳ болалар лабида оқ марварид бўлдим,
гоҳ кўксимни танбур учун ўйиб олдилар.
Ўҳ-ҳў, агар санайверсам,

умрим шажари

боғлар қаён, тоғу қирга бойланиб кетар
ва қуш учар юксаклардан энди боқилса,
олам яшил майсазорга айланиб кетар.
Аҳолиси ниҳоят зич яшил салтанат —
ялпиз, анғиз, исмалоғу бинафша, буғдой...
Мавжланишим — денгизлардан қолган эсдалик,
не музликлар эригандир тафтимдан буғдай...
Тил чиқарсам гоҳ еримнинг дардин ёргали,
қатқалоқлар қисуvidан озурда жонман.
Тонгнинг тиниқ дурларини тун чангалидан
омон олиб чиққанымдан — покман, омонман.
Мен — майсаман, қитиқлайман товонларини
болакайлар елкамда шод ўйнаган дамлар.
Ҳа, гиёҳман — пойандозман барра ва юшоқ,
тупроғимга оғир ботмасин деб қадамлар.

1983

* * *

Симоб устунига жо бўлган жонман,
Симоб устунига жо бўлган жоним.
Алвон балқишларим кўринмай қолса,
Демак, қиш, пастларда ғуж бўлган оним.

Оламда бош тиклаб турмоғим учун
Қуёш сўрамайман билониҳоя,
Илиқ кафтларингни менга чўзсанг бас,
Илиқ нафасингни сезсам кифоя.

1983

ИЛҲОМ ПАРИСИГА

Дединг: — Надир сенга Илҳом париси,
кўнглингда ранг-баранг иқлимлар қурган?!
Надир ул, илоҳий робита тузиб,
руҳингга ғойибдан саслар еткурган!

Ўз умринг чархида ипак қатимлар
гарчи чексиз эмас, гарчи учма-уч,
олис фалакларда юлдузлар билан
меҳр боғлаттирган қандай буюк куч?!

Кипригинг майсасин қатор ёш айлаб,
қоронғулик узра ёқиб вулқонлар,
бир олмос нуқтага жамлаб оламни,
тафаккур уфқингда отган қай тонглар?!

— Эй дўст, надир менга Илҳом париси?
Кимдир ўз билгича бергувчи фармон?!
Балки ҳар жойдаги жўшқин умид у,
балки ҳар жойдаги жавобсиз армон...

Эмиш, юнонларда, Олимп тоғида
шеърни ёқлагандир Аршнинг эгаси.
Шундан, олий маснад йўриқларидан
шоир воқиф бўлган, бўлган Пегаси.

Аммо айна шу пайт Қипчоқ даштида
Бойчибор боради ўтдай бурқираб.
Туёғига унинг ғаним қоққан мих
юрагига қадар етиб, сирқираб...

Қай сувратда эди Илҳом париси
бу ваҳшат пойгада, билмам, бу жангда,—
лекин шу зафари боис Алпомиш
қўшиққа айланиб қолди ватанда.

Элга ҳақ йўллари торлигин кўриб,
Алишер ҳайқирса — ёнди Қақкашон;
«Ким бу гулистонким эрур бир жаҳон,
балки жаҳоне гул ичида ниҳон».

Инсон идрокига етти иқлимни
очди унинг «Садди Искандарий»си.
Бу гал ҳам халқининг азиз орзуси
шоирга бўлмишдир Илҳом париси.

Аммо кўп шоирлар нечун майга ром,
нечун сарвларга фақат маҳлиё?!
Парвонада кўрди бири эрк рамзин,
бири митти шамда халоскор зиё...

Тўғри! Қафасдаги булбул эди Шарқ,
гулгун чехраларнинг эрки — тўрт девор...
Аммо қонидаги ҳур чақмоқларни
ошкор этолди-ку Машраб — исёнкор!

Кечагина кўрдим: жажжи болакай
келтирди хирмонга бир дўппи пахта,
у ҳали билмайди ўлчаш, сотишни...
Гўдакман — виждонлар синалар вақтда.

Башорат айтолса замон зайлидан,
феруза бўшлиқдан илғаса хабар,
ҳар гул япроғидан ўқиса дoston,
демак, шоир қалби — илоҳий самар...

Мухтор элчилари менинг руҳимнинг
Ҳаётнинг ҳар жабҳа — қабатинда бор:
Шаҳбоз юракларнинг қанотидир у,
тушкун кўнгилларга ҳамшира ва ёр.

Қонимнинг тарихи бўйлаб, фидойи,
қўшинлар келмоқда йиқила-тура.
Илҳом, бу — элнинг зўр эҳтиёжидан
шоир юрагига тушган ғулғула!

Илҳом, бу — ватанни севмоқ мастона!
Ҳа, суймоқ! Севишнинг бўлмас шартлари!
Менга Ўзбекистон — Илҳом париси,
униг қувончлари, униг дардлари!

1983

ДИНОЗАВРЛАР ҚАБРИСТОНИ

Гоби саҳросининг қўрғошин зирҳи,
яйдоқ кенгликлари сўнгсиз, бепоён.
Олам дўнғалакдир. Шу бўшлиқда ҳам
топилди ташландиқ улкан қабристон.

Йиллар шиббалаган шағал остида
худ бўғиқ муҳитда янграган нидо,
ўнлаб динозавр устихонлари
ётар бир-бирига жипс ва мувосо.

Жазира тентиган, қаҳратон кезган,
борса-келмас макон, олис салтанат
кечмишининг баҳайбат махлуқларини
нечук тутқун этган? Бу на шайтанат?!

Нақ оёқ чиқарган қоядек жонлар
нечун мажон этмиш бу ғурбат чўлин?
Қайси ёвуз кучга қарши бош тиклаб,
бари бирга бирдан топмишлар ўлим?!

Балки ўз туғишган масканларидан
уларни беёмон босқин ҳайдаган?!
Ё майда риёкор каслар фитнаси
юртни чўл, буларни қувгин айлаган?!

Балки янги ҳаёт, ризқ ваъда этиб,
чалғитиб, бир муҳмал йўлларга бошлаб,
йўлбошчиси ўлган манзилга етмай
ёки қочиб қолган буларни ташлаб?!

Ё фалаклар ичра буржлар кўзғолиб,
остин-устун этган сафо иқлимни,
улуғ дарёларни мангу музлатиб,
гулзорлар устида совуриб қумни?!

Балки шу Гобининг ўзида бир пайт
буюклар қадрсиз қатагон бўлган,
шундан чўлга дўнган яшнаган диёр,
тириклик бутраган, ломакон бўлган?!

Мен гоҳи хаёлга ботиб, ўзимда
қардошлик сезаман динозаврга:
уқувсиз ва ночор қолавераман
не-не пасткаш жонлар қилган жабрга.

Динозавр зоти қирилиб, ундан
қушлар лайдо бўлган деру олимлар,
менда ҳалигача етук қанот йўқ,
қаддига сиққанни қилар золимлар.

Ушбу ачомлашган суяклар узра —
динозаврларнинг қабрида туриб,
бутун ер юзида улуғ зотларга
шундай бир сўзларни айтдим ўкириб:

Азизлар! Ногаҳон, ғафлатда топиб,
бир офат етмасин юракка, ерга!
Энди ҳушёр туринг ва лозим бўлса
динозаврлардек жон беринг бирга!

1983

АЕЛГА МАҚТОВ

Шоирга йўл бўлсин, сизни чизай деб
бўёқ қуюлтириб турар рассомлар!
Мукаммал ҳуснингиз ёғдуси учун
ой ҳам навбатчилик қилар оқшомлар!

Шоирга йўл бўлсин!

Куйлай деб сизни,
бастакорлар юрар ёқа чоқ, тажанг:
торни темирчига топширворгудек,
ҳар жаранг устида қилиб неча жанг.

Эъзозингиз буюк!

Саркарда Бобур,
жувонмард руҳлари бўлғай зиёда,
қўшинда биргина от қолса, шунга
сизни ўтқазгандир,
қолиб пиёда...

Шоирга йўл бўлсин!

Сиздаги талъат,
нозиклик кимларни ўйга солмаган?!
Оққуш, сувдан чиқмай, таранавериб,
бежиз бир оёқда ухлаб қолмаган!

Сиздй ясанмоқни истаб, қиш битмай,
изҳорга лаб жуфтлаб ҳар бир куртаги,
ўриклар чиқдилар — бир тонг тўла гул,
Нур кийди жамики боғлар юрлдаги.

Шоирга йўл бўлсин, кечикди шоир
бу инжа рақобат, нурли талошга:
Ҳа, бизга ҳеч юмуш қолмабди энди
Сизни жуда қаттиқ севнишдан бошқа!

1983

* * *

Боқдим жаҳон ишина, маъноси турли-турли,
Бир бошдаги тўфони, ғавғоси турли-турли,
Ҳар сорида қуёшнинг зиёси турли-турли,
Бу не мангу бозордир, савдоси турли-турли,
Ваъдаси бир либосда, вафоси турли-турли.

Кўп кўрдим мен замонда пок, мўътабар жонларни,
Илму давлат буржида порлоқ Қаҳқашонларни,
Мен шулардан олганман толеимга тонгларни,
Гарчи фалак беқарор, ҳавоси турли-турли,
Буюкларнинг турланмас сиймоси турли-турли.

Элда «фидойи жонга берсин тўзим» деганлар,
Қанча менга дуч бўлди «дунё ўзим» деганлар,
Қарқуноқдек ўз тухмин ўзи чўқиб еганлар,
Агар дунёга кимнинг парвоси турли-турли,
Бурди йўқ ул одамнинг, дунёси турли-турли.

На майдонга кирмишман — ҳар қадамим оташдир,
Ҳақ деб ёндим, кўксимга ҳақнинг ўзи нур сочди,
Ҳақни мансаб, ризқ билиб, кўплар йўлдан адашди,
Гарчи ватаннинг тоғи, дарёси турли-турли,
Аммо бўлмас юракнинг худоси турли-турли,

Нетай, ҳиммат билмаслар мендан ҳиммат сўрсалар,
Ёзғутида хат йўқлар мендан ҳужжат сўрсалар,

Бошимдаги нурдан ҳам бирор иллат сўрсалар,
Нечун тақдир китобин иншоси турли-турли,
Саҳфаси турли-турли, имлоси турли-турли.

Гўзалларким вафони сочдек минг хил кесдилар,
Ойдек муқим йўл тутмай, ҳар эпкимга эсдилар.
Тоғ кўрганда туғишган саҳросидан бездилар,
Охир сарсон қолдилар, равоси турли-турли,
Юзда ранг турли-турли, ридоси турли-турли.

Дўсту ёр, юрт омонми, Омон, сен ҳам омон бўл,
Эл ҳама яхши бўлса, майли, сен бир ёмон бўл,
Лекин сен нур томон бўл, сен адолат томон бўл,
Кўнглинг бирдир — агарчи ошноси турли-турли,
Умринг шундан гўзалдир, навоси турли-турли.

1983

ХАФА ХҶРОЗ

Қайси куни кўриб қолдим
Битта хафа хўрозни:
Бирам шалвираб қоптики,
Танимадим шоввозни!

Қизил тожи қорайибди,
Енбошига осилиб,
Бир дон топса, дўстларини
«Ғут-ғут»лаш йўқ ёзилиб.

Тонгдан ҳатто кўнгли совуб,
Қичқирмоқни ташлабди.
Ичкиликка, тамакига
Ружу қўя бошлабди.

— Э,— дейди у,— жонга тегди,
Етар чеккан ғамларим.
Топширдим мен хўрозликни,
Эплайверсин «зам»ларим.

Ҳали тафтиш, ҳали текшир,
Буйруқ, наказ босади.
Ҳали район, ҳали область,
Ҳали марказ босади.

«Қоидани бузганмишман»,
Қичқирмабман бир тонгда!
Ҳов, мудирим овда эди
Ити билан ўрмонда!

Ферма илма-тешиқ қўрқиб,
Пойлоқчилик этиб ман,
Туни билан ухлай олмай,
Тонгда мудраб кетибман...

Баъзида денг: «Овозингнинг
Авжи паст!» — деб сўкарлар.
Авж бўларми, дон ўрнига
Чиқит — сарқит тўкарлар!

«Товуқларнинг тухумлари
Майда эмиш, тош босмас...»
Ҳов, хўжайин диетда-ку,
Ошқозони ош ботмас.

Макка, сули, маржумакка
Биздаям бор иштаҳа!
Ейишимиз чумчуқдагу
План — туяқушдақа!

Гоҳо, «бевақт қичқирдинг» деб,
Қиладилар дагдаға,
Жим турайми шунча жўжа
Бўлаберса табака?!

Аммо битта ёмон иғво
Ҳаммасидан ўтибди:
«Ўйнашлари кўл...» — деб кимдир
Юмалоқ хат битибди!

Менда не айб?

Буям бирор

Кўролмаснинг иши-да :
Нима қилай, битта бўлсам
Қирқ товуқнинг ичида...

Бас, ҳаммаси жонга тегди,
Етар чеккан ғамларим.
Хўрозликдан кетганим шу,—
Эплайверсин «зам»ларим!

Ҳа, баридан қанот силтдим,
Ўзим кетдим атайин :
Энди мен ҳам одамлардек
Бир тинчгина яшайин!

1983

ЮМАЛОҚ ХАТ БИТУВЧИГА ЭПИГРАММА

Мен фалакдан сенга раҳмат ва мурувват сўргайман,
Сен ҳақ гапни ёзган бўлсанг, минг ҳовучлаб юрагинг.
Аммо тўхмат қилган бўлсанг, сени шундай қарғайман:
Ўлгунингча ечилмасин шу йил кийган кўйлагинг...

1983

ЗАМИН ТАҚСИМОТИ

(Фридрих Шиллердан)

Зевс инсонларга деди: «Мана ер!
Олинг, саҳоватим инъоми ушбу!
Муқаддас меросга соҳиби таъмир —
Мунда баҳамжиҳат яшанглар мангу!»

Дарҳол аломонга келди тўрт тараф,
Гувраниб кекса-ёш оёққа турди.
Деҳқон кетди олтин қирларга қараб,
Овчи ўрмон сари йўлини бурди.

Тожирга мулк тегди, аббатга — шароб,
Карвону йўлларда, қиролда тизгин,
Сарҳадларга соқчи қўйди беҳисоб:
«Қани, тижоратдан бож-хирож чўзгин!»

Бир пайт денг, элдан сўнг, олис йўлдандир,
Шоир етиб келар, не гап, беҳабар.
Замин тақсимоти ўтиб бўлгандир,
Унга кафтдек бир жой қолмабди магар

«Воҳ, мен шўрпешона! Эй исми қодир!
Содиқ бир ўғлингга наҳот ҳеч вақо?!» —
Оҳ уриб юзтубан тушаркан шоир,
Шундоқ ваъз айтади ул ҳукми якто:

«Беҳуда хаёллар сарҳадларида
Кезмишсан! Малолдир энди талабинг!»

Қайда эрдинг тақсим соатларида?!»
«Сенинг бирлан эрди дилим, матлабим!

Нигоҳи — мунаввар сиймога пайванд,
Нурли сўзларингга боғлаб имонни,
Афв эт, ҳислари олий комга банд,
Ерий инъомлардан беҳабар жонни!»

Шунда Зевс деди: «Иложи не, қани,
На мисқол ер қолди, на шаҳрим — кентим.
Мана, очдим осмон — Арши аълони,
Бунда қачон келсанг, азизсан энди!»

1795

ҚУЛҚОП

(Фридрих Шиллёрдан)

Оғир қафас қошида мағрур
Қирол Франц ўлтирар ёвқур,
Арслонларнинг кутиб жангини.
Тахт гирдида кўшқларда юксак
Аҳли кибор — аёлу эркак
Эслатарди чаман рангини.

Ногоҳ қирол соҳиб маҳобат,
Важо этар хос бир ишорат, —
Очилади залворли қафас.
Уртага тез чиқади шу он
Боши юнгдор баҳайбат арслон
Ва тек туриб қолади бирпас.

Теграсига шопилмай боқиб,
Эснар, тарс-турс ёлини қоқиб,
Чўзиларкан ерга эринчоқ.
Гал иккинчи қафасга етар,
Зил эшиклар очилиб кетар
Қирол тағин имо қилган чоқ.

Бул қафасдан аччиқ ўкириб,
Гоҳ ўқ, гоҳ ёй шаклига кириб,
Тажанг йўлбарс чиқар майдонга.
Норози, ўч кўрсатиб ўзин,
Жағ ўйнатиб, ёндириб кўзин,
Сўнг чўқади арслон ёнига.

Қирол тағин имо қилганда
Очилади учинчи тамба
Ва тушгандек гулдирак ерга,
Пайдо бўлар ўртада шу он
Зуғум солиб йўлбарсу шерга
Чиқар икки ичиккан қоплон.

Ташланаркан йўлбарсга икков,
Панжа солар ул ҳам қайтмай, дов.
Тикраяди тишлар ва туклар!
Аммо бирдан тикланиб арслон,
Укираркан, тинчланар майдон,
Жимиб қолар асов «мушук»лар.

Айни пайтда заррин кўшкдан, воҳ,
Йўлбарс ва шер устига ногоҳ,
Тушиб кетар нафис бир қўлқоп.
Соҳибжамол Кунигунд шу дам
Нозли нафис киноя билан
Боқар рицарь Делоржга алқаб:

«Жаноб рицарь! Севсангиз ростдан,
Қасам ичманг, қўлқопни пастдан
Олиб чиқиб беролсангиз бас!»
Рицарь Делорж — орият соҳиб,
Пастга тушиб кетар тик боқиб,
Қизнинг сўзи тугар-тугамас.

Қўрқув қайда?! Кўзлари чақноқ,
Махлуқларнинг ўртасидан нақ
Бориб олар қўлқопни шоввоз!
Ҳаяжон ва ҳадикда турган,
Тўда гувлаб таҳсин ўқиркан,
Юқорига чиқиб борар роз!

...Ногоҳида нозик майл, қув,
Уни кутиб оларкан сулув,
Йигит зарра этмайин парво,
Қўлқопини отар жононга:
«Зор эмасман сизнинг эҳсонга!»
Ва тарк этар қизни шу асно.

1797

НЕЧУК ШИРИН БАХТ ЭКАН...

(Фридрих Шиллердан)

Нечук ширин бахт экан, бўлмоқ
Бир одамнинг севикли ёри?!
Жаннатдан ҳам лазиз экан, оҳ,
Битта бўсасининг хумори.

Энди билдим, ҳув қўш кабутар
Ҳу-ҳулашар неларни ўйлаб?!
Ва булбуллар ҳар кун тонготар
Нени орзу этишар куйлаб?!

Энди билдим, ҳудудсиз қалбим
Қай ҳасратдин бўлмиш тангу тор
Ва сарағайиб чеҳраи зардим
Қайси нурга бўлмиш муштоқ, зор?!

Шу пайтгача нечук кулмабди
Менга баҳор, гул юзли зебо?
Нечун кўнглим бир очилмабди
Минг сайраса булбули гўё?

Чунки лаънат дердим тақдирга,—
Нечук қуёш кўрмас меваман...
Бугун бирдан нурга етишдим:
Бахтиёрман! Чунки севаман!

АЛЬБАТРОС

(Шарль Бодлердан)

Олис уммонлару сарҳадлар баъзан
Зериктириб қўйса хўп матросларни,
Тутиб ўйнар улар кема изидан
Келувчи улуғвор альбатросларни.

Ҳозиргина нилий кенгликни қамраб
Чарх урган қудратли қанотлар бу он
Кераксиз иккита эшкакдек, ё раб,
Шўрхок палубада судралар бежон.

Шаҳди булутларни, бўронни қирққан
Ботир қуш бир зумда майрилган, букур.
Денгизчилар унга ё тутун пуркаб,
Ё масхар ликонглаб, қилишар ҳузур.

Шоирнинг қалби ҳам олмос аланга —
Альбатросдек кўкка кўкрак керади,
Тубанда, судралиб яшашга унга
Улкан қанотлари ҳалал беради.

ОШИҚЛАР БОДАСИ

(Шарль Бодлердан)

Бу тонг тасвирига ожиздир калом!
Аргумоқ на даркор, тут лиммо-лим жом,
Маст-шодон учайлик, сурур ёримиз,
Не маконлар изда чанг-ғуборимиз.

Ерга қувғин бўлган малакларсимон,
Фалак ишқи билан ёниб хонумон,
Мовий тонг биллури ичра ғаройиб,
Сароб ёғдусидек бўлайлик ғойиб.

Хайрихоҳ бир олам қўйнида, суйкум,
Борайлик нурли йўл очиб тақдирга,
Учар юлдузлардек тўзитиб учқун.

Икки ошиқ юрак ёнма-ён, бирга,
Бир лаҳза чекилмай, инжилмай магар,
Уша мен кашф этган эртакка қадар.

ГАПЛАШАДИГАН ВАҚТЛАР

Шеърӣ қисса

МУАЛЛИФДАН

Муҳтарам ўқувчи!

Мазкур шеърӣ қиссанинг янгича шакли, изҳор оҳанги диққатингизни бир қадар тортар деб ўйлайман.

Юксак инсоний эътиқод, маънавий қийматлар бизнинг замонамиздагина ижтимоий аҳамиятга эга бўлди, кўплаб халқларнинг мафкураси даражасига кўтарилди. Мазкур асар турли давр кишиларининг эътиқод ва маслаклари ҳақида баҳс этади, қирғин, урушларнинг, зулмининг жамики кўринишларини қаттиқ қоралайди. Муҳаббат инсон юрагидаги янги паллаксаларини нурлантира олувчи куч эканлиги қисса қаҳрамонларининг ҳаракатлари орқали кўрсатилади.

Ҳар қандай диний эътиқод чеклангандир. Диний хурофотга ва унинг асоратларига қарши унинг ўз қуроли билан курашмак керак. Исломнинг яшил машъали халқимизни нечоғли бидъат қоронгулигига олиб тушганлиги, бу маслак кишиларининг маънавий ёруғликка интилишлари ва таназзули шартли-мифик сюжетларда, лекин қиссанинг умумий тўқимасига уйғун тарзда берилади.

Диққатингизни яна бир бор асар композициясига қаратмоқ истар эдимки, қиссадари ҳар бир лавҳа, воқеа, чизги бир-бири билан ўз зоҳирӣ-ботиний боғланишига эга, бир-бирининг маинтигини тўлдириб, аниқ руҳий мазқелар учун хизмат қилади.

МУДДАО

Бир тўп бола яшил-текис бедазор бўйлаб,
қийқиришиб, шод, югуриб борар эканмиз,
аллакимдир додлаганча

йиқилиб тушди.

Бу чамаси Мўмин эди.

Ушанда Анвар

орамизда ёши катта, кучлироғимиз,

изга қайтиб, «яраланган» ўртоғимизнинг
қўлтиғига кириб олиб, турғизди, кейин
югуртириб кетди, суяб! Гўё тезликда
сўндирувчи сир бор каби оғриқни, дардни.
Ҳамма яна чопиб кетдик.

Аммо дилларга
енгил шарпа оралади: сув ғовак ёки
каламушнинг инин босиб олмаслик учун
бот-бот оёқ остимизга қараб борардик,
сафимизда кучли дўстлар борин билсак ҳам.
Болаликдан бир лавҳа бу ва лекин ҳар гал
ё қишлоққа борсам ёки уни эсласам,
хотирада жонланади кўп воқеалар.

Ез охири.

Хоразмда бўтана сувлар
тиниқ тортиб,
қишлоқдаги таътил кунларим
туғаётган пайтлар эди.

Бу сафар бироқ
кўролмадим кўп дўстларни. Вақт ҳам узилган —
унда-мунда учрашардик, ҳар ким ҳар ёқда.
Нечоғ хушсўз, нечоғ топқир, чўғ, ҳаракатчан,
меҳри тугал дўстларим бор эди ёшликда.
Бугун билдим: балоғатга етиб орттирган
биродару дўстларимиз — қанча бўлсак ҳам
бизнинг илдиз ул болалик боғларидадир,
ўшаларнинг мевасию давомидирмиз.

Бир кечқурун, чоғи жума оқшоми эди,
ҳаммамизга овқат сузиб, бир қоса ошни
деразага қўйди бувим:

*«Бу кеч арвоҳлар
умидвор бўб келишади биздан! Шуларга...»*

Сўнг мойчироқ туташтирди: *«Келганлар кўрсин...»*
Шундай меҳмон қилар эди бувим руҳларни.

«Ҳай, болам-о... — овқат усти тагин гап чиқди, —
Нега бориб кўрмай қўйдинг Анвар акангни?
Анча вақтдан хаста эмиш. Хабарини ол...
Ёлғиз йигит... Боришиб тур... Сўқмоқни узма...»

Анвар ака! Яъни, Анвар. Бу исм менга
болаликдан хўп сирлидир. Қутли. Белгили.
Она меҳри гарчи сутдан ўтса гўдакка,
болаликда ё тенгқуринг ёки ўзингдан
сал каттароқ кимдир ногоҳ, аллане билан
хаёллингни машгул этар, руҳингни тортар —
бир-бировга меҳр шундай уйғонар асли.
Мендан олти ё етти ёш катта бу одам
юрагимда хўб бир дунё бунёд этганди.
Гарчи менга муаллимлик қилгани йўқ у,
гарчи на бир қариндошлик, хешлиги бордир,
ёш идроким менинг доим жон ташна, чанқоқ,
унинг сўзи-суҳбатига орзуманд эди.
Фаол, ўткир ва жангари табиати-ла
зап белгили эди у пайт! Бир нечаларни
ҳайрону лол этиб қўйган пайтлари ҳам бор!
Аммо баъзан пойга пайти тулпор учушин
киноларда секинлатиб кўрсатилгандек
ё қуёшга хира ойна тutilган каби
камакс, воҳид, бефарқиҳол бўлиб қоларди.
*(Мавҳум руҳни жомолар шам ёқишиб эслаб,
бизга таъна қилмасмилар? Утганми, борми —
кишиларни йўқлаш, эслаш, бурчдир азалий.
Кимларгадир кимдир ёқмас,*

*кимдир бировнинг
манфаати, мавридига мос келмас,*

ҳар бир инсон инсонийлик учун қайишса,

Лекин

лойиқ иш бу одил тузум низомларига.)
Қолаберса табиатнинг ўзига боқинг:
унинг мангу гуллаш-сўлиш фаслларидек
одамнинг-да ҳаётининг қабатлари бор:
Вақтлар борки, у — маишат-шаҳватнинг қули,
вақт бўларки, илм-ижодга шўнғир дарёдил,
вақт келарки, такасалтанг, ёди-ҳуши йўқ...
Лекин шундай вақт бўлади — одам жудаям
ким биландир гаплашгиси келар, ташна, зор...
Гаплашгиси, гаплашгиси...
Бу — шундай вақтлар...

1

Уни илк бор мен мактабда таниб қолганман.

Бир кун бизни —

каттароқ бир синфга йиғдилар.

Деразадан кўрган эдик, қизил отида

раис бува келган эди таадди билан.

Демак, бари тушунарли! Яна далада

ғўзаларга андак қаров даркор бўлибди!

Доим шундай, раис келиб мажлис бошлайди

ва директор тугатади: «Диққат қилинглар,

фалон синф фалон жойга боради!» — тамом!

Директор тез, қисқа айтди таниш сўзларни.

Лекин бу пайт ўқувчилар алланимага

пиқ-пиқ кула ва жонлана бошлагандилар.

Авваллари кичик сойдек, бурганга юрган,

толибларни беканора, бебошвоқ кўриб,

директорнинг жаҳли тезлаб, ҳайқирди: «Не гап?!»

Сўнг тахтага кўзи тушди! Оҳ-ҳо, бу нима?!

Аскарлари орасидан дизертир чиққан

командирдек, фидойи бир жазава билан:

«Кимнинг иши?» — наъра тортди. Шўрлик болалар калхат кўрган жўжалардек қунишиб-қўрқиб, тухумига сиққудек юм-юмалоқ бўлиб, директорга мўлт-мўлт боқиб қотиб қолишди. Френтовик эди бизнинг директоримиз. Контузия асорати — сал нарсага хит, жаҳли чиқиб, тенг қиларди еру осмонни, меҳрини ҳам аммо шундай тенг улашарди. «Ким деяпман? Қани чиқсин бир қадам...»

Аммо

бу парталар окоп эмас ва ўтирганлар солдатлари эмаслигин эслаб қолдимиз,
«Олга!» сўзин айтилмади, лаби қимтилди...
«Мен!.. Мен ёздим!» «Ким?!»

Ҳаммамиз бирдан Анварга, сўнг тахтага қараб ҳайрон, лол қотиб қолдик.
«Далада қатқалоқ, каллада қатқалоқ!»
Директорнинг кўзи уйрум ёнлаб, Анварга, оғир зирҳли замбаракнинг нишонгирига фашистларнинг «Тигр»ин от!» деб кўрсатган каби, бармоғини бигиз қилди: «Тахтани ўчир!»
«Ўчир!»

Буйруқ такрорланди. Анвар жим эди.
(«Тигр» гўё даҳшат солиб яқинлашарди.)
«Ўчирмайман!» Командирга гап қайтардимиз?!
«Ўчирасан!» «Ўчирмайман...»

Шундай деб Анвар
Тез ўтирди жойига ва тўққизинчи «Б»
катта хумнинг ичи каби жимликка тўлди.
Директор тунд.

Раис ҳайрон.

Синф — тўда ҳайкал.
Шу пайт, ногоҳ, аллақандай секин гичирлаб — яланг оёқ, кирза этик, йиртиқ пойафзал, чирик-ямоқ калишларни оралаб, полдан — ғалати бир типратикан ўтди ўрмалаб.

Тиканлари, негадир, оқ ва узун эди, тиригъга ўхшамасди. Лекин ичида мурват-пурват бордай эди. Лапанглаб, секин директорнинг ва раиснинг ораларидан судралиб, ҳув зил ёзувли тахтага етиб, бир-икки бор тармашди-да, ўз зарби билан чалқанчага ағдарилди. Қўш ғилдираги ғув этди-ю, тинди-қолди.

Бу типратикан ишундоқ қўлда ясалгани, ўйинчоқлиги аён бўлди. Игна тўла елкасига у тахтанинг нам латтасини илиб чиққанди. Буни кўриб чувиллашиб қолди болалар. Ҳа, кулишди, эркин, қувноқ, раис, директор ҳали шунда турганини унутиб гўё. Бу Анварнинг иши эди. Темир кирпични у физика дарси учун ясаб келганди.

Қайсар Анвар!

Иштибоҳда қолган директор кирпични жим қўлга олиб айлантирди-ю: «Ким устаси?...» деди секин. Яна кўзлари Анвар билан тўқнаш келди. Бола тикланиб, «Мен» дегандай қараб турди. Сўнг каловланди: «Физикани ўтмаймизми... мен буни шунга...» Шу пайтгача жим ўтирган раис тўсатдан, яъни, ўртоқ Давлатбоев сиёсат ила ирғиб турди, қўли бирдан этик қўнжидан чиқиб турган чипор қамчи сопига борди, сўнг ҳавода мушт бўлди, зарб билан силтанди: «Ҳей, сен бола... физикангни сени... уёқда... Ўзи кимнинг боласи бу?» «Содиқов Анвар...» «Содиқов?... Ҳа-а! Хўш... анави... ҳам... ўшанингми... Ўзи каби тили бийрон зурёд қопти-да...» «Сиз отамга... отам... Отам... Уни... уни мен...»

Шу пайт уни партадоши, юмалоқ Пошша,
чимчиб, жеркди: «Ўтирсанг-а, тилингни тишлаб...
Ўлмайсан-ку шу отизда... ўйнаб келамиз...»
Анвар қизга қараб қаттиқ тиш қайраб қўйди,
бу билан у: «Ўтир! Ҳали сенга гап қайда...
Шунча ўқиб, ҳарфни ҳарфга қўшолмайдиган
қолоқойим мени жеркса!» — демоқчи эди.
Улар кўп йил бир партада ўтирардилар.
бир-бирларин билардилар, шунга қарамай
сал нарсага санлашгани санлашган эди.

Директорнинг не дейишин қараб қолгандик.
Қўлидаги кирпига у яна бир қараб,
сўнг столга қўйди. Ўзи латтани олиб,
тахтадаги ёзувларни шошмай ўчирди.
«Қани, синф раҳбарлари! Бошланглар тезроқ!»
Шундай деб у раисга ҳам эътибор қилмай,
шарт бурилиб чиқиб кетди.

Ғалати кирпи
бомба каби қолиб кетди стол устида.
Анвар бориб уни олди. Игналарини
аста силаб қўйди суйиб.

Далага кетдик.

2

Мен Анварнинг отаси ва ҳаёти ҳақда
сал кейинроқ билиб олдим.

Биз Анвар билан
бу пайт анча яқин эдик. Катта бўлса-да
уни Анвар деб атардим. Хафа бўлмасди.
Ўша кунни чарчагандим. Мабодо бувим
эслатмаган тақдирда ҳам, эртами-индин,
кўрмоқчийдим уни. Тўғри, мен ҳам анча вақт

ҳали ўқиш, у-бу бир оз чувалиб қолдим.
 Ҳа, дўстлардан осонгина ажраш истасанг,
 ўзинг билан ўзинг бўлу ўзингни ўйла,
 қобиғингдан чиқма — тамом, тинчиганинг шу!
 Мен Анварнинг қиссасини эллигинчининг
 бошларида бир лаҳзага тўхтатиб қўйиб,
 битта гапни айтмоқчийдим — саксонинчи йил
 қайсидир кун, эрталабдан дўстлар йиғилиб,
 Амударё қирғоғига сайрга чиққандик.
 Дарё бўйи. Оvloқ тўқай. Сийрак бутазор.
 Стол-курси. Оқ дастурхон. Меваю мастон.
 Аччиқ-чучук, ноз-неъматлар муҳайё, илҳақ.
 Масал шулким, замон янги! Бундай йиғинда
 ё ҳофизлар, ё шоирлар, ё ҳаёт ҳақда
 ўз-ўзидан баҳс бошланар. Агар даврада
 ёшми-кекса, бир хонанда бўлса, яна соз;
 мусиқага жо бўлади ҳамманинг жони.
 Бу — анъана. Бу — яшашнинг шакли, маъқул, хўб.
 Лекин базан сал мақтасанг туққан жойингни,
 топилади: «Бу ҳойнаҳой, миллатчидир-ов»,
 дея майруқ фикрловчи фикрсизлар ва
 юрагига юрти сигмас тайинсиз зотлар.
 Соз ва суҳбат маҳтал эди. Достурхон маҳтал.
 Ногаҳонда бошқа ҳолат лол этди бизни:
 дарё шўрлик кўп олислаб кетиб қолибди,
 жуда-жуда саёз сортиб қолибди, эвоҳ.
 Энди дарё эмасди бу, қумлар ичинда
 юмаланиб сўниб қолган бир нидо эди!
 Бир маҳаллар тўлиб-тошиб оққан жойидан
 уч юз-тўрт юз қадамлар тоб ташлаб кетиб у,
 ғимирланиб, ўлиб-тиниб жимирлар эди...
 Тарих бўйи неча буюк шоирлар суйиб:
 «Асов, буюк, лойқа, телба, Жайхун, дарбадар...»
 каби ўнлаб сифатларга йўғирган наҳр
 Оролга ҳам етмай қолган эди бу замон.
 Бу қиқироз сабабин ҳар равишда йўйиб,

гўё унга бир нафимиз тегадигандай,
кўп тортишдик. Кўп ўйлашдик. Тусмоллар қилдик.
«Пахтазорнинг кўпайгани», дедик биримиз,
«чўлларни кўп ўзлаштирдик», яндик биримиз,
биrow деди: «Асли, ерда иқлим ўзгарган»,
«Помирда қор тугаб қолган», дедик бошқамиз...
Хуллас калом, ўнми-ўн беш минут довлашиб,
асал-тошқин дастурхонга марҳамат қилсак,
ғалати бир кўринишнинг шоҳиди бўлдик:
Тинч кун. Бир барг қимир этмас лоақал, аммо
оқ дастурхон ва ундаги неъматлар бари —
бека худди бир ой уйга қарамагандек,
қопланганди оқимтир ва майда қум билан!
Қайдандир бу туз ёмғири?!

Бир оқ варақни
дастурхонга қўйиб, шундоқ кузатиб турсам,
сал ўтмасдан унинг юзи яна ўшандай
сон-саноқсиз заррачалар билан қопланди.
Маълум бўлди: яланганиб ва пўрсиб қолган,
олдин дарё туби бўлмиш қумлар, бутраниб,
енгилланиб аста кўча бошлаган экан!
Маълумингиз бўлсин, жами Хоразм ери
қум устида жойлашгандир ва тўғрироғи,
ер деган сўз, бу — Жайхуннинг минг-минг йил оқиб,
шу жойларга суриб келган, қотган лойқаси!
Ҳорғин Орол йил сайинда саёзлаб, озиб,
Хоразмнинг иқлимига қалқонлик этган
намчил парда, зич ҳавоси сийраклай берса,
не кечади бу жойларнинг табиати, хўш?!
Тинч, беғубор кунда, ахир, кўрдик, қум, тузлар
ўз ўрнидан қўпиб, зимдан кўча бошлабди!

3

Туз унчалик жиддий нарса эмасдир?

Зотан

Анвар бир пайт қапот бойлаб, хурсанд, ўзича
иштиёқли бир тадбирга машғул юрганди:
Ушандаёқ, у бугун биз кўрган ҳолатнинг
бошқа битта жиҳатини илғаган экан!
У бир оддий, лекин дадил лойиҳа чизди...
Тақдир қизиқ. Аввал ҳарчанд интилса ҳамки
киролмади у алоқа институтига.
Мандатидан йиқилди.

Сўнг Ургамчга қатнаб,
ирригация техникуми толиби бўлди.
Аммо уйда ҳали ҳамон ўша физика,
радиога, электротехникага хос
ускуналар, адабиётлар ғуж-фармон эди.
Батарея қувватидан ишловчи, эски,
«Родина»-ю, қоғоз карнай, наушник, у-бу...
Бўш вақтида, гарчанд унинг бўш бўлган вақтин
ҳали ҳеч ким кўрмаса-да, тамом берилиб,
ўқиб, бураб ё пайвандлаб ётарди тинмай.
Ёзиш, чизиш, кўчиришга қунти йўқ эди,
аммо ёди кучли эди. Лекин унинг ҳеч
умр ҳақида, севги, қизлар, аёллар ҳақда
яшнаб бирон лутф қилганин эслай олмайман.
Техникумни битирди-ю, колхозга келмай,
арналарнинг чўкиндисин земнасос билан
тозаловчи, қум ювувчи бир ташкилотда,
велосипед билан қатнаб ишлаб юрди у.
Онаси ҳам қариб қолган, уйлан деганга
тез кўнмади, Топган-тутган нарсаси тамом
ўша эрмак ишларига садаға эди.
Хуллас, бирми-икки йилча ишлагандан сўнг,
У ғалати лойиҳаси, қоғозларини
Давлатбоев ҳузурига кўтариб борди.
Тушунтирди, зўр самара беради, деди.
Гап шундаки, бу қишлоқнинг нақ уч жойидан
қаторига уч коллектор тўлиб, зах сувлар,
сизот сувлар шўр оқава бўлиб, неча йил

Сариқамиш деган олис дашт сари кетиб,
мислсиз кемг ботқоқликка айланар эди,
ҳеч нарсага, ҳеч кимсага наф бермай тамом.
Унинг фикри, қишлоқ бўйлаб ўтган шўр сувнинг
бир қисмини, бора-бора ҳаммасини ҳам
электр ток ёрдамида шўрдан тозалаб,
фойдаланиш ҳақда эди! Ток ва чучук сув!

Бу қимматли ва мураккаб қурилма эди.
У пайт ҳақи қишлоқларда бу тахлит қувват,
қайда дейсиз! Биттагина митти движок
идорани, радиоузел, дўкон, беш-ўнта
хонадонни ёритарди. Лекин вақт келиб
бу қурилма иш бергай деб ишонар эди!
Давлатбоев унга қаттиқ ҳеч сўз айтмади,
лекин умид бахш этувчи ёки шунчаки
ёш йигитнинг қалбин андак нурлантирувчи
бир нарса ҳам деёлмади. Давлатбоевга
бу хил ишлар қоронғи ва нотаниш эди.
Нари борса, унинг шуур қудрати, зеҳни
пахта тагин уч-тўрт кўсак тугиши учун
қайси пайтда сув беришни айта оларди.
Не боиским, Содиқовнинг ўғлига ҳозир
бир аниқ гап айтолмади, балки тортинди?!
Ич-ичида куйди: «Тавба, ўғилларимни
шунча молу дунё сарфлаб ўқишга қўйдим,
ҳеч бириси борган жойин бор этгудекмас!
Манов бўлса аллақандай техникум ўқиб,
турли-туман бош оғриқлар топиб юради...»
Раис унга таъна қилди: «Бундай ишларни
юқорида ҳал қилишиб, сўнг айтишади.
Бизга план берилади. Ишлаймиз тамом...
Пахта керак. Бошқа ҳеч бир нарса, вассалом...»
Анвар уч-тўрт сўзиданоқ кимнинг кимлигин
дарҳол англари, юрагини қиров тирнарди.

Фақат, нечун бу одамлар «юқори» сўзи бир восита ёки ниқоб қилиб олганин сира англаб етолмасди. Шумга куярди. Фикрлашдан, жон қийнашдан, фаолиятдан нега мунча қочишмаса? Ёки қўрқувми?.. Қўрқув, ваҳм ўзидаям болалик мерос... Лекин Анвар сезгандики юрт осмонида булутларнинг баҳорий хуш силжиши яқин!!! Лекин ҳали у яшовчи қишлоқ ва муҳит улкан силлиқ бир косанинг туби эдики, кўплар бундан чиқаман деб минг тирмашмасин, чумолидек сирғалишиб бир-бирининг уст-устига туша берар эди жон талош. Раис унинг орқасидан ғудраниб қолди: «Дарёда сув қолмас эмиш... табиатни биз...» Анвар уйга қайтиб келиб, ҳовлида юрган, қариб муштдек бўлиб қолган онасин кўрди. «Она, ҳозир жасоратни такрорлаш расм, мен Музаффар Давлатбоев бўламан!» — деди. «Оғритмаймиз ҳеч кимнинг понг бошини энди...» У ҳиргойи қилганича ҳовли айланиб, ҳув ўрикни чирмаб ётган ёввойи тоқдан уч-тўрт ғўра узум еди, афти бурушиб, сўнг уйқуга кетди катда, овқат ҳам емай. У туш кўрди: Давлатбоев недандир хафа, бир қўлида узун арқон, бир учи ҳалқа — зўр қоянинг бўйнини кўзлаб ташлаётганмиш, тортар эмиш қулатмоқчи бўлармиш ерга! Арқоннинг бир учи эса ерда чувалиб, пастликларда туман ичра юрган тўдани бойлаб-чийлаб ташлаганмиш чигалдан-чигал... Она унинг бошида бир лаҳза ўлтириб, отасига ўхшашлигин, ҳадик ичида, негадир зил ташвиш билан боқди, кузатди. Она-бола тепасида юзлаб, ям-яшил оталари экиб кетган тераклар мағрур

салобатли чайқалишиб туришар, ҳар бир барги гўё бир-бирига гап уқтиргандек, шивирлашиб, гоҳ оқ, гоҳо яшил товланиб!

4

Эсимда: биз Пўлат билан икков атайлаб излаб бордик уни.

Уша ҳовли. Боғча. Уй.

Янгилик йўқ. Фақат томда, антеннамикин, турли симлар тўрт томонга тортилган эди.

Кирдик. Уша-ўша хона. Кўрпача ташлаб, бир нимани ўқиб-титиб ётар экан у,

бизни кўриб: «Хов, келинлар ...» дея тикланди.

«Хм, Пўлатвой, бормисан бу?...» гапнинг нуқтаси,

«Хм, сен ҳам бир келибсан-да...» тарзида эди.

Лекин Пўлат бу оҳангга парво этмади.

«Ўқишларга киролмасдан қопсан-да яна...

Бу нечанчи, учинчи гал уринишингми?»

«Мен барибир киражагим аниқ! Қайтмайман! Мединститут! Мединститут! Тамом, вассалом!»

Ҳе йўқ, бе йўқ булар тагин аввалсинашдай

бир-бирига сочма ўқлар ота бошлаши

мени бир оз қисинтириб қўйди, Пўлатни

ногоҳ хафа қилишини истамас эдим.

«Анвар ака, ишлар қалай?» «Юрибмиз, шукр...»

«Узр, анча келолмадим». «Кўп яхши қилдинг...

Келсанг халал берар эдинг... Кўряпсан... Бандман...»

Хона полдан то шифт қадар турли хил симлар, аппаратлар билан тўлган. Стол-курсию

ерда, токча-деразалар пештахтасида

турли журнал ва китоблар тўзғиб ётарди.

«Бу — радио ҳаваскорлик...» «Дўстим, янглишдинг!

Бу бошқа иш! Медик дўстинг ёрдам берса-ку

тажрибалар анча олға кетарди балки...»

«Тушунмадим...» «Бундан буёқ иш биткизамадан идоралар, эшикларсиз, имзо-муҳрсиз».

«Ҳамма ерда фаолият, учрашиш, юриш кураш билан боғлиқмасми? Сиз бунинчиси нечук?..»

«Йўқ, энди мен ўтиб кетган нарсалар билан иш кўраман. Бағишлайман ўзимни шунга! Бу йўл билан ҳаётимга, келажагимга ўзим учун хулосалар чиқармоқчиман!»

«Ўзим учун? Бир кишилик хулоса? Нечук? Ҳамма учун наф бўлсин-да...»

«Шошилма-да сен...

Аввал менга айт-чи ўзинг «ҳамма» деганинг кимлар ўзи? Ҳар янги кашф, янги хабардан ҳайратланган ё завқланган кишилар учун ҳар қадамда мўъжизалар очар табиат...

Мен хотира дунёсизга шўнғимоқдаман!

«Хотирада кўринарли далиллар йўқ-ку!»

«Хотира — факт...» «У — мавҳумот...»

«Асло! Мана бу

ускуналар нечун ахир?! Аниқ техника!»

Ҳаётда у ўз қарору режаларини

бирдан қабул қилишини, баъзиларидан

мардона воз кечишини билардим. Бугун

не янгилик ўйлагани қизиқ эди-да!

Мана, бирдан тикланди-ю, мени тўрдаги

курсичага таклиф этди, бориб ўтирдим.

«Шундай яхши ўрнашганики, бирон-бир жойинг юк сезмасин, оғирлигинг тенг тақсим бўлсин...»

«Ҳай, космосга учиб кетма...» «Ўртоқ медик, сиз бориб сал-пал тайёрланинг имтиҳонларга...»

Пўлат жимжит бўлиб қолди.

«Кўзларингни юм...»

Қўллариму, кўкрагиму оёқларимга

ва бошимнинг турли-туман — нуқталарига

турли симлар, чамбараклар боғланди обдам.

Аввалига қулоғимда аллане гувлаб,

вужудимни қамраб олди. Хитоб янгради.
«Сен олис, тинч водийдасан, жон асарн йўқ,
Булутларнинг чиреиллаши, сув шилдираши
майсаларнинг шивирлаши, қушлар чақ-чақи...»
Ва Анварнинг овози.

Мен жим қулоқ қўйиб,
бошимни тинч, фориғ этдим турли ўйлардан.
«Фақат табиат овозларига қулоқ тут! Вақт сенга даҳл
қилолмайди!
Одамларнинг гапларини унут... Табиатнинг сўзларини
эшит,
фақат табиатнинг...»

Мен шу ҳолда неча фурсат ўтирдим, нечун, —
бунн сира ўйламадим. Атай, Анварнинг
ҳар ирода йўригини жиддий, меҳр ила
юрагимга тугиб бордим. Бир маҳал деди:
«Эртага кел...» Бу сўзлар ҳам гўё ҳозирмас,
аввал-ўтган замонлардан айтилган каби,
мен сукунат истаб қолдим. Ёлғизлик, тинчлик...

«Мен озодман! Мен табиат ўғлиман мағрур!
Тузумлардан, уларнинг хос ғояларидан
тўла-тўқис узилганман. Ҳозир туғилдим!
Олга!» Кетдим. Аллақайси қоровул сезгим
билдирарди ортда Пўлат келаётганин.
Унинг оёқ товушлари чанг ийўлга эмас,
миямнинг пўк тупроғига бота келарди.
Билдим, жами биз ўрганиб қолган нарсалар,
кўз илғамас занжирлардек, ўраб, чувалтиб,
умр бўйи асоратда тутаркан бизни!
«Ҳай, Анваринг сал анави...» Жавоб бермадим.
«Тез биламиз, Анварми ё бизлар анави...»

Катта тоғлар пинжида тинч яшовчи халқлар
 жуда бахтли деб ўйлайман, ҳавас қиламан.
 Хоразм тор, паст текислик ерда жойлашган,
 тор деганим — тўрт томони қум, қўрғошин дашт...
 Хоразмни улкан денгиз ўрни бўлган деб
 Беруний саз ҳамда аниқ хулоса айтган.
 Фақат дарё тирикликнинг илинжи бунда,
 «Хоразмни ё сув, ё қум босадн», дерлар...
 Оддий мисол, энг қадимий Хоразм қолмиш
 Амударё ва Сирдарё оралигида,
 қумликларнинг босқинида, кўчки остида!
 Толстовга буюк ҳайрат, изтироб бўлмиш
 юзлаб нодир қалъаларнинг қолдиқлари бу!
 Ҳа, бугун ҳам Хоразм сув! Сув! Яна сув билан
 ва юз карра меҳнат билан тирикдир, бордир!
 Баландпарвоз гаплар эмас, бугун бу юртнинг
 меҳнат эрур энг мақтовга сазовор жойи!
 Мен тонг билан боғимизга кириб энг аввал
 отам эккан тоқлар билан гаплашиб кўрдим.
 Нартлар шийдам, занглар кучли, барглар тўқ яшил,
 Бу — тоифи, эндигина тиллоланмоқда.
 Қишлоғимнинг ярим ери боғзор бўлсами,
 Қўшни қардош туркманлар ҳам, қорақалпоқ ҳам
 зап узумга тўяр эди. На илож, ер йўқ.
 Сувўтилар мана белдан келиб ётибди,
 мол сақлашга лекин шунинг ўзи етмайди...
 яйлов керак. Пахта ўраб олган ҳар ёқни.
 Мен гаплашдим ёп бўйида лойқа сув билан,
 ундан ичиш таъқиқланган. Яна ўша гап,
 пахтаой соғ бўлсин учун сепилган заҳар...
 Шу лойқа сув болаликдан бизга овунчоқ,
 ҳам мўрча у, ҳам ўтпуркар иссиқдан паноҳ,
 ҳам ўйинга майдон бўлган!..

Жиққа-жиқ балиқ!

Чўмилсанг ҳар ёғингга, воҳ, дик-дик урилар...
Беозор сувилонлари, бошқа минг турли
қурт-қумурсқа, махлуқотга макон ром қирғоқ!
Куни бўйи шунда — беғам, яланғоч тўда —
оппоқ, юмшоқ тупроқларда ётардик пишиб.
Ҳа, дарвоқе, катта-кичик бир чўмилардик,
гармселтоб пахтазордан чиқиб жувонлар,
гумбир-гумбир ташлардилар ўзларин сувга.
Баъзилари кўйлак билан, баъзи бирлари
«Э, ўзимнинг болаларим-да булар...» дея,
қип-яланғоч, роҳат билан вой-войлашилиб,
қийқиришиб, сув чалпитиб ўйнар эдилар.
Чўмилишга Анвар келса зўр бўлар эди:
энг баланддан калла ташлаб берувчи ўша,
сув остида кўп туришда яна тенги йўқ,
сузишда-ку минг усулда учиб кетарди.
Анвар борми, қўрқиб турган болакайлар ҳам
ҳеч ўйланмай отардилар ўзларин, сувга,
«Тез ўргатинг сузишни!» деб унга ёпишиб.
Бу сув она ўрнидаги онамиз эди.
Сезардикки, бу — улуг бир наҳрнинг давоми:
Амударё деган оқим айқирӣқ солиб,
Орол сари оқар экан, бир қўли билан
ҳаёт ва нур берар эди бизни ҳам суйиб.
«Мангу оқим! У ҳеч қачон тўхтамайди!» деб,
ўйлар эдик, баъзида-чи кўп қўрқар эдик:
у тошганда озмунча кор-ташвиш солганми,
бир кечада не-не тўқай, қишлоқ-қирларни
ямлаб-босиб кетаверган, сув мола каби...
Мен сўзлашдим чумолилар, қовоқарилар,
чигирткалар, илонлару калтакесаклар
чувалчанглар, капалаклар, қўнғизлар билан.
Болаликнинг бу дўстлари, қанча чорласам,
жуда-жуда озгинтайи кўринди холос...
Қайга кетган хонқизилар, асаларилар,
тустовуқлар, кўк қарғалар, сўфитўрғайлар,

жағалтойлар, таканликлар, зуйклар, сулгуилар?!

Ўйладимки, азал-абад гавжум жойидан
кўп нарсалар оёқ тортиб кета бошласа,
аста-аста ё қирилиб тугай борсалар,
ёмон белги бўлади бу, энди одам ҳам
ўзининг энг сўнгги кучин йиғиб бир карра,
буёғига не қилишин ўйлаши керак;

Ўзига ҳам огоҳ хабар келгани шулдир!
Табиатнинг қонуними ёки бу ҳолат —
болаликда бирга ўсган дўстлар, ўртоқлар
бора-бора сийрак тортиб қолгани каби?!
Анвар билан хуллас ўша учрашувдан сўнг,
табиатнинг қучоғида якка қолган дам
нечоғ яхши мулоқот деб қувонган эдим,
Лекин бунга қарамасдан Анварнинг иши
не самара беришини ўйлаб ўтирмай,
унинг зийрак, мурасасиз тафаккурига
не келганин билмак учун қошига бордим.
У ҳамрозга муҳтож эди, у ёлғиз эди...

«Қандай? Ишга тайёرمىсан?!» «Кўрсак бўлади...»

«Биз сен билан мана бу бор техника мадад —
хотиротлар ахтарурмиз тарих қаъридан.

*Ҳа, ҳа, тирик хотиротлар! Улар бир жойда
сақланиши шарт-ку ахир? Лекин қаерда?!*

Ўлган жами кишиларнинг ёдсувратларин
бизга нима етказиши минг йиллар йитмай?!

Балки бирои хотиротнинг соҳибига хос
вужуд, идрок, имкон билан туғилган жонга
руҳлар эски хотирани ҳады этарлар?!

Ўйгонмоқлик учун янги авлод қонида,
қондан қонга ўтиб яшар балки хотирот?!

Телепатик тасаввурлар ногаҳон бизга
биз ҳеч қачон кўрмаган зап нарсалар ҳақда
ёрқин, сирли хабарларни келтирарлар-ку?
Сенинг, дейлик, шу хотира кўзгуларингда
уруғингда бир замонлар ўтган даҳонинг

хотираси сақлангандир, қоний меросдир?»
«Хотиранинг тури кўп-да... Илмий хотира
ё манзара хотираси, ҳаракат, чеҳра...»
«Хотиранинг турлари бу — бошқа соҳадир.
Олдин тарих қатларин танлаб чиқамиз.
Тор омиллар ҳақиқатни ўз хоҳишига
мослабгина кўрсатмоқда эдилар бизга.
Энди бизнинг ўз хулоса воситамиз бор!»
«Ҳар замоннинг ўз ҳақиқат мезони бор-ку?»
«Кимдир тинмай ҳақ гапларнинг хабарин бериб,
огоҳ этиб кетса, ахир шу ўзи озми?!»
«Биламизки, ҳеч нарсага кучимиз етмас!..»
«Биламизки, бир кун эмас, бир куни келиб,
бир сўрови, бир тергови бўлар ҳар ишнинг...
Тажрибадан муддао шул. Ўн кун ичида
ўн сеанс ўтказамиз, кейин жамики
хулосани битта жойга тўплаб кўрамиз...
Ҳозир махсус магнитларнинг хуружи билан
миянгдаги қутбларни кундалик ташвиш,
эҳтиёжлар тўзонидан озод этамиз.
Тиниқасан. Идрокингнинг кўзгуларида
бениҳоя кенг майдонлар пайдо бўлади.
Тайёрлан, кел...»
«Қайдам, майли, не бўлса бўлди...»

Мен Анварнинг бу ғалати қурилмасидан
аллақандай бир умидвор эдим, ҳавасмамд.
У шу қадар аён мантиқ ва урғу билан
фикр қилар, гап айтарди — ҳатто иккита
бир-бирига алоқаси йўқдай сўз айтса,
ўртасида албатта бир ипи бўларди.
Шу сабабдан мен Анварнинг кўнглига тегмай,
айтганидек, ўн кун бирга ишлашга кўндим.
То ҳозир ҳам бунга афсус емайман асло:

Билдимки, у ўз ғаройиб орзуларини
Менга қизиқ бир тахлитда сўйлаб бермоқчи!
Бир одамнинг қайғусида агар бир неча
авлодларга тааллуқли гаплар бўлдим.
уни албат тинглаш керак, эш бўлиш керак.
Унинг талаб ва тартибин ўз айтганидек
бажардим креслода ўзимни жамлаб,
ерми-кўкдан мана ҳозир пайдо бўлгучи,
азал-абад садоларни кута бошладим!
Мўъжиза, бу — хаёлнинг тез порлашлигида!
Мен Анварнинг хаёллари, қалбини бўйлаб,
у ҳис қилган тарихларнинг шоҳиди бўлдим,
томошабин недир, балки иштирокчиси...

6

*Бундан бир минг бир юз йиллар чамаси бурун
осмон ва илм шаҳри Бағдод атрофларида
чоғроққина бир гўшада, сокин ҳужрада
тўртта дарвиш — топганлари биргина хурмо,
рамазонда кун ботишин кутар эдилар.
Бири айтди: «Ҳосил ёмон бўлдим бу йил,
ифтор учун ҳеч нимарса ундиролмадик...»
Бири айтди: «Одамлардан инсоф айрилди,
ушру кафсон, садақаю закотлар унут...»
Бири айтди: «Бул замонда пайғамбаримнинг
саҳобаю умматлари йўлдан оздилар,
мўминларни ўз ҳолига ташлаб кетдилар...»
Бири айтди: «Шак келтирманг ҳақ таоллога,
сабр керак балосига, ризо керак қазосига...»
Шом қорайди ва биринчи дарвиш хурмога
шундоқ қўлни чўзган замон, хурмо жонланиб,
сакраб ўтди тунд иккинчи дарвиш олдига:
«Мен бошқанинг ризқидирман, сеники бошқа...»*

«Ё раббим!» деб қолаверди биринчи дарвиш.
Тунд иккинчи дарвиш унга қўл чўзган асно
учинчи қув дарвиш сари отилди хурмо:
«Мен бошқанинг ризқидурман, сеники бошқа...»
«Ё халлоқ!» деб қолаверди иккинчи дарвиш.
Ки учинчи дарвиш унга хушнуд кафт очса...
«Мен бошқанинг ризқидурман, сеники бошқа...»
«Тангрим!» дея қолаверди бул бечора ҳам.
Уни аста қўлга олди тўртинчи дарвиш
ва лабига олиб келди, лекин шу лаҳза
яна ўша овоз келди аллақадан:
«Мен бошқанинг ризқидурман, сеники бошқа!
Бу — иштаҳа хурмосимас, идрок хурмоси!
Бил, бу неъмат аталган жон — муносиб инсон
туғилади тўрт юз йилча ўтгандан кейин
Шу одамга буни элтиб бермоқ қарзидир!
Хоҳлаб, кўнсанг, сенга шунча умр берилар.
яна яшаш истай берсанг, яшай берасан...»
Дарвиш қараб қотиб қолди, кафтида хурмо
олтин каби ол нур сочиб товланар эди.
Мундоқ боқса, строфида ҳеч ким йўқ, фақат
кадида сув тўла турар.

Уч дарвиш эса
аллақачон ҳар томонга кетиб қолибди.
«Дарвишлигим манго мерос! Асил, бобо ризқ!
Авлодимда бирон кимса, ерми-сув тутиб,
ҳосил кутган эмас! Халққа берган ҳам эмас!
Бизга биров на иш берган, на тама қилган!
Аммо бу ҳол... бу қарз... Мени жунбишга солди.
Бир нимадан кечмоқлигим керак ўхшайдир...
Ҳаётимга улуғ бир куч аралашди-ёв...»
Шу сўзларни ўйлаб дарвиш ташқари чиқса,
толга боғлиқ оқ эшакни кўрди, ёнида
қайқи ҳасса, оғоч кафиш муҳайё, қайдан?!
У ҳассани тутди, яланг оёқлариغا
кафишларни илди, кашкул, хуржунни эса

оқ эшакка ўнгарди-ю, ўзи пиёда
келажакка,

тўрт юз йиллар олдинда ётган
номаълум йўл ға белгисиз замонлар сари
туғилмаган жонни излаб равона бўлди...

Шундай кетди.

У тоғлар ва денгизлар сшди.
Утди обод қишлоқлардан, ғариб қирлардан,
Сатанг-салқи шаҳарлардан кечди бирма-бир.
Юз минг отли уюрларни ораласа гоҳ,
гоҳи йўлдан, гоҳ сўқмоқдан кетаверди у.
Гоҳи ҳушёр одимлади, гоҳи яримжон,
гоҳи кулиб, гоҳи йиғлаб, гоҳи ўзини,
гоҳ тақдирни ўйлаб шундай бораверди у,
не дуч келса ҳаммасини кўраверди у...
Уни эса билиб-сезмай қолар эдилар,
у шарпага айлангандек, ўзи ҳам баъзан
тирик ёки ўликлигин унча англамас,
атрофдаги ҳаракатни, шамол, қуёшни
андак туяр: «Ҳа, боряпмиз!» деб қўяр эди.
Кафишлар соз, кадида сув, дилда умид бор.
Оқ эшак дов, нимагадир лекин у тез-тез
чўзиб ҳанграб қўяр бўлди. Дарвин на ўзи
ва на уни тин олдирар... Йўлдаю йўлда...
Юрагида битта таскин: «Мен ким эдим у,
инониб бир омонатни берибди тангрим,
не бўлса ҳам эгасига етказишим шарт.
Тиланчилик билан ўтган қавмим шаънига
бу юмушим балки элдан олқиш еткургай...»
Шундоқ незиб у баъзи бир жойларда, дейлик,
хуш кайфият элни кўриб, хушҳол юрарди,
билардики, бу жойларда, ҳоким — адолат,
Бир жойларда у шарпага ўхшаб қўнишиб,
тўниб-тўзиб, бор вужуди похолми-латта,

увадига айланарди ўзидан безор,
сезардики, бу жойларда инсон қисмати
зира ҳавас қилгуликмас, ҳаёт бир азоб...
Бир жойларда инсон қони тўжилмоқдадир:
ота билан ўғил, ака-ука ёвлашиб,
ё каттароқ қавм кичикни панжага олиб,
майсаларни қатағонлар қон тус этмишдир.
Осмон тиниқ, қуёш бирдек бўлгани билан
бир жойларда пайқар эди, бунда кўп нарси
чалкаш, ғовлаб кетганини, айнаганини.
Яхши киму ёмон кимдир, ҳеч ким билмайди,
ҳақ сўз қайси, ёлғон қайси, ҳеч ким билмайди,
ўтмиш қайси, келажак-чи, ҳеч ким билмайди.
Китобдаги тўғрими, ё оғиздагиси,
буюрганнинг гапи чинми, ё бажарганнинг,
мақтаганнинг лофи чинми, ё йиғлаганнинг...

Дарвиш кундуз кўринмасди кўзга, тунлари —
бу ерларнинг кампирлари жума оқшоми
ўтганларнинг руҳларига атаб тоқчада
сузиб қўйган овқатини чироқ нурида
бемалол еб, яна олға кета берарди.
Кўп бор кўрди бавлатларнинг қулаганини,
не қасрлар ёнганини, тикланганин ҳам!
Юра-юра, ҳориб-толиб, ахир бир жойда
оҳ, ёнбошлаб ётиб олиб мириқиб чунон
мундоқ бирдан қарасаки, кафиши худди
қоғоз каби юпқарибди, ҳасса ҳам адо...
Эшак, қаранг, дока каби ҳилвиллаб қопти,
бу ёғидан нари ёғи кўриниб турар!
Булар учун қайгурмади, фақат кўрмоқчи —
ўша хурмо қай аҳволда?

Аммо шу пайт у
Сал нарида, пастқам ўтлоқ, ўрикзор ичра
кўрди кўркам қурч-қурч қишлоқ уйчаларини.
Шу масканнинг четидаги кичик бинодан

бир тўп бола чиқиб келди оқ каптарлардек.
Яна шуни аниқ кўрди: бир ўғлон буён
орқасига тисланганча юриб келарди.
«Ҳов-в...» чорлади дарвиш уни.

Бола қаради.

«Ул на уйким, таъзим илан, орқа ўғирмай,
тисланганча юриб келдинг?!»

Бола ҳайратда.

«Овоз қайдан келаётир? Ким бўлди? Қизиқ!
Ҳа-ҳа!» Бола, тушунгандек бир синоатга,
енгил сакраб, чслга шундоқ рўбарў келди:
«Олдинига сен хурмони буёққа чўз-чи!
Саволингга шундан кейин жавоб бераман!»
Дарвиш шошиб, эсанкираб қолди бу гапдан,
гоҳ гумон, гоҳ хурсандчилик кўнглин тўлдириб.
Тўрт юз йилдан бери излаб юрибди ахир!
«Бу сенмисан? Ҳа, ўзингсан! Хурмо сеники!
Баракалла, ма, олақол!»

Тиш кавагидан

қил-ингичка тортиб кетган хурмони олиб,
йигитчага узатаркан, зап ўғлон буни
бир хап билан ютди-қўйди ва чолга деди:
«Саволингга жавоб шулким...» «Ҳей, ахир мундоқ
раҳмат десанг бўлармиди, ахир шунча вақт...»
«Бўлди, бўлди! Раҳмат эмиш! Хурмодан фақат
қуруқ данак қолибдию эти сўрилиб...
Энди эшит! У — мадраса!»

Кўнгилини-руҳни

поклаб, тагин нурлантириб, олий сирлардан
огоҳ этган, билчклардан шаҳодат берган
бул маконга нечук орқа буриб кетайин?!
Мен билан қол, дарвиш, энди сенга ўлим йўқ,
борлигингни кўравермас ахир ҳамма ҳам,
хаёл каби ҳарир, руҳдек учқур бўлибсан!»
Бола бирдан катталардек огир тин олди:
«Уч «дўст»иңдан ажраганинг ёмон бўлибдир;

*улар элнинг орасига тарқалиб кетди.
Қўрқаманким, одамларнинг қалбига бири
беқарорлик юқтирмоги мумкин, тентираб.
Иккинчиси тамагирлик балосин ёйиб,
учинчиси, энг хавфлиси; у эътиқодга
шубҳа ё кин уйғотиши мумкин... бу ёмон!
Ё раб, нима қилолардик, энди чора йўқ,
улар ундан бораверсин, биз эса бундан...»*

*Аммо дарвиш қўзғалмади, безовта бўлди:
«Мени сўкма, сенинг бирла қола олмасман.
Англадимким, банда эзгу юмуш хоҳласа,
қила олгай! Мен кетурман оламни бўйлаб,
Бу танамнинг ипагида энг сўнгги тола
қолгунича, яхшилик, нур, хуш умид бўлиб,
одамларнинг кўзларига кўринолсам бас...»*

7

Хотира кўп даҳшатли қурол одамга.
Хотира — ҳукм... Хотира — нур. Хотира гувоҳ.
Эзгуликка, пок ишларга хизмат қилса у,
фош айласа барча сохта хақпарварларни,
одам учун тангри мисол обрўси бўлгай!
Давлатбоев бир маҳаллар Анвардан андак
истиҳола қиларига сабаб бор эди.
Гувоҳ фақат битта Анвар бўлганидами,
осон эди — шартта изсиз гум қилар эди!
Хотирани қон асрайди дегандик боя,
онг асрайди. Лекин уйлар, кўчалар, йўллар,
оғочлар ва шу оддий ер, хокисор тупроқ —
бир хотира-кўзгу каби ҳар ҳодисотни,
ёдга олиб қолишини билмас баъзилар.

У пайтларда Анвар бешми-олтида эди.
Содиқовга Давлатбоев гарчи у маҳал

Ўзи шахсан ҳеч ёмонлик қилмаган эди,
яхшилиқ ҳам қилмаганди, лекин хоҳласа
қўлидан кўп иш келарди. Ўзидан қўрқди.
Ярим қарич, ярим қадам чекинди, холос.
Ўша давр шунинг ўзи кифоя бўлиб,
бу — ўн, юзлаб умрлардан узун йўл эди.

Бу жойларда инқилобга қадар одамлар
якка-якка қўрғонларда яшар эдилар.
Дейлик, фалом бойнинг уйи, унинг ичида
ўн, йигирма, қирқтагача хона, даҳлизлар,
долон, айвон, қазноқ, талак, тегирмон, жувоз,
қўра, харос¹, отхонаю аравахона,
қароллару батрақларга жой бўларди.
Демак, қаттиқ олти ой қиш давомида ҳам
бу қўрғондан бирон киши ташқари чиқмай,
яшашлари мумкин эди. Нега деганда
ёзликнинг бир йил ҳосили кўпга етарди.
Қизил шоли, оқ жўхори, тарик, арпа, мош,
ловияю сули, қовун-тарвуз, узумлар,
нок, нашвати, жийда, олма, минг нав ўриклар
машҳур эди — Хива, Урганч, Тошовуз каби
қалъаларнинг бозорларин шулар тўлдирад,
турмушга не керак бўлса, топилар эди.
Пахта, дон-дун, тери ё юнг сотган деҳқонлар
кийимлик ё тўшаш учун керак молларни
шу ерлардан харид қилар, муомалада
фақат тилла юрар эди. Олтинфурушлар
ўзи айрим раста бўлиб, қоп-қоп тиллани
дўконларда ёйиб қўйиб, ўтирардилар...
Лекин қўрғон минг улуғвор бўлганида ҳам
у аслида эрксизликдир, тамбали, қулфли.
Бу қуршовда не юраклар, не гул чеҳралар
сийналари эпкин кўрмай ўтиб кетгандир.

¹ Улов қўшиб айлантирадиган ун тегирмони.

Не йигитлар гоҳи уй-жой, уйланмак нима,
имкони йўқ — суймай, билмай, қартайиб йитган.
Не ақлли бошлар «дунё ушбу экан» деб,
девор суяб, жуз устида мудраб ўтганлар,
кўзларида мойчироқдан қурум қатланиб...
Ҳатто энг бой ва манаман деган ҳазрат ҳам
маҳобатга, йилда фақат биргина марта,
рухсат қилган қирқинчи мис қандил ёқишга...
Ҳа, Инқилоб миллион нурли қўллари билан
қўрғонларни — эрк устида оғир қопқоқни
очди худди зиндон эшикларин очгандай,
Эшик очиш ўзигина инқилоб эмас,
ҳали кўп нур керак эди диллар, йўлларга...

Бу ерларда янги тузум — колхоз деган гап
анча қийин йўлга кирди. Шу гап чиқди-ю,
жуда кўп ер эгалари мол-мулкин олиб
Туркменистон томонга ё дарё ортига —
Тўрткўл, Шоббоз тарафларга кетиб қолдилар.
Қолганлари, ихтиёрий ё алам билан
бор-йўғини колхозларга топшириб: «Қани,
нима бўлса, кўрармиз. Қўй, дарбадарликда
юраимизми?» деб, уларга янги ҳукумат
не буюрса аста-секин қила бердилар.
Бу орада Гурландан ва Хивадан кўплаб
маорифчи фаоллар ҳам жойларга бориб,
янги тузум афзаллиги, инқилоб, шўро
ҳақда хабар, иш, ташвиқот олиб бордилар.
Кўп жойларда янги мактаб, курслар очдилар.
Содиқ бува илм пешвоси бўлиб, Хивада
девонда кўп хизмат қилган, кейин Гурланда
бекларнинг ҳам назарида, қошида бўлган.
Қариб-чуриб вафот этгач, ёлғиз ўғилга
мерос — бир уй китоб қолган ва андак билим.
Шундан, Раҳим Содиқов ҳам Хивада беш-ўн
ўзи каби тенгқурлари билан бир курсда

янги тузум сабоқларин ўрганиб-уқиб,
қишлоқларга тарқалдилар. Фалакнинг зайли,
шу колхозга ишга келди Содиқов. Қолди,
Курсда бирга ётиб-туриб ўқиган дўсти
Дўстжон Тўрткўл ёққа келди. Ўз элатига.
Икковининг яқинлиги учун бир боис:
қадимдан ҳам Содиқ бува хонадонига
Дўстжонларнинг оиласи яқин, кеш бўлган.

Давлатбоев — ўртаҳолдан сал пастроқ, яъни
«тўрт ҳўкизли» хонадоннинг фарзанди эди.
У колхозга, демак, бир жуфт ҳўкизи билан,
бир неча жуфт меҳнаткаш қўл билан қўшилиб,
«мустаҳкамлаб» бергани чин янги тузумни.
Бу фактни у кўп жойларда таъкидлар эди.
Унинг битта хўп ғалати дойиси бўлиб,
Урганчдаги қандайдир бир курсдан сўнг у ҳам
гоҳ районда, гоҳ қишлоқда пайдо, дам-бадам
кишибилмас юмушларни қилиб юрар ва
«инқилобий тартиб учун жон куйдирарди».
Унда-мунда, тўй-маърака бўлса, одатда
эски китоб ўқишарди отин кампирлар,
эркаклар ҳам дoston-китоб тинглар эдилар.
«Дойи» шундай давраларга, айтмасалар-да,
келиб қолар, «ҳм-ҳм» деб, бош солиб ўтирар,
«Зўр айтибди!» деб қўярди, гарчи ўзида
ҳарфни таниш лаёқати йўқроқ эрса-да!
Тонгга яқин тугар экан қироат-давра,
Дойи муни маъқулларди, яъни йиғинни:
«Жуда яхши, ухламасдан ўтирганларинг!
Фалон жойни фалон кун кечаси келиб
босмачилар талон-тарож қилиб кетибди...»
У айтгандек ҳодисалар чиндан бор эди:
Қўрғонлари қулоқ қилиб тортиб олиниб,
қочиб кетган зада бойлар олис-яқиндан
кинли-ўчли йиғинларни ёллаб ва ёвлаб,

қирғин-қасос тўдаларни юборардилар.

«Дойи» асли исми Қўзи.

Ёнида доим

наган олиб юрар экан деган гап ҳам бор:

Қайси бир кун у маст бўлиб,

ярим кечаси

ўрикзорнинг чеккасида учиб қолганда,

кўрибдилар наган ушлаб ухлаб ётганин.

Шундан кейин эл ичида унинг лақаби

«Қўзи наган» бўлиб қолди.

У кўп жойларда

кунгирадор сўзлар қилар, гапи шу ерда

ўринлими, ўринсизми, ўйлаб турмасди!

Унинг гапин инобатга олар эдилар

ё бўлмаса «ўйлаб кўриш керак», дердилар.

Чунки Қўзи кўп ҳолларда баланддан келиб:

«Бу гап бизга юқоридан айтилган!» дерди.

«Юқорининг» ўзи нима,

буни айтган ким, —

ҳеч ким, балки ҳатто унинг ўзи ҳам билмас,

лекин жуда сирли, мавҳум усул эди бу.

Мозийда кўп қирғин-барот, босқинни кўрган

ва гоҳида гуллаб-яшнаб турган бу жойлар

бу даврда нур бобида тушкун эдилар,

ўн чақирим нарида не бўлаётганин

ҳеч билмасдан яшардилар.

Ҳеч ким тегмаса,

балки яна шу алфозда қолар эдилар

кун ўтганга, яратганга шукр деб, минг йил...

Қўзи наган, балки шундан, «улуғ зот» бўлиб,

халқ кўзига — кўп нарсадан хабари бордай —

«юқорининг» вакилидай кўринар эди.

Қўзи наган билан Раҳим Содиқовнинг ҳам

«фаол»лиги бир маҳалда бошланган бўлиб,

колхозда не сафарбарлик,

не юмуш бўлса,

иш бошида иккови кўп кўринардилар.
Қўзи наган — қабристонга яқин бинонинг
аввал унинг ўзи бошлаб, гумбазин бузди:
Ғишларидан янги мактаб қуриб оламиз!»
Бу амалга қаттиқ қарши чиқди Содиқов,
Одамларда шўрога кек уйғотасан деб!
Йўқ!

«Наган»нинг бўлак улуғ мақсади борми,
бора-бора у ҳеч кимни тингламай қўйди.
«Хўш болалар, ўқишларинг ёқяптими-а?»
қабелида гаплар билан синфга кириб,
Содиқовнинг гапларига зимдан син солиб,
не деб таълим беришини текширар эди.
Уртадаги бу бўлаклик,

зиддият аста

кўпчиликка кўринарли тус ола берди.
Вақт тез ўтиб борар эди.

Қанча одамнинг

ёзув-ўқув ишларига қўли келишиб,
оқ-қорани айиргудек пайтлари,

баттар

«фаоллашди» Қўзи наган димоғдор, баланд.
Гап шундаки,

бир вакилни у бошлаб келиб,
зўр маърифий янгиликни гапириб берди:
Бугун манови алифбо эскириб қопти,—
лотинчага кўчар эмиш ёзувларимиз!
Маданият бундай бўпти!

Содиқов ҳайрон.

Бир пайтлари ўзи савод берганлар билан
бир партада ўтириб хат ўрганар бўлди.
Бу ғалати сафарбарлик

Содиқов учун

кутилмаган бир иш эди, бу ислохотнинг
ҳеч матлаби — мақсадини англаб етмади.
«Мен кабилар қим қанчадир ҳозир эл-юртда,

шулар қабул ё эътироз сўзни айтарлар —
қанча олим-уламолар бор-ку?! Тилчилар,
адиблар бор, шоирлар бор — бир нима дерлар?
келажакни, кўпни ўйлаб қилинган ишдир?...»
Унда-мунда бирми-икки эшикка бориб
аҳамият-мақсадига қизиқиб кўрди,
хат ҳам ёзди мутасадди ташкилотларга...
Ҳамма жойда «буюк давр, келажак учун...
бу жуда ҳам муҳим омил, қонун...» тарзида
анчагина умумий, жўн жавоблар олди.
«Наган» жуда чаққонлашиб кетди бу пайтлар,
жиян бўлмиш ҳали ғўртоб Давлатбоев ҳам
қаватида унда-мунда кўриниб қолар,
кўпроқ уни идорада, ҳисоб-китобга
у-бу билан қарашганин билар эдилар.
«Наган» бир кун яна ажиб «хушxabар» топди,
одамларни тез тўплаб йиғин ўтказди.
«Янгиликка биз бош-қошмиз! Мачит йиқитдик!
Мулла шўрлик бир кечада қочиб кетибди!
(Шу ерда у хахахолаб кулиб ҳам қўйди.)
Кўп китоби қолиб кетди! Содиқов эса
барчасини мактабига обориб қўйди!
Энди гап шу: эскиликнинг бирон сарқити
яна кимда қолган бўлса, бир кеча муҳлат,
янги мактаб олдидаги майдон олдига
олиб келиб уя беринг... Битта қолдирмай...»
Бу гапларга Содиқовнинг ғазоби ошиб,
вакилга тик айтди: «Нима қилмоқчисизлар?!
Китобларни бир-биридан фарқ қилмоқ лозим.
Назм, тарих, риёзиёт ё тибга оид
беҳад нодир асарлар бор элнинг қўлида.
Биз уларни ҳукуматга хатлаб топширсак,
музейларда сақланади, янги ҳаётга
зарур жойи чиқиб қолар баъзиларининг...»
«Қўзи наган» қизиб кетди: «Эски китоблар
янгиликка нима хизмат қилиши мумкин?!»

Раҳим қаттиқ пичинг қилди: «Мачитнинг ғишти янги мактаб қурмоқликка яраб қолди-ку?»
«Содиқов, сен обчиқ ўша китобларни ҳам!
Ҳамма ишни олддан кўриб ва билиб турган улуг инсон ўтирибди унда! Биз эса не дейилса, бажаришга юрибмиз бунда:
Шундай қилсак янги турмуш тез қурилади...»
Қўзи наган шу сўзларни айтиб, ўзи ҳам мамнун қараб қўйди бунда йиғилганларга,
«Сиёсий онг, илғор киши мундоқ!» дегандай.
«Наган»га гап тушунтириш бекорлигини аниқ билди Содиқов ва тонг билан туриб, райцентрга етиб борди. Кўп жойга кириб, ўз фикрини баён қилди. Лекин билдики, бу хусусда гапиргандан гапирмаганлик дурустроқ! Ҳа, барча ўзин четга оляпти!
«Йиғиб олинг китобларни!» деган гап-ку йўқ,
«Юқори»да кимдир «диний китоблар зарар...» деган бўлса, буёқдаги шўрликлар қўрқиб, энди китоб бир балони келтирмасин деб,
«Йўқотинглар!» деган бўлса, ажаб эмас-да!
Ахир раҳбар оғзаки ё тагдор гап билан буйруқдан ҳам баттар зуғум қилиши мумкин...
Ҳар сўзини биз қонун деб билсак, устига...
У хотири қора тортиб анча пайтгача не қилишин билмай турди.

Сўнг райондаги отасининг тўзиб қолган эски уйига борди. Унда токчаларда, сандиқлардаги жилдларни тез саралади.

Нодирларини олиб тўрт-беш қопга солди.

Бошқаларини шу ҳолича жой-жойида қолдирди атай, бу ерга ҳам ҳали одам келиши мумкин...
Бир таниши — ёшлик дўсти бўларди, топиб:

«Шу қопларни Тўрткўлдаги Дўстжонга етказ,
омонатни Гурландаги Раҳим берворди!»
деб тайинлаб, пошилганча қишлоққа қайтди.
Қайтиб келиб у кўрдик, мактаб олдида,
қўшинларин санаётган Чингизхон каби,
Қўзи наган тантанавор туриб, вакилга
хушомадгўй боқиб, қўлда — узун терс хода —
титар эди ёнаётган қоғоз уюмин.
«Ёқма, бадбахт! Учир, ҳой, олі

Қараб турманглар!»

дея неча уринганлар шаҳдин қайтариб,
олиб қочмоқ бўлган уч-тўрт болани қувлаб,
ҳатто юмдаб-ёқалашиб нечалар билан...
Сал нарида эса қишлоқ аҳлига таниш
Холжон кампир —

жинлар дўсти парихон момо,
аланг-жалаңг учиб борган кул қоғозларни
гўё бир-бир этагига йиғаетгандек,
ҳаракатлар қилар, гоҳи осмонга қараб,
увлаб, аянч илтижолар қилиб қўярди:
«Хов, китобни ёндирманглар,

мени ёқинглар!..

Китобларнинг ўз пирлари — эгалари бор,
охиратда жавобини берасан ҳамманг...»
Содиқовнинг кўзларига илиқ ёш келди.
Лекин унинг хабари йўқ, билмас, шу кеча —
кўп одамлар қанча-қанча китобларини,
мактабга ҳам олиб келмай,

қўрқиб, ўзича

қоп-қоп кўмиб ташлаганин қабристонларга,
олиб бориб ё дарёга оқизганларин...

Кўп ўтмади. Ёзув яна ислоҳ қилинди.

«Лотинчадан кўра руслар хатти-имлоси
бизга, яъни замонавий ўзгаришларга
жуда мос ва қулай, енгил. Шунда ёзилсин...»

Бу ёзувда ёзиш лекин Содиқовга ҳам,
бошқа неча-неча ёзиш истаганларга
насиб бўлмай қолди.

Шундай! На чора, қисмат!

Асли ҳар бир янгиликнинг пешонасида
икки оғир синов бўлар.

Биринчиси шу —
чидаши шарт уни беҳад мақташларига.
Иккинчиси — ўтиши шарт қаршиликлардан.
Лекин Қўзи наганга ва Содиқовга ҳам
бу жабҳада ишлаш тақдир қилмасдан қолди.
Энг қизиғи: «Қўзи наган йўқолиб қолти...»
деган миш-миш эл оғзига тушди, вожаб!
Талвасада унинг қавму қариндошлари
суриштириб-сўраштириб кўрдилар обдон,
билдиларки, ҳеч ким уни қамаган эмас.
Шу тариқа Қўзи наган йўқолди қолди.
Содиқовнинг Қўзи наган билан ҳар доим
келишмасдан юришларин билар эдилар...

8

Бир кун Анвар ўз аслаҳа-анжоми ичра
машғул чоғи, раис кириб келди «салом!» деб.
Давлатбоев қачонлар йўқ. Ўлган. Ундан сўнг
иккими-уч раис келиб кетди колхозга.
Бу ёш, чаққон, доим кулиб юрувчи йигит —
янги раис синфдоши эди Анварнинг.
(Қиссамизнинг аввалида «йиқилган бола
ва уни тез суяб кетган Анвар»ни эсланг.)
Яъни Мўмин Давронович! Ўз тенги тўши.
«Анвар ака, яхшимисан? Бу, ишлар қалай!
Вориб, мундай «ҳорма-бор бўл» демайсан, тавба?
Ахир синфдош бўлсак, мундай...»

Анвар индамай
керосинка қўйиб келди. Дастурхон очди.
«Сен иши кўп бир одамсан. Мен ҳам тўғриси

эрта кетиб, кеч келаман. Раҳмат, йўқлабсан...»
Орага бир жимлик чўкди. «Бу не аппарат?»
«Ҳей, менга бир теккан касал,

темир кўрдимми,
қўлим қичиб, қуриб, бузиб-тузаб тураман...»
«Аниқроғи?...» «Нима десам, бир қизиқ ишга
шундай ёмон киришдимки, мен агар қанча
чуқурлашсам, хулосалар саёз, кўримсиз...»
«Дарё билан боғлиқмиди?...»

«Э, йўқ! Хотира...»
«Хотира? Бу не деганинг?» «Ёд, хаёл бор-ку...»
«Хўш? Мен ўтган одамларнинг хотиралари
қондан қонга кўчармикан, тирикми, борми,
шуни излаб кўрмоқчиман...»

«Э, нимасини?
Ёки биров топширдими? Сиртқи ўқишми?!»
«Йўқ, ўзимча...» «Эҳ, Анвар-эй, ҳамон ўзингсан!
Ўзгармабсан! Бир неларни титганинг титган...»
«Нима қилай, ўқий олмай қолдим. Энди шу...»
«Менга қара, кимга керак сенинг хотиранг?!
Биз билан бўл, колхозга ўт, хоҳлаган ишга!...»
Анвар унга ялт бир қараб, жимиди-қолди.
Айтмоқчийди: «Қов биродар, хотира ҳатто
қаердадир машинага — совуқ темирга
керак бўпти. Робот деган нарса эмиш бу!»
Лекин жавоб қайтармади. Аммо раис ҳам
кескин ҳукм айтганини тез пайқаб қолди.
У Анварнинг чўрткесар ва тик сўз эканин
билар эди. Ҳозир эса сукути билан
ўсал этди раисни у. Шунинг учун ҳам
энди Мўмин Давронович ўнг ёқдан келди.
«Анвар, сени обкетишга келдим! Кўпгамас!
Бир нарса бор, шуни сенга кўрсатмоқчиман?
Маслаҳатинг зарур. Кетдик...»

Йўл бўйи раис
мамнун хаёл суриб кетди: «Каллали йигит.

Техникани кўрса тамом—томдан ташлайди.
Агар Анвар шу баҳона колхозга ўтса,
бир ўқ билан икки қуён урилгани шу...»
Чунки, қишлоқ ёшлари ўн йиллик тугагач,
ё ўқишга, ёки ҳарбий хизматга кетиб,
шу ёқларда қолиб кета берар эдилар.
Қўл кучи оз эди жуда, колхоз ҳам нимжон.
Экин-тикин, ўтоқдан то теримга қадар,
ўқувчига, ҳашарчига қолганди куни.
Иккинчидан, Мўмин ўша Давлатбоевга
жиян эди. Шу учунми, бошқа учунми
аввалдан ҳам Анвар икков анча чиқишмас,
аллақандай гаплик доим ўртада эди.
Бир йўлини қилиб энди шу елвизакни
кўтармоқчи бўлди Мўмин орадан буткул,
Қолаверса, ёвлашгудек важ ҳам йўқ асли.

Идорада Анвар, рости, шошилиб қолди.
Гап шундаки, колхоз илк бор сотиб олганди
радиоузел ва унинг хос жиҳозларини.
Қутиларни раис билан очиб кўришгач,
Анвар унга «Хўш, энди не?» дегандай боқди.
Раис айна бўлар гапни айтди: «Колхозда
ўқиб келган техник ёки мутахассис йўқ!
Шуни ўзинг кўриб, созлаб, ишлатсанг дейман!
Тез орада коммутатор келиб қолади.
Ўзинг бош бўл шу ишларга! Ёнимизга кел.
Нима ёрдам керак бўлса, биз шу ердамиз...»

Эртаси кун Анвар, яна бир-икки бола,
шувоқчи ва дурадгорлар қўшилиб, бир пайт
мактаб бўлган пастаккина уйни тозалаб,
шуваб-оқлаб, аппаратни қура боиланди.
Анвар синчков, чизмалар ва қўлланмаларни
аввал обдан кўриб чиқди, областдан келган

Йигит билан симларни ҳам улаб бўлишди.
Ва радио ишга тушган кун байрам каби
ҳамма колхоз идораси устида баланд
симёғочга ўрнатилган карнайга боқди,
бор тантана ўша жойдан тушадигандай!
Карнай нечук «қит-ғит» этиб, сўнг, бор овозда
гоҳ ўзбекча, гоҳ туркманча, русча, қандайдир
тушуниксиз тиллар, яна мусиқаларни
бир-бир ўтиб, яна равон ўзбек куйини
уйлар, толлар, боғлар оша тарай бошлади.
Шу-шу Анвар бу даргоҳга қаттиқ боғланиб
кеча-кундуз ишлар — артар, супурар, уннар,
кун ботдими, движокдан идора билан
радиоузел ток олган он, карнай жонланар,
тўпланганлар билан бирга хурсанд тингларди.
Аппаратлар бор-у, аммо ҳали уйларга
тортиш учун, симёғоч, сим келмаган эди.
Базада йўқ, келиши ҳам ҳали аниқмас,
шунинг учун Анвар мўъжаз хонадан чиқмай,
гоҳи эса то движок ўчирилгунча
радиони тинглар, тинглар, турли иқлимлар,
қитъалардан учиб ўтган овозларни оч,
сўнгсиз ҳайрат, умид билан эшитар эди.
Бирон юртмас, гўё ногоҳ осмон қаъридан,
фазоларнинг нарёғидан сирли, жон нисор,
бир хуш мужда, бир сирли ун келадигандай.
Кундузлари Анвар кўпроқ бўш қолар эди.
Шундай пайтлар ташқарида, ҳовуз бўйида
ўтириб у анча хаёл суриб кетарди.

Колхоздаги ишлар унга ғалат туюлди.
Гоҳо бирдан ҳаммаёқда тўполон — ур-сур,
яна олам сув қуйгандек тинчиб қолади.
Мана, бугун бозор куни — қилт этган жон йўқ,
Ҳамма ишда. Хотиниям. Ўқувчилар ҳам.

Идорада фақат чўлоқ ҳисобчи қолган.
Бир кун ўтоқ, бир кун ферма, бир куни дарё —
аҳвол тангроқ жойга ҳамма доим сафарбар.
Анвар энди хотинини ўйлади. Қийин.
Айниқса, қиш кунларида — азоб: қазув бор —
аёлларга сира тўғри келмайдиган иш.
Ҳар қиш ҳамма солма-зовур, ариқ-ёбларни
бир бор қазиб чиқиши керак. Йўқса баҳорда
отизларга сув чиқмасдан қолиши мумкин.
Ерлар қишда қаттиқ тўнглаб қолади. Уни
лону теша, баъзи пайтлар амманал кўмиб
портлатишиб очишади. Тўнг парчаларни
қирғоққа қўл билан олиб ирғитиш керак.
Оёғида керза этик, гуппи, шол рўмол,
ихраб-сихраб келганини кўриб, неча бор
уришганди хотинини Анвар, борма, деб,
ўзинг ушоқ, уҳ деса бир ҳуркувчи жонсан!
Лекин бекор қўйишмайди бунда ҳеч кимни.
Раъно: «Ахир мен Тўрткўлдан тушган келинман,
жоним соғу уят бўлар уйда ўтирсам...»
деб кўнмаган.

Ҳозир Анвар унга қулайроқ
иш мўлжаллаб юрар эди. Колхозда ҳали
кутубхона ёки боғча йўқ эди. Аммо
тезда ташкил қилиниши кутилар эди.
Шундай ўйлар оғушида ўтирганида
елкасига «шапп» эттириб кимдир туширди,
сакраб туриб боқса, эҳ-ҳе: «Бормисан, дўстим,
Қодир полвон? Кўринмайсан?»

«Мана биз! Боймиз».

Қодир полвон «р»ни «й» деб гапирар эди.
Иккаласи қачон-қайда бир-бирин кўрса,
курашгани шайланишиб, силтаб-туртишиб,
гоҳ у энгиб, гоҳ бу энгиб юрар эдилар
Ва ҳозир ҳам ҳе йўқ, бе йўқ, аҳвол сўраш йўқ,
ер чангитиб курашишга тушиб кетдилар.

Тўполону гуппа-гупга «Ҳой, тинчликми?» деб
чиқди чўлоқ ҳисобчи ҳам ер дўқиллатиб.
Тинчлик!— чийиллади Қодир. Пийапесийди
бий уймасам ейга ҳозий хумойдан чиқиб...»
«Қани, қани, Қодий ака? Семийибсана!»
Анвар уни калакалаб, баттар тезларди.
Бу гал Анвар устун келди. Оқ бўз тупроқда
бир-икки бор юмалашгач, Қодир тинчиди.
«Туй». Иккови суялишиб, уст-бош қоқишиб,
юз-қўл ювиб сўрашишди. У ёқ-бу ёқдан
гаплашишди. Қодир энди турган пайтида,
ҳовлиққанча, отда Пошша шўро кеб қолди.
Яъни қишлоқ Советининг раиси, синфдош.
Жанг-жадални кўрган экан олисдан чоғи,
таъна билан саломлашди: «Буларни қаранг,
фермада биз одам топмай овора сарсон,
бугун-эрта силос план бажарилсин деб!»
«Шўйо, ана, тйактойим ишлаб туйибди.
Насос вайанг!» «Варанг бўлса, тез фермага бор!
Сен бўлмасанг ўчиб қолмас!»

«Ёниб кетса-чи?..»

Пошша бунга индамади. «Мана Анвар ҳам
бир қарашса бўлар эди у-бу ишларга!
Сендан ёшлар ишляпти, ишдан қочмайди!»
«Э, мен ишдан қочибманми, Пошшажон, қизиқ».
«Радиони қоровуллаш керакмас кундуз...»
«Бугун силос, эрта беда, индинга пахта...
Ҳар кимнинг ўз иши — касби нима бўлади?!»
«Қолхоз, билсанг, бу коллектив дегани! Ишга
керак пайти ҳаммани жалб қилаверамиз!»
Қодир типирчилаб қолди, «Жўйа, эйта уйга бой,
бизга келган зиёфатнинг гезаги. Яхши?!»
«Ана шу-да, ҳар кун ичиш, базм бўлса бўлди!»
Қодир жаҳли қўзиб деди: «Ичмай нетамиз?
Кун ўн-ўн беш соат қолхоз ишида бўсак,
бозой-мозой, баййам деган гаплай бўлмаса...

Шўйа бува, худойлиғи, бу сенинг буйчинг!
Шайт-шайойит деган гаплай. Бизга қогани
оқшом-кеча. Не қизиқ бой ичишдан бўлак...»
Қодир кетди. «Ҳей, соқов-ей, топган гапини!
Фақат кеча қолар эмиш! Қизиги йўқмиш...
Биз-чи, аёл ҳолимизга юрибмиз-ку, а...»
Анвар бунга индамади. Чўлоқ ҳисобчи:
«Тавба, ҳозир ҳаммасининг ўйида ароқ...»
деб Пошшага ялтоқланиб, ҳиринглаб қўйди.
Анвар баъзан дўстларининг уйида бўлар,
ичмас, чекмас, буни билар эди ҳаммаси.
Ҳатто бир кун шундай давралардан бирида
Урганчлик, дов, собиқ спортсмен — бир меҳмон,
жуда гапдон, ўзбилармон йигит Анварни
ичиришга уринганди. Гап бундай бўлди.
У ўзини калондимоғ тутар, ҳеч кимга
парво қилмас, сўз бермасди. Анвар ҳеч «олмай»
ўтирганин кўриб, роса кўпириб кетди.
«Ҳей, мен, ҳатто Грузияда, Москвада, ҳа
зўр спортчи Шихляевга ичирганману!
Езувчилар олган, айтсам!» «Меҳмон, Анварнинг
қасами бор, отасининг берган ўгити...»
«Эй, қасаму ота-пота ҳаммаси гап-да...
Мен ётқизиб ичкизаман... Оғзига қуйиб...»
«Ота-пота» дегани нақ ханжардек ботиб,
Анвар шартта турди, бориб, спортсменнинг
ёқасидан олиб, шундай кучга солдики,
меҳмон шўрлик қилт этолмай, чорасиз қолди.
Анвар эса бир қўлига шипани ушлаб,
шошмай, унинг бош-кўзига қуя бошлади.
Сўнг индамай, ўз ўрнига бориб ўтирди.
Кулди: «Спирт. Тозаланиб олдинг!» Меҳмон лол,
на ўтириш, на туришни билмай, тош қотди.

Симёгочлар ҳали-вери келавермади.
Кундузлари, бўш пайтлари, гоҳида эса,

сал таънали назарлардан қочибми, хуллас,
сафарбарлик ишларига бора бошлади.
Олдинлари уни ишга олиб кетишга
сал ийманган бўлишсалар, кейинроқ эса
«Анвар, кетдик!», «Анвар, тез бўл», «Машинга чиқ!»
қабилида чақирувчи бўлиб қолишди.
У қизиқ бир ҳолда эди: «Колхозда энди
касб ё соҳа, мутахассис деган гап йўқми?!
Дейлик боғбон, ё дурадгор, ё фақат деҳқон?!
Бор, умуман бор. Умуман ҳамма касб бор.
Фақат асил, ҳассослари энди кам эди.
Ҳамма, гўё навбатчидек, иш жойида ҳам
кутиб турар навбатдаги сафарбарликни.
Аста-аста мана мен ҳам навбатчи одам —
шунчаки бир ишчи кучга айландим чоғи...
Йўқ, бу йўсин гаплар бизга ёқмай қоляпти...»

Тезда унинг ҳаётида кескин, ларзали
бир бурилиш пайдо бўлди...
Ерқин... Таажжуб...

9

Июнь ойи Хоразмда жуда иссиқ пайт!
Кучукларнинг соядаям тили осилган.
Тайёр донга ҳафсаласи келмай товуқлар,
мушуклар ҳам зах бурчакда жим мудрайдилар.
Одамларни пахса уйлар асрайди. Уйлар
бири шимол, бир жануб томон қараган
жуфт эшикли қурилади. Долон-шамолли.
Ички уйлар жуда салқин, тинч ва қоронғу.
Шу иссиқда Анвар барвақт, ўғлини олиб
ур-тиқин бир автобусда Урганчга келди.
Иссиқданми, олвирабми, ўғли беҳосдан

шимини ҳўл қилиб қўйди. Анвар шошилиб
тушиб қолди истироҳат боғи олдида.
Сояроқ бир ўриндиқни топиб, гарангсиб,
«Энди нима қилдим сени...» деб хуноб бўлди.
«Майли энди... ечиб, ёйиб қўйсамми бир оз...»
Худди шу пайт ёшгина бир қиз ўтаётди:
«Улли йигит, нима қилиб қўйибсан, вой-бўй,
отасини уялтириш бўлами шундай...»
деди. Катта тугунини бир четга қўйди.
«Алмаштиринг ахир буни, шундай турмасин...»
Не дейишин билмай қолди Анвар, тўғриси,
худди ўзи қилган каби шу ишни, шошиб.

«Шу битта-да, ечай десам бу уяляпти...»

«Унда, ана, ҳув бурчакда дўкон бор, қаранг, ёшуллига ўзим қараб тура тураман».

Анвар қизга бир ялт этиб қаради.

«Тавба,

жуда қизиқ иш бўлди-ку». Бу хушсўз қизга не дейишин билмай қолди. «Сизни оввора...»

«Бораверинг... вақтим сал бор...»

Қиз болакайни

аввалдан-да биладиган янглиғ эркалаб, яхши гаплар айтиб кулиб-кулдириб турди. Анвар қайтиб келиб кўрса, бегонага ҳеч бормайдиган, кулмайдиган, ётсинадиган бола қизга чеҳра очиб, совга конфетни лунжи тўлиб, сўлакраниб сўриб турарди. Алланечук бўлиб кетди Анварнинг кўнгли — ё отасиз ўсиб, тенгу тўшлар ичида кўнгли ярим, илиқ, суёв бир сўзга муштоқ, меҳри таянч, дил ҳамдами бўлган инсонни ҳар сония истаб-тусаб юрганиданми, юрағида бир тасалло ялт этди, ёғду, назарида тенгсиз ёрдам кўрсатганди қиз. «Мана, бўлди!» — у бурчини бажарган каби, болакайни «Оҳ, ширин...» деб ўпиб суйди-ю, Анварга ҳам бир қаради. Шу қисқа нигоҳ юз-кўзлардан яшиндек тез маъно уқувчи йигит учун аён этди икки хил сўзни.

Биринчиси: «Ана, энди мен кетдим...» эди.

Иккинчиси: «Мана, энди менинг бошимда эркак одам эплайдиган ташвиш-юмуш бор...»

Анвар қизнинг тугунига эътибор қилди.

«Сизга муни кўтаришай...» «Э, асли муни

ерга қаттиқ тортиб урсам қутулар эдим!

Бу, ҳалиги, пластинка қўядигани...

Хонадаги қизларники! Бузилиб қолди...»

«Э, мен бунинг пириман-ку... Кўрайми ҳозир?»

«Йўғ-э, қўйинг... Туғилган кун бор эди тезда...
Энг охирги имтиҳон кун қизлар йиғилиб,
ўтиришма қилмоқчийдик... Уста не дейди...»
«Э, устани не қиласиз?! Ишкали қандай?»
«Айланади, ҳеч овози чиқмайди...» «Бўлди!
Кейин... сал-пал ғуриллаб ҳам қўяди!» «Ҳа-ҳа...»
«Хўп десангиз, эртан тайёр қилиб бераман.
Хижолатдан қутқардингиз полвонни ҳали...
Раҳмат сизга! Асбобларим уйда-да бари...»
Сўнг у қайда яшашини айтди, исмини,
қиз ҳам берди адресини. Танишишдилар.

«Тавба...» — хаёл сурар эди Анвар қайтишда,
алланечук тетиклашиб хотири, кўнгли.
«Гулшан!»

Эски таниш каби ўғилчасини
эркалаши кўз олдига келди. Қиз гўё
боланимас, отасини суюб қучгандай!
Буни бундай шарҳлаш мумкин: аввал ҳеч қачон
кўришмаган-билишмаган одаминг билан
муаллақ бир биродарлик туйсанг ўртада?
Қўлидаги ночор қути — ғалати илинж,
тугун ичра ширин куйни айтаётгандай,
ўз-ўзича кулимсираб, қутини силаб,
Анвар қизиқ танишуни бот-бот эслади.
Етоқда-чи,

бу пайт тўрт қиз «янги» мавзуни
қўшиб-чатиб шарҳлашарди ўз билганича:
«Э, ўл, Гулшан бўлмай! Қачон бир иш буюрма,
ЧП-МП чиқармасанг кўнглинг тўлмайди!»
«Қизлар, энди граммафон — тю-тю!» бошқаси
ўтга баттар мой сепди. «Ҳой! Ким билади, у —
қандай одам, олди-кетди! Қайтиб келмайди...»
Учинчиси бошқа сирли далолат айтди:
«Ҳов, ёшроқроқми... Боласини етаклаганми?..»

Онаси йўқ экан демак! Айни ўзинг боп.
Бола тайёр! Туғишга ҳам қийналмайсан-да...»
«Э, бошига урадими, ўттизлардамиш...»
«Эй, шундайи яхшимасми, қариб-қуйилган,
тагин иши, уйи тайин...»

Қизлар шу тахлит

«Истмат*» тамом четда қолиб, Гулшан шўрликни
ончоқ кўтар-тушир билан шўхлик қилишди.

Эртаси кун Анвар бутлаб «ҳофиз»ни хурсанд
ётоқхона эшигига келди-ю, бунда
ҳукм сурган сукунатга эътибор қилмай,
орқасига қайтди — шаҳар маркази томон.
«Калланг қурсин, тез орада туғилган куни...»
Бу фикридан ўзи жуда қувониб кетди.
«Нима олсам?...» У тентираб юриб шу кўйи,
назарида энг мос нарса топди. Иккита
пластинка олди — бири Комилжон, бири
яна аллакимди... Мамнун ётоққа бориб,
коридорда қоровулнинг айтган гапидан
ногаҳонда ҳафсаласи пир бўлди-қолди.
Институт ёппасига ҳашарга кетган!
«Жуда қизиқ иш бўлди-ку... Нима қилдим, а?!»
Қоровулга хонасини, исмини айтиб,
«юк»ни ташлаб чиқди. «Келса, берарсиз-да...» деб.
Сарангланиб, сал-пал юриб, хаёли товлаб,
яна ётоқ сари боқди.

Кўнгли ғаш эди.

Ёз қуёши жилмай, тикка турганидек, у
не қарорга келишини билмай лол қолди.
Бу хил савдо, тўғриси айтсак, Анварнинг
гарданига биринчи бор тушиши эди.

* Тарихий материализм.

Хуллас, йингит, иштибоқлар кечиб, жошланиб,
бир қўлида қути, бошқа бирида эса
Комилжон ва аллакимнинг пластинкаси —
уйга қайтди, тонгда йўлга тушмоқлик учун.
Спортда бир ибора бор.

Рақиб зарбаси

ўйинчига қалтис тегса, огоҳ этишар:
«Ў, ҳимоя қилинмаган жойига тегди!»
Бу-ку ўйин. Ҳаётнинг минг алвон саҳнида
шу хил ҳолни кузатамиз, эътибор берсак:
Истеъдодли, нафис зеҳн ва мард кишилар
жамиятнинг ҳимоясиз нуқталаридир.
Бундай жонлар ўзларининг юракларида
пайдо бўлган ногаҳоний нур тошқинларни
тиёлмасдан қоладилар, атроф-муҳитнинг
бу шиддатни қандай қабул қилишин билмай.

Мана, Анвар, «даволаган» қутиси қўлда,
йўлга эрта чиқса, шундоқ рўпарасидан
тепасида беш-ўн одам, таниш машина
пайдо бўлди. «Ҳов, Анвар-ов, кетдик далага...»
«Бораверинг, ишим қистов...» У катта йўлга
шошиларди.

Қишлоқнинг қоқ белини ёриб
улкан ариқ-ёб оқарди, тинч, лойқа сувли.
Уйлар, боғлар, мактаб — бутун қишлоқ шу ёбга
бўйтеракнинг шохларидек тизилишганди.
Шуни бўйлаб уч юз қадам юрса, чап ёқда
йўл кетарди. Тахминан бир километрдан
Гурлан-Урганч трассаси билан туташган.
Ҳалигина уч юз қадам юрмай, кўприкда
у ғалати воқеанинг устидан чиқди.
«Ағдарилди! Ағдарилди! Трактор!» дея
уч-тўрт бола чинқирарди қирғоқда туриб.
«Нима, қандай ағдарилди!» Анвар тез бориб

қарасаки, икки ёнда катта бочкаси,
заҳар-дори сепадиган трактор қулаб,
сув ичида чалқанчаси ёғибди! Чоғи
ҳозиргина юз берибди воқеа! «Ким бор?»
Бу қичқириқ бўғзидан ўз-ўзидан чиқди
ва ўйланмай сувга отди ўзини шу он.
Икки шўнғиб сув остини тимирскиланди,
сўнг қирғоқда чувиллашган болакайларга:
«Тракторчи қани?» дея бақирди. «Ана!»
«Сувда ҳеч ким қолмадими?» «Йўқ, йўқ, у ана!»
Тракторчи ёш бир йигит, югуриб анча
нарироққа кетган экан қўрқиб, шалаббо,
кимдир сувга тушганини кўриб қайтганди.
«Анвар ака! Анвар ака! Тушманг,

сув заҳар!

Икки бакнинг қопқоғи ҳам очилиб кетди...
Мен уёққа югураман, огоҳ этаман!
Узингизнинг оғзингизга сув кирмадими?!»
Анвар бутун фожиани энди англади.
Бари қишлоқ бу ёбдан сув ичади ахир!
Нарироқда мактаб ҳам бор! Танафус пайти
ўқувчилар қий-чув билан қирғоққа чопар!
«Биронтаси бундан ичса... Тамом! Минг лаънат!
Сен уёқдан боравер, мен буёқдан кетдим!»
Болаларга қутичани имлаб, бирининг
велосипедини олиб, чангитиб учди.
Сувни бўйлаб иккалови икки томонда
бақирганча шошилишар, одамлар токи
ёбдан сув-пув олиб ичиб қўймасин бугун!
Бунинг қандай заҳарлигин Анвар биларди.
У мактабга яқилашган чоғи, зўриқиб
бир ёнбошга қулади ва ўқчишга тушди.
«Ваҳ, озгина сув ютибман дейман-ов ҳали...»
Яна апил-тапил туриб мактабга шошди,
хайриятки, мактаб жимжит, дарс пайти экан.
Шу ердаги аллакимни огоҳлантириб,

майдончада жисмоний машқ ўтишайтган
болалардан беш-ўнтасин ҳар ёққа йўллаб,
яна кетди педаль босиб, терлаб-пишиб, тез.
Чамаси бир соатдан сўнг, ўлардай чарчаб
ва негадир юз-кўзлари қизиб, ачишиб,
ҳовлисига қайтиб келди. Сўрида турган
пақирни даст кўтариб, ўт чанқоғин босди.
«Сизга нима бўлди?» Унинг аҳволин кўриб
қўрқиб кетди бирдан Раъно. Ва онаси ҳам
келиб унинг чеҳрасига қараб, сесканди.
«Кўнглим... кўнглим айнияти... Ҳеч биринг ёбдан
сув-пув олиб ичмадингми...» «Йўқ, эрта билан
олганимиз...» «Ҳа, хайрият ичмай туринглар...
Икки бочка заҳар оқди...»

Яна ўқчиди.

Онаси ва Раъно дарҳол уни зўрлашиб,
кўп сут, қатиқ ичирдилар уч-тўрт мартадан,
то зардоби бир оз тиниқ тортмагунича.
Шу кечқурун раис келди, қишлоқ доктори.
кўнгил сўраб, у-бу эмлар қилинди. Анвар
бир-икки кун анча ёмон сезиб ўзини,
ётиб-туриб бесаранжом бўлди. Кўп ўтмай
анча ўзни тутиб олди. Руҳи ҳам тетик.
Фақат гоҳ-гоҳ ошқозони ё ўнг биқини
бир олов қуш кириб қолган янглиғ қизиса,
муздек сувми, қатиқ ё сут ичса, тинчланиб,
билинмасдан кетар эди ғашлик, ғижиниш.
Ҳафта ўтиб, тагин отдек сизди ўзини.
Уятлик «қарз» тўлов кутиб турарди ҳали,
қутини ўз эгасига беришга кетди.
Ҳозир унга кетаётган йўлдан ташқари
қалбидаги туйғулар ҳам нотаниш, аммо
ёқимли, хуш сергаклик ҳам бор эди дилда
Ва негадир ўз-ўзидан қисинарди ҳам:
аллақандай ботин хабар бергувчи кучлар

шуурининг сезгир нурли қилчаларини
«Нега, нега боряпсан?» деб куйдирар эди.

Қош қорайган. Ҳашарчилар учми-тўрттадан
жойлашганди колхозчилар хонадонига.
Гулшан билан чиқонлари*, буд-шуд саранжом,
чоғроққина бир дастурхон безаб, оқ қанду
қора майиз, сариқ патир, қизил мураббо,
пичоқ, тўртта жажжи қошиқ-кўк кўрпачада
ихчамгина жойлашишиб, яшил чойнакка
бот-бот сипо қўл узатиб ўтирардилар.
Кайфиятлар ўзгаргани — жой ўзгаргандан,
ҳаёт бунда ётоқдаги каби шўх, гулгун
оқимига тушиб-тошиб кетмаган эди.
Уй эгаси, хола, шу тоб бир товоқ тўла
шавла олиб кирди. «Олинг, қизларим...» Кетди.
Ва қизлардан бири шунда «Табриклаймиз!» деб,
қип-яланғоч ўғил бола қўғирчоқчани
Гулшанойга тортиқ қилди: «Келинлар, қизлар,
Гулшанни бир ўпайлик-да! Бахтли бўл, бор бўл...»
Давра шунда сал жонланди. Бири буюрди:
«Чиқон, оч-да анавини!» «Пақиллатиб оч!»
Бири зимдан тайёр қилиб турган эканми,
бир қучоқ оқ кўпик сочиб, вишиллаб, шампан
қора майиз, оқ қанд, қизил мураббо, ёғни
кўк кўрпача ва қизларнинг эғни-бошини
кўпиклади. Завқу шавқ ҳам бирдан шу янглиг
тунд ўтирган қизлар қалбин гулхандек ёқди.
Пиёлалар энди ёқут лабларга тегиб
икки олов — ток зангининг шарбати билан
ёш қалбларнинг ёлқинлари пўртаналашиб,
қўшилишган лаҳзасида... ҳовлида нечук

* Ч и қ о н — дугона.

ғўнғиллашлар эшитилди. Хола мўралаб,
«Гулшан қайси биринг?» деди. «Сўраётирлар...»
«Староста бўлса керак...» «Қуруқ қолувди...»
«Чақирақол...» Гулшан туриб, эшик очди-ю,
хира даҳлиз йўлагиди Анварни кўриб,
ҳайратидан не дейишни билмасдан қолди.
«Тузатгандим... Зарурдир деб... Узр, зўрға топдим...»
Кимдир йўқлаб келганими, қизларнинг анов
таъналари бари йўққа чиққанлигими,
Гулшан анча дадилланди. Ва бирпасдан сўнг
фируза кўз қутичадан буюк хонанда
хоразмлик ошиқларнинг қўшиқларини
олмос жаранг тори билан айта бошлади.
Ҳар ёноққа шинграф қизил ранг сурганидан
шод ётарди бир чеккада шампан шиша ҳам.
Арзимаган бир хизматдан уч-тўртта қизнинг
шунча — яйраб севиниши мумкинлигига
Анвар ҳайрон боқар эди:

Ёнгинасидан

ўтаётган товусни илк кўрган боладек.
Қизлар эса ройишини билмоқ учун, қув,
гоҳ бир нарса сўрагандек, гоҳ фикр айтиб
Анварга разм солардилар. Гўё бу билан
йигитларнинг хусусида йиғиб улгурган
билимларин текширишдан ўтказардилар
ё шунчаки номаълум ва сирли кишини
ўрганмоққа қулай имкон олган эдилар.
Қолаверса Гулшан қурғур «топган» одам ким,
зимдан қараб қўярдилар, ботин ҳавасда.
Аммо бу пайт, бора-бора, Гулшан дилида,
Анварнинг ҳам юрагида деярли бир хил
туйғуларми, муаммолар жунбишга келди:
хўш, буёғи — бир соатми — уч соатдан сўнг
не бўлади? Нечук, қандай хайрлашарлар?!
Бу — кетинг деб айтолмайди, у — қоламан деб...
Вегона жой, курсдошлари, раҳбарлари бор.

Уни эса уйдагилар қайда қолганин
ҳали билмай талвасада тонг оттирарлар...
Бу туйғулар бари бир зил тошлар эмас, ҳа,
шунчаки бир куйинчаклик, енгил хавотир,
бир-бировни эҳтиётлаш ташвиши эди.
Қизлар бу пайт чапак чалар, Гулшан ва Анвар,—
давра рақси — аллақандай занжир эди-ю,
бандилардек, бу ҳалқадан энди ҳеч қачон
озод бўлиш мумкинмасдай кўринар эди.
Бир оз тушкун, сипо, гарчи мусиқа, зарблар
икковига фақатгина тегиш бўлса-да,
улар эркин чарх уролмас, қўллар, кўйлақлар
бир-бировга хиёл тегиб кетишдан қўрқиб.
Бир-бировни лекин сира кўздан қочирмай,
гўё учиб юардилар.

Бу — парвоз эди...

Бармоқларнинг букилиши. Тирсақлар шаҳди.
Оёқ учда тикланишлар. Қимтинган лаблар.
Кўзни юмиш, бўйинларни шитоб буришлар.
Бари гўё аллақандай, эртак элидан
келаётган воқеанинг нурли давоми.
Келишган ва хушчеҳра йигит эди Анвар, ҳа.
Юзлар хиёл оқ, чўзинчоқ. Кескин чизма лаб.
Пешонаси кенг ўлчовли ва бу кенгликни
қўнғир қуюқ сўчлар сокин чеклаб туради.
Кўзларининг эса рангин билиб бўлмасди.
Анвар ногоҳ сезиб қолди: Гулшан унга ҳеч
қарамасдан, ўз-ўзи-ла машғул ва комрон
рақс этмоқда бўлса ҳамки, зимдан ва синчков
«Мени ким деб ўйлаётир, қизиқ йигит-а!»
деган нафис тортинчоқлик ва ибo билан
лаҳзаларни ҳаво каби, нафаслар каби
синаб-синаб ўтказмоқда эди кўксидан.
Анвар ерга қараб рақс тушаркан, кўрди:
ерда қора шолча, унда опноқ оёқлар,—
бармоқлари узум дона — ҳусайни, тигиз —

одми, майда гулли кўйлак қизнинг белини
нозик, аммо кучли, бўлиқ қилиб кўрсатар.
Ёқадаги олти тугма эса ҳоли танг —
сийналарга рақс бахш этган замзам тўлқиндан
ҳаётлари қил устида турарди гўё.
Кўзларни у бир зум кўрди, сураткаш гўё
машғалани ярқ ёндириб ўчирганидек.
Қизнинг тўлиқ икки пилла лаби, қошлари,
тиғиз киприк ва солланган қовоғин кўрди.
Булар бари: «Биз минг йиллик танишлардирмиз,
бир супрада йлангандир хамирларимиз»,
деяётгандай эди. Аммо тафаккур лойи
анъаналар муштлай-муштлай, қотиб кетганди,
гайри урфий нарсаларни қабул қилмасди,
ваҳимага айланарди журъат ҳам қатто,
ноқис ҳислар учун пинҳон бир жазо бордай...

Бирми-икки соатдан сўнг, Анвар ноилож,
қизларнинг ва холанинг-да: «Бемаҳал, вақт кеч,
жойимиз кўп, колхозга бир телефон қилинг,
тонгда туриб отланасиз»ларига кўнди.

Уйлангандан бери балки биринчи марта
уйга бормай, бошқа ерда қолиши эди.
Кўп хижолат тортди ўзи. «Не бўлди менга?
Раъно таъна қилмас... Лекин барибир... Ахир...
Ёш боладан баттар кўйга тушдинг-ку, Анвар!
Манов қизлар ҳали бунга нима тўқийди?
Қолаверса, шундай хатти-ҳаракат учун
қай маънавий ҳуқуқинг бор? Далилинг нима?...»
Анвар ётиб, анча маҳал кўзи илинмай,
бегона уй жинларими ё ҳавосими,
хаёллари бетиним ва нотекис эди.
Чироқ ўчди.

Анчагача девор ортидан

ғўнғир-ғўнғир сўзлашишлар эшитилди. Сўнг
ғалати бир гунг, нотаниш сукунат чўжди.
Чироқ ўчган маҳалида қоронғулик ҳам
бошқа чароқ, кўп қуюқдай кўринган эди.
Бир исмсиз бўшлиқ ичра қолди у ҳозир.
Бу ҳолатга ном ахтарди. Девор ортидан
гўё кўрди Гулшанни ҳам безовта, нотинч,
кўз юммасдан бу томонга қараб ётганин...

10

Бир гал Анвар аппаратни шундоқ бир кўриб,
ҳеч не айтмай, рўпарамга ястаниб олди.
Қизиги шу, нечук бўлди, сўзлаб бердим,
унинг ўйи — хотироти менинг онгимда
худди ўзим ўз бошимдан кечирган каби
бир-бир аён бўлмоқдайди.

Балки у ўзи

ўз тарихи, кўргани ва билганларини
менга зимдан ўтказганми сездирмай шундоқ
хотирани «айрибошлаш» услуби билан?!
Чунки уни, айтганимдек, кейинги йиллар
жудаям кам кўрар эдим, кам билар эдим.
Баъзи пайтлар йиғинларда-маъракаларда
у-бу гаплар орасида Анварнинг мавҳум,
ғалатиноқ феъл-атвори, сўзлари ҳақда
унча-мунча миш-мишлар ҳам чиқиб қоларди.
«Э, шунақа, ажинали одам-да ўзи...»

Турмуш шундай: битта буюк файласуф билан
тасодифан бир купеда йўл юриб қолсак,
ҳеч биримиз унинг янги концепцияси,
янги улкан тафаккурий жасоратини
сира сўраб ўтирмаймиз, аксинча, эзиб,
неча марта уйлангани, ейиш-ичиши,
ўйнашлари бор-йўқлигин таҳлил этамиз.

Унинг билан хайрлашиб кетиб сал ўтмай,
англаймизки, ўшанда биз, афсус, минг афсус,
ҳаётдаги чигалликлар, ҳаракатларнинг
ҳеч бўлмаса биттасини: «Устоз, айтинг-чи,
бу нимаси ўзи, бунинг чораси борми?!»
деб, атиги бирон марта сўрамаганмиз...

Шу пайт Анвар кўзларини очиб жилмайди, —
нимадандир мамнун эди: «Э, шу-да, баъзан
кишининг бир гаплашгиси келиб қолади...
Кўнглинг маҳрам топгунча то, умрнинг ярми,
қирчанғининг қадамидан чандон зериккан
чавандоздек, бизни ташлаб кетиб қолади...
Ҳа, айтгандай, бир мақола ёзгандим, чоғроқ,
Пўлат олиб кетган эди, топшираман деб,
Самарқандда мединститут газетасида,
хабар қилди, тез орада чақирармишлар...
Хурсанд бўлдим. Кейин эса уялиб қолдим,
элбурундан, керакмиди...» «Нима ҳақида?»
«Мана шу-да! Сен билан биз банди асбоблар...
*Телепатик ҳодисалар ва хотиранинг
моддийлиги ҳақидаги бир қатор гаплар...»*
«Яхши бўпти, ахир кимдир жуда бўлмаса,
шу ғоядан таъсирланиб, эртами-индин,
иш бошлайди, самара ҳам чиқиши мумкин...»
Бирдан сездим. Кейинги шу сўзларим худди
кўнгил сўраш, овутишдек туюлди, рости.
Бу дам уни юпатишмас, асабидаги
тўлқинларни қўзғатувчи гап даркор эди.
Индамади. Ҳатто пинак бузмади. Энди
уни ўзга хотиралар машғул этмишди...

*Дарвиш унга: «Сен дарвишнинг Отаси бўлдинг,
ёш бўлсанг-да, идрок донин тотдинг, бош бўлдинг!»*

деганидан буён мана эллик йил ўтди.
Фавқулудда зеҳни боис, ҳикмат хурмоси
ҳақидаги ривоят ҳам сабаб, қошига
келгувчилар кундан-кунга кўпаяверди.
«Дарвиш Ота» деб унга ном қўйган дарвиш-чи,
бу ерларга ўзи мутлоқ йўламай кетди...
Аммо бошқа дарвишларнинг, қаландарларнинг,
шифо излаб, фарзанд сўраб ё мадад истаб
келган кўру, кару мажруҳ-тасқараларнинг
изи сира узилмади бундан бир замон.
Қутайбаю унга шерик зобитлар бари
йиллар бўйи жами босиб олган ерларни
қанча қора зулумотга тиққан бўлсалар,
зим-зиёлик топиб кетди ўзлари шунча.
Бутун Шарқда ва Жанубда, Ғарбда, Шимолда
устиворлик руҳи қолмай, ҳар янги ҳоким
жон-жаҳди-ла ўз мавқеин оқлашга шошиб,
дин аҳлига суянар ва қўллар эдилар,
оқибатда ўз ҳукмини Ҳақнинг ҳукми деб,
тахтда ўзни яна боқий сақламоқ учун!
Лекин мана бир ойдирки шаҳри Туркистон
ғоят улкан бир жонланиш руҳинда эди:
Сабаб бундоқ: Дарвиш Ота табаррук сана —
олтмиш уч ёш назарини кўрар эдилар!
Шу боисдан, билиб-билмай, бу даргоҳ сари
улус дарё-дарё оқиб келмоқда эди.
Аммо Ота бу арафа чарчоқ кўринар!
Нажиб ўйчан. Кўзларида теран изтироб,
Қирқ-эллик йил шариятнинг қаъдасин тутиб,
инсонларни ҳақ йўлига тарғиб этган зот,
авлиёлик маснадига юксалолган жон,
нечук бугун тушкун, мунис? Ҳижратнишин, тоқ?!
Ҳеч кимсани қабул қилмас.

Оқ, гулсиз наमत.

Лавҳа — очиқ китоб, маънос йлтирардилар,
Уни ҳеч ким бу ҳолатда кўрган эмасди.

*Баъзилар, бу — маъракага тайёрлик деса,
баъзилар, бу — улуғ ваъзнинг сукути дерди.*

*Лекин айни муборак зот ўтирган жойнинг
остида лаҳм қазир эди бир девкор деҳқон.
Кетмон, теша, панжа билан ишлаб куну тун.
Ота фақат ўша билан аҳён-аҳёнда
сахил бир лутф алмашинар, ҳазил ҳам қилар,
оми деҳқон ўз ҳаддидан гоҳ ортиқ, густоҳ
сўз ҳам ташлар, ул зот эса нафис ва камтар
шойисталик ила жавоб қайтарардилар.
Тепа гарчи қандилларнинг нуридан шоён,
деҳқон хира лаҳм ичра ғимирланарди.
«Бўтам, айт-чи, лаҳминг қанча меъёрга келди?!»
«Узунига етти газча, эни уч чоқли...»
«Маъқул, бўтам, тикланганда тегарми бошинг?»
«Биздайлардан иккитанинг бўйи баробар.
Э, сиз бундай қоралаҳм захга тушмайсиз!..»
«Бўтам, айт-чи, ўлтиришга, чироқ қўйишга
суна, токча нақш этдингми?» «Бу нега энди...»
«Демак, бажар!» «Тақсир, Отам, тузук этаман...»
Шу пайт ёндан — яшил парда ортидан аста
аёл саси эшитилар ва оқ, нозик қўл
заррин — ёниқ муқовали китоб узатар:
«Бу, кенжатой Хадичангиз... учинчи бора
шу қилмишин такрорлабди! Отинлар нотинч
ва халфалар талвасада! Манглайларини
ерга уриб, сиздан истар шафеълик, имдод...»
Ота чўчиб, тез, қўшқўллаб олар китобни.
Кўзи юмуқ, манглайига текизар, ўпар.
Сўнг варақлар ва тин олар. Очиқ саҳфага
юз қўйганча узоқ муҳлат сукутга толар.
Яна қарар. Бошин чайқар. Чорасиз чайқар.*

*«Қизим, жоним қизим! Муна қарангиз, бале...»
Ипак парда орқасидан ёш қиз овози:*

«Шу ердаман, бузрукворим!»

«Не ҳолатдур бу?»

«Қарғамангиз мен шўрликни, мен беихтиёр...»

«Инсон қанча ихтиёрсиз қолмоғи мумкин?

Тийиқсиз ва тарс ирода вужудни ёқса,

эл кўзидан қочмоқ керак бир неча муҳлат.

Қоронғулик ўзлигига қайтарур жонни...

Хўш, айтинг-чи, муборак жилд ҳошиясига

чизганингиз, бу қиёфа, таниш кимсами

ё хаюла каби ногоҳ, ҳар дафъа сизни

«Мени чиз» деб жаҳд этдими?...» «Билмай қоламан...

Гоҳи уни кўргандайман, гоҳида эса

хаёлимга аллақайдан кириб қоладир...»

«Бу тангримнинг китобидир, қизим, тавба денг,

иродайи олий бунга ягона безак!

Азиз нақшга ғарибона шакллар қўшмак —

уни гўё тупроқ билан тенгламоқ бўлур!

Чизилган бу чеҳра баттар гуноҳкор бўлди,

жон ололмай қолиб кетар то субҳи машҳар!

Мана олинг, ҳеч кимсага кўрсата қўйманг...»

Йиғи-сиғи эшитилди парда ортидан:

«Раҳм этдилар!» «Шукр, шукр!» «Қарғамадилар...»

Ота оғир тин олади, юзин силайди:

«Фарзандлар ўз овунчига яшай бошлади...

Эл фақат ўз манфаатин излай бошлади.

Ҳукмдорда тахт ваҳмаси... Қассобда мойнинг...

Савдогарда фойда-зиён талвоси, халос...

Мен умримни бахш этган иш мунча бесамар?!»

Дарвеш ота билар эди: қизи аввал ҳам

Ўзича расм чизганини қутлуғ китобга...

Бир тўп кинчи ва тамагир дарвешлар буни

миш-миш, фитна, ғавғо қилмоқ бўлдилар ҳатто...

Деҳқон ҳамон ғимирлайди. Энди лаҳмга

мўмай — мастон озуқалар жойламоқда у.

«Бўтам, айт-чи, нечун турли емиш, сабзавот
салқин жойда — қоронғуда узоқ сақланар?
(У ўзига гапиради.) Буюк ғоялар
тўла-омон етсин учун олис замонга
зулмат ичра тутмоқми шарт наҳот борлиқни?
Йўқ, йўқ! Асло! Ҳар дилгаки тангри таолло
ўз ҳолича кўкаришга ёғду, куч берган...»
«Отам, манов сабзавотнинг бари ҳам ахир
ер остида бунёд бўлган, қоронғуликда,
қоронғулик — ўз уйи-да буларнинг ахир...»
«Инсоннинг-чи, зуваласи нурда чайилган,
у ёруғга тез кўникар! Шул учун унга
бора-бора ёрқинлашиб борувчи ёғду,
бора-бора улғаяувчи офтоб керакдир.
Хўш, мен шунча сарф этганим нур қайга кетди?
Умид билан келаётган бандаларга мен
эртан, индин не ёрқинлик бера оламан,
замон ўзи бир кўмакка зориққан пайти?!»

Эртасига, қутлуғ сана куни пешинда
зор кутгувчи юз минг элнинг истиқболига
бошдан-оёқ кўз олгудек оппоқ кийимда
Ота вазмин юриш билан чиқиб келдилар.
Бу мисли йўқ кенглик узра, оломон узра
осмон қадар улкан жимлик пайдо бўлдики,
номоз пайти унинг битта «Оллоҳу» сини
бор жамоа секингина қайтарган асно
«О-ҳу»... акси шамоллардек гувиллаб кетди.
Намоз тугаб, Ота юзга қўлини тортиб,
«Омин!» деган пайтларида бу садо энди
минг-минг марта кучга кириб, бутун дашту қир
такрор-такрор жавоб берди гўё бор халққа!
Ота бирдан: «Мусулмонлар, — деди қайрилиб.
Ҳақдин менинг юрагимга бу соат, бу дам
шундай хоҳиш ва ирода жониб бўлдиким,

*Олтмиш учга кирдим, яъни пайгамбаримнинг
ёшларига етдим!*

Матлуб ушбундоқдурким,

*ул кишидан ортиқ яшаб, ёруғ дунёда
қуёш юзин кўриб юрмак мен учун ордир...»*

Оломон лол. Не демоқчи Ота? Не хабар!

«Шу боисдан мен ҳижратни ихтиёр этдим...

Бундан сўнгра агар неча умр берса тангрим,

*Узлат истаб, нурга чиқмай, тангримни ёдлаб,
фақат тоат-иботат-ла машғул ўтурман!*

Ҳақ ёрингиз бўлсин сизнинг икки дунёда!..»

Оломон тоғ қулаган зўр кўлдек чайқалди.

Зўр қоялар уришгандек гулдирос хитоб,

оҳу воҳлар, ҳайрат, уввос, имдод саслари,

*дарвишларнинг мадҳи оллоҳ, зикр зарблари
бор дунёни чайқалишга келтирган эди.*

Ота минг-минг унга томон чўзилган қўллар

ва пойига ружу этган минглаб бошларни

оралаб жим, тиниқ, жасур кўзлари билан

бир нуқтага қадалганча оҳиста юриб,

хилқатига йўл олдилар.

Лаҳм сари... Томом.

Одамларнинг айтишича, шу кун кечқурун

*кун ботишдан сал аввал бир дўнгликка чиқиб,
турибдилар тез ботгувчи қуёшга қараб.*

Ер юзида кўришмабди сўнг уни ҳеч вақт...

Худди ушбу соатларда, шарқи жанубда,

Туркистондан бир неча минг чақирим жойда

Мўғул хони Есугейнинг ўтовида шан,

куйманишиб-уйманишиб хотин-халаж шод,

Чингизхоннинг туғилишин кутар эдилар.

У дунёга келди.

*Тагин сал фурсат ўтиб
Туркистондан чамаси минг чақирим жойда,
энди ғарби жануб ёқда — Хоразмшоҳнинг
кўз олгудек, чақинворий саройларида
Жалолоддин Мангуберди дунёга келди.
Тахт вориси, қайсар ўғил ва жўмард ўғил...
Турли давр воқеаю ҳодисотлари
бир-бирлари билан охир боғланмоқ учун
бешқа-бошқа зимонларга кўчдилар шундай...
Дарвиш Ота хаёл қилди: «Уф, зулмат, зулмат!
Чипта билан манов наमत тупроқ ҳидидан
қутқаради! Аммо зулмат, бунга чора йўқ!..
На тоату ибодатлар, ёдаки ваъзлар,
ва на кечмиш хотиралар йиғиб келинса,
бир тола нур ўрнин наҳот боса олмаса?!
Дунёда энг ҳалол ва тинч одам деҳқон-да...
Бас! Мен ерий хаёлларга берилдим яна!
Ва кўзини қаттиқ юмди. Гарчи зулматда
бунга ҳожат йўқ эди. У кўз юмган нарса
зулматдан ҳам демак баттар қорароқ нарса!
Ҳеч ким билан у низога киришмади. Ҳа!
Умри ўтди яхшиликка чорлаб элларни.
Лекин эллар ва одамлар оралиғида
Нифоқ нечун зўрайгандан зўраяр, тинмас?!
Бу зулматда энди бирор самар кутади!
Юрак, вужуд ҳали бир кун маромга келиб
ўзин сўнгсиз талаблари, жунбишларидан
воз кечади. Шунда восил бўлар жисму жон
Мангуликнинг жамолига, маснад нурига...
Талай фурсат кечди. Ногоҳ, қутилмаганда,
нозик шуъла ёй ясади ва яқинлашди.
Кўзи чунон қамашдики, аммо чидади.
Ёруғлик шам сувратига кирди, оҳиста
токча тарзин тўлдирди-ю, ёнганча қолди.
Мўъжизакор нур!*

Бу олам нурдан қарздор!

*Нурдир илк бор шаклларга жон бағишлаган,
мазмунга ҳам чўнг майдонлар кўрсатган ўша!
Ана, шамдан, шамдан кўра оппоқроқ бир қўл
узилди ва тоқча узра дўнғалак сеҳр —*

бир зоғора пайдо бўлди, сўнг сопол товоқ...

«Қизим...» инграб юборишга салгина қолди.

«Она қизим, жоним қизим, афиф гулшаним...»

Ота ногоҳ кўзларини шуғладан тўсди.

«Ҳай, ҳай! Қандай васваса бу? Чалғидимми мен?!

Керак эмас менга нон-сув! Нур керак эмас...»

«Ота!»

Зулмат чўчиб кетди кетди бу нозик сасдан.

Қулоқларин ёнди Ота. Овоз кўп ўжар...

*«Товушгаким шунча йўллар бор экан танда,
бадан эмас — ғалвир экан боримиз асли...»*

«Отажоним! Етиб борсин илтижоларим!

Сиз абадий мен билансиз! Вужудим, руҳим

сезмоқдадир: сиз ўлмайсиз, биз билан борсиз!

Расм чизишни мен тарк этдим. Сўзингиз дилда.

Энди сизни ҳар кун шундоқ ёдлаб турарман...»

*Шамнинг тили чайқалишдан тинди: қиз эмас,
гўё ўзи гапиргандек ростланиб олди.*

Отани бу сал тинчитди: «Қутлуғ сукунат

унчаям кўп бузилмади. Бунинг устига

*кўп хайрлик юмуш қилдим: суюк қизимнинг
қабул этдим кўз ёш тўла илтижоларин...»*

*Олам равшан эди гўё. Дарвиш Ота ҳам
шамдан сира кўз узолмай қолганди энди,
сал чалғиса яна зулмат босадигандек!*

*«Қизим келди. Ман қилгандим суврат чизишни,
энди менинг хаёлимга расм солиб кетди.*

Аслида биз тўрт юз йилки, одам расмини

чизмак, ранглар чапламакка йўл бермадик ҳеч,

йўл қўймадик тафаккурнинг парвозларига!

Қизим бунда ётганимдан фойдаланиб ё

*Ўч олдими берилмаган имконлар учун?!
Мен ўзимни маҳкум этган бу қоронғу чоҳ ,
кишиларнинг идрокига биз шунча фурсат
мажбур босиб-ёпиб келган қора парданинг
давоми ё бир парчаси бўлиб чиқса-чи?!
Қайдан келди бу даҳшатли гап хаёлимга?!
Бу зулматга унда нега ўзни зўрладим?!.**

*Ер ости бу маскандан ҳам тинчлик кетди тез.
Талай фурсат қатнаб турди қизи. Кейинроқ
битта-битта яқинлари кела бошлади.
Аммо ҳеч ким даричадан бу ён қарашга
журъат этмас ва қараган пайтларида ҳам
кўзни ўнглаб ҳеч вақони кўролмасдилар.
Бора-бора, Дарвиш Ота неча йил бурун
ихтиёрий узлат этган жойнинг дарчасин
кўрмоқ, ҳечса, тавоб этмоқ истаги бирла
эл бунда тез кела берди ва лаҳм ичида
узилмасдан ёнар бўлди шамлар безовта...
Дарвиш Ота не сабабдан ернинг остига
кирганини ҳар ким ҳар хил шарҳлайвердилар.*

*Ер устида ўзи чора топмоқ истаган
ўзи кўрган ва норози бўлган ҳолатни
яна кўрди Дарвиш Ота келгувчилардан:
Қотилликни қилиб қўйиб, сўнг келардилар...
Фитнакорлик қилиб қўйиб, сўнг келардилар...
Сотқинликни қилиб қўйиб, сўнг келардилар...
Эътиқоднинг кучи қани ахир, кишини
олдинроқдан тиёлмаса ҳар хил қилмишдан?!
Ўзбекчаю, туркманчаю, қозоқ ё қирғиз —
кўп тилларда бунда дардлар айтилар эди,
армон бунда сўйланарди, шикоят, истак...
Ўз юртида юрак ёриб, ҳукмдорларга
айтолмайин юрган кўнгил розини кўплар*

*бу даргоҳда йиғлаб-йиғлаб айтар эдилар,
нолалари Арши Аъло, Дарвиш Отага
етиб бориб, имдод нури шояд келгай деб!
Ота барин эшитарди, турфа ғамлардан —
зоҳир-ботин айтилгувчи оҳ-фарёдлардан
ҳеч қутулиб кетолмасди! Одамларга-да
дин-шариат ўз бурчидан чалғиганини,
одамларни баттар кўр-кар сақламоқ учун
зўравонлар қўлидаги қилич-қамчинга
монанд йўруқ, зулм, тазйиқ этаётганини
ва шу боис исён солиб, бекинганини
жавоб-хитоб айлагиси келарди, аммо
ўзини у банди этган кўринмас занжир
қўймас эди бундан ортиқ исён этишга.
Тавофчилар ўзлари ҳам билиб ё билмай,
сўзларида, истаклари — муножотида
ташқи олам хабарларин келтирардилар.
Ота азоб ичра билди саҳро қуюни —
офат Чингиз ярим жаҳон ери устида
жаҳаннамий ёлин пуркаб елишларини!
Яна кўрди: Хоразмшоҳ Муҳаммад баравж —
Мовароуннаҳр, Эрон, Хуросон, Ўтрор
ҳам Туркистон бугун унинг сўроғиндадир.
Бу қудрат, бу салоҳият, муҳташам шуҳрат
ўйлантириб қўйган эди Чингиздек ёвни,
тўхтов-ўтов боғлаттириб Ўтрор қошида!
Хоразмга бу пайт жами қарам ерлардан
йиғилмишди беҳисоб мол, сон-саноқсиз қул,
машшоқлару, меъморлару, олимлар алвон,
китоблару, котиблару, шайху, мунажжим...*

*Шулар ичра туркистонлиғ кўп вакиллар-да,
Отага-да яқин жонлар, аъмоли билан,
аҳтиром-ла чорланмишди Урганч сориға.
Хоразмга кетар олди жами хеш-табор*

Ота билан хайрлашиб, келиб ўтишди.
Кўп йиғлашди шам қўйишиб токча олдида
Қизи, меъмор кўёви ва неваралари.
Табаррук деб, улуғ шоҳга совға-салом деб,
неча нодир жилдларидан олиб Отанинг,
ҳар бирини ипакларга ўраб авайлаб,
карвон тортиб, узоқ йўлга кетдилар, аммо
қалбларида нозик умид нури милтираб —
қадам узиб кетмасмиз деб туғилган жойдан...
Ота билди: худди Маъжун замонидаги
ихтилофлар Хоразмда бугун ҳам содир:
Ўзбилармон Хоразмшоҳ ўзидан қўрқиб,
ғирт ишониб пишанг гаплар параққосига,
ворис ўғил, жўмард ўғлон — Жалололдинни
тахтдан четга қувиб қўйди ғоят зарур пайт.
Яна ўша калтабин хеш-аъёнлар боис,
худди мингу ўн еттинчи йилда ғанимлар
Ғазна ҳамда Хоразмга солгандек нифоқ,
Ўтрордаги фожеавий иш содир бўлди
Ялавочнинг Хоразмни сотгани сабаб!
Ва Чингизнинг тулпорини ҳуркитиб турган
улкан ҳайбат ерга жонсиз йиқилди-қолди.
Эвоҳ! Агар Хоразмга йўл юзта бўлса,
ҳаммасидан бирваракай, бешафқат қўшин
юзта қора найза янглиғ уча кетди бот.
Шарқу ғарбга порлаб балққан офтоб бирдан
ўз қонига бўялди-ю, қорайди, ботди,
яна бир бор, бу — ҳаваслар қилгудек давлат
чанг ичида, дуд ичида йитди эгасиз.
Аммо-лекин асил шерлар — эл фарзандлари
ўз халқининг дардларини, тақдир юкини
ҳар доим ўз гарданида сезиб турарлар,
бунни ташлаб кетмайдилар: «Менга на!» дея.
Сўнги дамда: «Тахтда, ўғлон, ўзинг қолдинг!» деб
қочиб кетгач Хоразмшоҳ хотинсўз, бухрон,
«Бу соатда чиқармасмиз шамширни қўлдан!

Узбек, туркман, озор, арман, гуржи ва бошқа
улуслардан куч йиғарман, қарши келурман!» —
Жалололиддин шитоб ҳазар сари юзланди.
Ҳазар бўйи, Кавказ теги халқлар бу замон
юхо Чингиз ваҳмин туйиб турган эмасми,
қанча сара, эпчил, жўмард йигитлар-шаҳбоз,
кела берди Жалололиддин туғи остига.
Яна андак йигит ва куч! Шунда у дангал
ёв устига тошқин янглиғ тушиб келади!
Шунда Жайхун ҳамда Сайхун безовта бўлмай,
жўшқин-жўшқин ҳур эркинлар тараб оқажак!
Аммо булар орзу эди, кўп олис орзу!

Мана, Тифлис. Маҳкам қўрғон. Бунда мард Тамар —
сулув бекач бошқаради мамлакатини.
Жалололиддин: «Гўзал Тамар қўл берсин бизга,
токи кунлар уйғунлошсин! Эртами-индин
Чингиз буён шаҳд этади, бунга шубҳа йўқ,
биргаликда уни яксон этмаклик мумкин!»
Тамар айтди: «Қўрғонимиз тоғдек мустаҳкам!
Йўл бўлсин ўн Чингизхонга! Тағин сенингдек
тоғ-адирда изғиб юрган қароқчига ҳам...»
Бошқа гапга сира ўрин қолмаган эди,
тўдасига буйруқ берди Жалололиддин ўч...
Вилоятни тор-мор этди. Қирғин ўрнатди...
Қайтиб кетди. Билди, бунда кўп қола олмас —
бора-бора ҳар тош ёвга айланар эди!
Қайтар экан, юрагини эзди, оҳ, ёмон,
бир кампирнинг эски қўрғон устидан туриб,
қарғаб, уни дуоибад қилгани йиғлаб —
беғуноҳдан-беғуноҳ бир халқни қақшатиб,
зўрлик билан ёт тупроқни босгани учун...
Ей ўқталган сарбозини тўхтатди қатъий.
Ҳа, ёдига тушди бирдан Хоразмда ҳам
кунгиралар узра чиқиб, зор чапак чалиб,

Чингизхонни қаргагани онаизорлар...
Жалолиддин кетди. Лекин икки йилдан сўнг
пастак отлиқ, қиссиқ кўз ёв Тифлис устига
ҳарб этдики, шаҳр ўрнида яйдоқ тош қолди,
кузги боғни забт этгандай қиш изғирини...
Ойлар ўтди, йиллар ўтди ва аён бўлди:
энди ҳеч вақт ўнганмайди чалкашган йўллар,
Румо янглиғ шуҳрат қолар, лекин Хоразм
гуллаб-яшнаш олмас Румо янглиғ ҳеч қачон...
Ота билди: Хоразмга кетган хешлари
ҳалок бўлди кўпи, кўпи тарқалиб кетди.
Ким қанчаси тўда-тўда — қочқин оломон —
унда тўхтаб, бунда юриб, пасқам-ўрамда
тирикликнинг чорасини қила бердилар.

Юз йигирма ёшдан ўтиб, Ота фалакнинг
иродасин бажо этди, аммо, вожаб:
худди, худди шу дамларда Чиннинг йўлида
яна қонли юришларнинг шавқи ила маст,
кетар экан, Чингизхон, бир енгил дард енгиб,
ўлди-қўйди.

Зўр сукунат оламни қучди:
водийларни босиб оққан сел пасайгандай,
ўрмонларни йиқиб ўтган бўрон тингандай...

Сал кейинроқ ўша токча олдида, ерда
чоғроқ бир жилд ётганини кўриб қолмишлар:
Шеърлар! Шеърлар! Равон, аниқ! Туркона шеърлар!
Ва бошланди салламноу ҳаваслар, мадҳлар,
кўчиришлар, бир-бировага байт-сўз айтишлар:
дарвишларнинг зикрларида, деҳқон лутфида,
ижомларнинг даъватида, халфа кампирлар,
бахшиларнинг, ҳофизларнинг нолаларида...
Зулматда ҳам олтмиш уч йил тепинган қалбнинг

сирли, зарбли фарёдлари

ер устидаги

*уриш-талаш, зулм-йўқчилик беадад эзган
кишиларнинг ўз дардига айланди-қолди!
Аммо ҳануз ўша ғалат жасорат тамом
ҳайрон этиб кела берди элни,*

не учун

*ер остига яширинди Ота тирик чоғ?!
Кўп асрлар ўтиб, гарчи ул битикларга
не давронлар ўз белгисин солган бўлса-да,
ўқисангиз юрагингиз дарҳол илғайди,
кўп улкан қалб қутблари, ҳатти рахтини,
жўжи-бўжи авлодини кофир деб сўкиб,
замонаси учун куйиб айтган ҳукмини.
«На анода раҳм қолди, на атода,
Ағо-уни бир-бирига мажорода,
Мусулмонлиғ даъво қилур, ичур бода,
Мастлик билан қариндошдан тонди, кўринг!
Кўрмасмусиз, замоналар жўш айлади,
Ҳам бурунги қадрдонлар ҳеч қолмади,
Қадр билмас нокасларга ўрин тегди,
Олим, дарвиш, яхшилар хор бўлди, кўринг!
Ер устида ўлмас бурун тирик ўлдим,
Эшитиб, уқиб ер остига кирдим мано...
Ғарқоб бўлиб, исён ичра қолдим мано...»*

12

Гулшан билан учрашувлар — нурли хотира...
Бир-бирлари юрагида яхшилик, шафқат
кўплигини билиб қолиб ҳар бир лаҳзада
уни сарфлаш истардилар беҳтар ва жўшқин!
Олам гарчи эски жўйи-жойида, лекин
янгиланган, рангланганди булар кўзида!
Хоразмни Анвар жуда яхши биларди —

Толстовнинг шогирдлари, Яҳё Гуломнинг китоблари унга анча таниш ҳам эди.

Бир кун Гулшан: «Сизга жуда қойил...— деб қолди, кўп гапларга дарров жавоб топа оласиз».

Улар дарё ёқасида турар эдилар.

«Яхши эмиш, қийноқ-ку бу... Қанийди, мен ҳам атрофда не ишлар содир бўлаётгани билмасаму кўзи ожиз кишидай жимжит ўтаверсам... қалал бермай ҳеч кимга, мўмин... Оқмайдиган улкан кўлга айландикми ё?! Индамаслик, қўл силташлик одат бўб қолди.

Бора-бора бу иллатлар турмуш тарзига, бир қонунга айланмаса эди, ишқилиб...

Гоҳ одамлар алланедан қўрқаётгандай, бир кун келиб жами қилган юмушларини даҳшатли бир комиссия кўрадигандай,— акса урса, шунга ўттиз протокол бор...

Мажлисларнинг плани бор ҳатто! Ва лекин янгилик-чи, ногаҳоний истеъдодлар-чи?!

Планларнинг ҳадсиз-сонсиз лабиринтидан ўзига йўл очиши шарт улар жонсарак...»

Гулшан бирдан залга қараб гапирган каби хитоб қилди: «Қўл кўтарсин, агар кимда-ким маъқулласа ўртоқ Содиқовнинг гапларин...

Қарши борми?.. Қўшилмаган ким бор? Йўқ! Раҳмат, бир овоздан қабул қилдик маърузангизни...»

«Ҳув, анави саксовул қўл кўтармай қолди!»

«Чора кўринг...» «Дарё-чи, хўш маъқулладими?!»

«Маъқулламай кўрсин! Зимдан йўлини тўсиб, бошқа ёққа бурворамиз... У сизнинг гапга юз минггача мавжларини кўтарди қўлдек...»

«Гулшан, нега ёшлар никоҳ ўқитиш учун шу дарёга келишмайди... Мана мунақа — севганининг қўлларидан ушлаб, дарёга,—

топинсалар бўлмайдими: «Хей, она дарё,
 биз ошиқмиз, бизга никоҳ ўқиб қўй, мана
 пойингда тиз чўкмоқдамиз, гувоҳимиз — ишқ...»
 Нега бундай қилаётганин ўзи ҳам билмай.
 Гулшан ҳам тиз чўкди унинг ёнида аста.
 У қўлларин Анвар ушлаб турганин сезди,
 лекин тортиб олгани йўқ, гўё уйқусин —
 рангин тушин бузмоқликни истамагандай.
 «Анвар ака, вақт кеч бўлди...» «Сезяпман, Гулшан!
 биз бир йилдан бери шундай юрибмиз, аммо...»
 у: «Дийдорга ҳеч тўймадик...» демоқчи эди,
 айтолмади: «Биз юз йилдан бери биргамиз...
 Йўқ! Минг йилдан... Кўрмоқдаман, ана, тишида —
*хурмо, биққи оқ эшакда Тўртинчи дарвиш
 ўтиб кетди... Давлатбоев... Чингизхон... Жалол...»*
 «Анвар ака, биз иккимиз... Ахир одамлар...»
 «Қани одам, қайда кўрдинг... Бизга минг йилмас,
 жуда оз умр кифоядир, жудаям қисқа:
 Тушунишга етадиган бир-биримизни
 ва икки-уч одам — бизни тушунадиган...»

У Гулшанга бир нимани жудаям қаттиқ
 айтмоқ истаб қолган кезлар, ўзини тутиб,
 шундай, олис хаёлкашлик билан чалгитар,
 Гулшан эса ўша бир гап айтилишидан,
 қўрқиб-титраб, ғалқиб қолар, ҳатто қалбида
 шуни тезроқ айтақолса қайта яхшийди,
 деган ўй ҳам уйғонарди. Лекин Анварнинг
 ҳалигидай гаплар билан уни, ўзини
 қутқаргани асно анча енгил тортарди.
 Иккови ҳам зимдан, зимдан сезардиларки,
 бу йўл битта — юракларнинг ёлғиз йўриғи!
 Бошқа ажиб бир ҳикмат ҳам бордир дунёда:
 Ҳаддан ортиқ яқинлик, бу — ёлғизлик асли!
 На рози дил айтгандилар — ёлғиз эдилар.

На хайри-хўш айтардилар — ёлғиз эдилар.
Кўришмасдан туришолмас — ёлғиз эдилар.

Офтоб айна оташ ҳалқа кийган.

Хивада

ёлғиз кезиб юардилар иккови яна.

Ёдгорликлар соясида вижирлашишган —
елкасига бир нималар осган сайёҳлар,
эшак миниб ўтиб кетган чўғирмали чол,
юк машина тўла келган пионерлару
турли-туман хотин-халаж, қўш дарвозада
камерага қараб туриб, отнинг устида —
папиросдан сўраётган Жунайидхон ҳам,
кўзи қизил, овозлари хириллаб, роса
сохта қуллар, аъёнларни ёзғираётган,
ўтмишни ўз билганича фильм этаётган
режиссёрлар, ассистентлар — ҳеч ким, ҳеч бири
кўзларига кўринмасди буларнинг, чунки
юраклари фавворадек қайноқ, покиза,
сирли қудрат тинмай отиб кўкка уларни,
бошларида камалаклар ўйнарди тоза...
Севги доим мўъжаз иқлим яратар шундай.

Хива агар Хоразмга пойтахт эрса,
ҳув, Паҳлавон Маҳмуд — буюк шоирнинг қабри
Хива учун бир пойтахт эрур муқаддас!
Бу ердаги гумбазларнинг ҳар қиррасида,
чўғ ислимий самосида, ҳар бофтасида
тошлар сўзга айлангандир, ранг мусиқага!
Гулшан араб ёзувидан сал хабари бор —
(момосининг даъвати-ла баҳраманд бўлган!)
бу нақшлар гулзорига сочиб кетилган

сатрларни зеҳн солиб ёрита олди:

«Эй ишқ, нечук ўтсан, ахир дудинг йўқ,
Эй ғам, нечук куйсанким, сурудинг йўқ,
Эй истак, нечуксан, тутқич бермайсан,
Эй шодлик, нечуксанким, вужудинг йўқ?!»
«Ўқи...» деди Анвар янги ҳамдам топгандай.
«Дониш эрур отган ўқим нишони,
Дадиллик манбаи — билимим кони.
Эзгулик осмонин маҳбусиман мен,
Занжирим — фазою само уммони».
«Ўқи!.. Сасинг олислардан келмоқда жуда...»
«Ҳар кимса ҳам сенга ошно бўлмас,
Сени кимки билмас, у шайдо бўлмас.
Дардингда бўламан расво ва лекин
Дардингни асрайман, у расво бўлмас!»
Дардингни асрайман... у расво бўлмас...»

«Ҳа... кимдир бор кузатувчи ҳар қадамингни,
ҳа, кимдир бор нафасингдан бир-бир хабардор.
Ер юзининг қайсидир хуш пучмоғида, ҳа,
худди сендай, мендай яқин фикр қилувчи
яна кимдир бор, табиат ҳар даврда ҳам
ақлу дониш эгаларин якка яратмас!
Агар бошга савдо солса, шу савдо билан
яна кимдир албат оғриб юрган бўлади...»
Анвар кўнгли ёруғ тортиб, атрофга боқди:
«Бу не уйки, ҳув эшигу зулфинигача
ёзув, хат, шеър... Тумонат халқ... Пойгакда эса
хон ўзини дафн эттирган... Ғаройиб ишлар...»

Сал кейинроқ, не учундир, йўлда эслашди,
ул зотнинг зўр ҳайратомуз шундай сатрини:
«Ажаб замонки, йўқ тузида ҳам туз!»

Бу саёҳат икки бор шод этди Анварни:
Далда сўзлар эшитилди мозий қаъридан,
бу сўзниким Гулшан ўқиб берди, офарин!
«Гулшан билан тасодифий учрашмабмиз-да...
Гулшан — менга нур инъоми бўлди толенинг...»
Қадамжодан узоқлашиб борардан улар,
фируза шахд гумбазга бир қаради Анвар:
«Гумбаз, икки юракни сен никоҳдан ўтказ...»
сўнг Гулшанга ялт кўз солди, Гулшан ҳам унга...
Ва шу онда нимагадир қизиқ бир қиёс
хаёлига келиб, Анвар шодланиб кетди:
*бир одамнинг сувратини қутлуғ китобга,
хаёл судраб, чизиб қўйган гуноҳкор қизча —
иқтидорли дилпораси Дарвиш Отанинг
ертўлага тағин ўзи илк бор шам элди!*
Гулшан ўзга замон қизи! Гарчи ҳеч нима
тақиқланган эмас унга, гарчи эркин, ҳур,
бу эркинлик лекин тағин нима биландир
бойишини истаб қолди Анвар ногаҳон.

Яна бир гал улар Урганч марказидаги
Ленин номли майдонда шод-хушнуд кезишиб,
шаҳарнинг шўр тупроғида қийинлик билан
ўстирилган қизил гуллар, гултожихўроз,
гужум гуллар гирди бўйлаб юриб, кенгликда —
тик юксалган минбар сари келиб қолдилар.
Гулшан муҳим, юксак бир сўз айтмоқ истабми,
зиналардан чопиб чиқди, унда сарбаланд
монументга, олисларга қўлини чўзган
мармар Ленин чеҳрасига боқди ва доҳий:
«Қизим, гапир», деган каби, шодон қичқирди:
«Ҳей, ҳей, ёшлар! Дўстлар! Шовот канали! Ҳей боғ!
Келинлар, майдондан ўтинглар, мен парад қабул
қиламан! Марҳамат...» «Дунё ошиқларини ҳам

таклиф қилинг!» «Минбардагиларга сўз ўргатманг...
Келинлар, ўтинлар...» «Хўп! Канал ҳам, боғ ҳам,
ёшлик ҳам,
ошиқ ҳам ўзим...»

Анвар шундоқ шахдам одим отганди энди
кимдир биров чиқиб қолди олдиндан шундоқ.
Аввал қизга қичқирди у: «Ҳей, туш буёққа!
Чиқишга ким рухсат қилди? Бу ерда ўзи
Нима қилиб юрибсанлар?!»

Анвар шарт тўхта
формадаги ёш йигитга қаттиқ тикилди:
«Шапка-жўра, мунда юриш ман этилганми?!
«Байрам куни келасизлар!» «Бугун байрам-ку?!
Саккизинчи ноябрь! Биз байрамга келдик!
Ана, Ленин сира бизни қуваётгани йўқ,
қўлларини ёйиб: «Бу ер сизники, озод —
ўйнанг, кулинг, ишланг, сеving, аҳил, шод яшанг!»
демоқда-ку?» «Ҳозир ҳамма далада, пахта...»
«Бўпти, бўпти, тушунарли... Ҳм...м, маҳкам сақла...»
Анвар кулиб, сира хафа бўлмай бу сафар,
Гулшан билан етаклашиб узоқлашишди.
Бошқа пайтлар сал жиғига тегдими биров,
дарров қаттиқ олишарди. Бугун вақти чоғ.
Ҳозир, агар унга қолса, низолашгувчи
қанча-қанча давлатларни яраштириши,
дўст этиши мумкин эди! Руҳ — олий эди!
Болаликдан тунд хотирот — баъзан ўксинар,
ожиз сезар эди ўзин, арз айтадиган
олий даргоҳ, бир имдодгоҳ йўқдек дунёда!
Неча замон ўзгарса-да юртда, дахлсиз,
жой қолишин истар эди! Қутлуғ бир эшик!
Дунё жоҳил кимсаларга тўлиб ётибди,
хўш, Анварга ўхшашларни ҳар қандай пайтда
ким сақлайди, ким иҳота қила олади?!

...Анвар яхши эслайди, ҳа, кечаси келиб,
уч-тўрт киши отасини обкетганларин,
Беш-ўнтача китобни ҳам олиб жўнашди.
Тинтиётган одам ўша жилдлар ичида
биттасига кўзи тушиб: «Воҳ!» деган эди.
«Ана муни китоб деса бўлади! Тилло!
Муқоваси тилло билан безалган экан!»
«Ҳм-м, Содиқов индамасдан юриб, қаранг-а,
ҳукуматдан бекитиқча тилло асрабди...»
«Ёзувлари зар, бўёқдор, зўр китоб экан...»
«Бу «қуръон»-ку! Вой, мулла-эй, яширганини!»
Тинтувчининг гапларига чидай олмасдан
Анварини қучиб турган Унсун портлади:
«Бу китобни у ҳеч қачон қўлга олмасди,
жуда олис қариндоши — бува авлоддан
васиятли нарса, агар меросхўрлари
чиқиб қолса берамиз деб, асраб келарди...»
«Олтин учун бизда фақат давлат меросхўр!»
«Муқовасин олинг, майли, лекин китобни...»
«Овозингни ўчир, хотин, ўзингни қўшиб...
Уйда қуръон асрар эмиш! Отинни қаранг!...»
Шундан сўнг у ғазаб билан баттар ўчкиб,
титкилашга тушди жилдни, бир сири бордай.
Нақ калхатдан чўчиб турган жўжа сингари,
онасининг пинжидан жим боққан Анварнинг
кўзи ногоҳ китобнинг зар ҳошиясига
чизилган бир нозик суврат — шаклга тушди.
Бу — одамнинг расми эди! Ёш бир йигитнинг...
«А-ҳа, буни болангга ҳам ўқитибсанлар?
Боланиям афюн билан заҳарлабди у!
Сен чиздингми мана буни, тўғриси айт?»
китобни у Анварнинг нақ кўзига тутди,
ул сувратни Анвар аниқ, яқиндан кўрди.
Ёш йигитча қиёфаси. Содда чизилган...
Уч-тўрт жойда шу бир чеҳра, бир тарзи суврат...
Анвар аста жавоб берди: «Ўқишни ҳали

билмайман мен... Бу китобни энди кўришим...»
«Бу расми ким чизибди бўлмаса?! Майли...
Текширамиз ҳали қўймай...»

Шу-шу, шўрликлар
шум ёзғутнинг чангалида ёлғиз қолдилар.
фақат олти ойлардан сўнг бир хабар чиқди —
Содиқовга ўн йил қамоқ берилган эмиш,
қотили деб айбланибмиш Қўзи наганнинг...

«Қамоқ».

Ночор Унсун бу хил даҳшатли гапдан
шу заҳоти сочи оплоқ оқарди-қолди.
Онасига қараб Анвар: «Опа, сочингиз...»
дея йиғлаб, қўрқиб бирдан ёпишмаганда,
балки сочи оқарганин билмас эди ҳам.

Кулфат анча вақтдан бери пойлаганмикан.
ногаҳонда тик бостириб кирди бу уйга,
Эндигина равшанлашган деразаларни,
эндигина сал эркинроқ очилаётган
бу эшикни яна зулмат тамбалаб олди.
Ваҳм бунда қоровуллик қила бошлади.
Она-бола мунғайишиб, ёлғиз қолдилар...

Иккими-уч йилдан кейин кимдир ногаҳон
ғалати гап топиб келди:

Туркманистоннинг
Тахта деган районига бозорга бориб,
бир одамни кўриб қопти соч-соқол қўйган!

Қараб турса, қилиқлари, юриш-туриши
жуда-жуда эслатармиш кимдир бировни.
Билдирмасдан, бир нимани сўраб кўрса у,
овози ҳам таниш эмиш.

«Ҳой, менга қара,
бир одамга ўхшатдим-да сени жудаям?
«Қўзи наган» деган нусха бўларди бизда,
тирик ғойиб кетган эди — ўлди дедилар...
Қараб турсам, худди шунинг ўзисан, тавба,
фақат манов соч-соқолинг...»

Гапи тугамай,
ул соқолли ғойиб бўпти чақмоқ ургандай...
Кулиб, «ҳай-ҳай, ҳазиллашдим», деса ҳам турмай,
қочиб қопти.

Шундай гаплар! Ким билсин, балки...

Бу орада машъум уруш бошланиб кетди.
Юртнинг не-не йигитлари бир-бир, изма-из
кетаверди...

Давлатбоев раис бўб қолди.

Яна бирор йилдан кейин энди ошкора
гап чиқдики, Қўзи наган ростдан бор экан:
Тахта район милицияси уни ушлабди.
«Дизертир» деб, оёғини ерга текизмай,
Ҳайдабдилар айбдорлар батальонига.

Эзгулик — эл юрагида суюк бир гиёҳ,
ҳар қандайин изғирин-қор сўнгида, ўлмай,
тупроқ ёриб чиқар сал-пал ҳарорат сезса...
Она-бола бу орада, элнинг, бир-икки
яхшиларнинг кўмагида, оталарининг
туҳмат билан қамалганин билиб, уни тез
озод қилиш чорасини қилиб кўрдилар.

Қийин пайтлар эди ҳамон.

Бу хил савдолар
кимнинг ақли-қулоғига киради, рости.
Уруш тугаб, Содиқовнинг дўст-яқинлари
шулар тенги, Тўрткўлдаги Дўстжон жўраси
фронтлардан дадиллашиб қайтиб келишиб,
Содиқовнинг уйига меҳр қўлин чўздилар.
Маълум бўлди — Содиқовга тухмат қилинган!
Айбсиз кетган!

Қамаганлар, тергов қилганлар
бари, сўзсиз, ўзлари ҳам жазо олдилар.
Ҳақ бир қадар қарор топган эди ва лекин
ундан баҳра излаганлар ўзи йўқ эди.
Мир Алишер айтганлари каби ҳолат бу:
«Синса кўнгил шишаси тадбир ила бўлмас бутун,
Устихон эрмаски, они рост этса мўмиё...»
Аммо бошқа, баттар аянч бир хабар келди:
Амнистия бўлиб, озод қилинибди-ю,
Раҳим: «Уйга сира қайтиб бормайман!» дея
аллақайга ғойиб бўпти турмадан чиқиб...

У йиллари пахта терим декабрь ўтиб
қатто январь-февралгача чўзилар эди.
Қор босган оқ эгатларда икки-уч киши
арқон тортиб, ғўзаларни силкитиб ўтар,
кейин кўсак териларди. Четан арава
қанор-қанор кўсакларни уйма-уй юриб,
тарқатарди. Баъзан эса бир хонадонда
йиғилишиб, ўчоққа ўт қалаб қўйишиб,
бола-чақа, эркак-аёл, фонус тагида
тонгга қадар кўсак чувиб чиқар эдилар.
Ана шундай оқшомларда ё колхоздаги,
ё юртдаги катта-кичик воқеаларни,
ё шунчаки афсонаю эртак айтишиб,
тунлар сўзга, қоп пахтага тўларди шундай...
Уша пайтлар ё урушда, ё у-бу ёқда

ном-нишонсиз кетганларни эслашиб-куйиб,
турли хаёл-далилларни келтирадидилар.
Содиқовни биров «қачон ўлгандир!» деса,
«оёқ-қўлин совуқ урган», дер эди биров,
бошқа биров, «майиб бўлиб ётганмиш» дерди.
«Тирик майиб, келишга ор қилиб кетганмиш...»
«Қамоқдан у, талаб қилиб, фронтга кетган,
жангдан қайтиб яна муҳлат ўтаётганмиш...»
Шу тарзда минг хил гаплар чиқар, ҳар ҳолда
Содиқовни эл меҳр-ла тилга оларди.
Тўрткўлдаги Дўстжон деган ажойиб одам,
унинг меҳру оқибатли дўсти ҳақида
кўрган, ҳатто кўрмаган ҳам,
тоза келтириб,
мақтаб-бўяб сўзлардидилар.

Асли ҳам шундай.

Раҳим кетгач, Дўстжон унинг болаларини
ўз уйига обкетмоқчи бўлган кўчириб,
лекин Унсун кўнган эмас. «Раҳим қайтади!
Уни шу ўз кулбамизда кутамиз!» деган.
Аммо Дўстжон тез-тез келиб булар ҳолидан
хабар олиб турган. Ҳатто кейинроқ
кичкина бир йиғин қилиб, қизи Раънони
Анварга тўй қилиб берган. Ғаройиб гаплар!
Бу одамни узоқроқдан, йўлдами-изда
мен уч-тўрт бор кўрганман-у, лекин юзма-юз
истиқболи-суҳбатида бўлган эмасман.
Ҳатто унинг то шу яқин пайтларга қадар,
тирик ғойиб кетган Раҳим қадрдонини
суриштириб, излаб-чорлаб юрганлигини,
отпускази доим шунга кетишлигини,
Вафокадан, чайласида эшитган эдим.
(Вафока, бу — фронтовик, Пўлатга тоға.)
Лекин буни Анвар билан сўзлашмаганман.
Бу мавзунини у жудаям оғир оларди,
сира-сира индамасди. Гунгдек қоларди.

Элда озми билиб-билмай гапирувчилар?..
Шу боисми, қанча кўрсам Унсун хола ҳам
Сира-сира гапирмасди. Тийрак кўзлари
одамга нур, мурувватли боқар эди-ю,
Сўзи: «Ҳа», «йўқ», «салом», «яхши», «келинг»,
ҳоказо,
каби беш-ўн иборадан ҳеч ошмас эди.
Бор умрини, оламини тилсизлик билан
ўраб-қуршаб эҳтиётлаб олгандай гўё.

13

Мен бир йили ёзда вақтим бемалол бўлиб,
ҳузурига кириб бордим Анварнинг. Бу гал
баҳслашиш истагим бор эди кўп қаттиқ,
унга анча эътирозлар айтмоқчи эдим,
«Одам — космосдан ерга туширилган робот. Унинг
умри режаланган, мия қобиғида ёруғ тақдир лентаси
жойлашган»

ёки:

«Осмонда бизни бошқариб турган хотиротлар
пойтахти бор...»

каби юзлаб фаразлари бор эди унинг.
Мен унга: «Бу аппаратлар такомил топиб,
хотиротни бошқаришга ўргангач одам,
маълум гуруҳ, қора кучлар буни эгаллаб,
бошқаларнинг хотирот ва хаёл мулкига,
эгалликни қўлларига олсалар-чи, хўш,
ҳиссиз-ўйсиз қулга айлантириб батамом?
Ё бу ҳарбий мақсадларда ишлатилса-чи...»
Шу гапларни бугун жиддий айтмоқчи эдим,
келишимни худди билган каби, у фарқсиз,
ўрнидан ҳам турмай: «Ҳм-м, келдингми...» деди.
Бундай қараб сездим, анов ранг-баранг, сонсиз,
чироқчалар ёнмаяпти, аппаратларга
аллақачон эски шолча ёпиб ташланган.

Ўсргоҳини бекитибди коҳин, умидсиз,
демак, анча вақтдан бери буларга уста
қўл ҳам уриб кўрган эмас. Мен файзи саҳар
хотиралар оламига ул «парвозлар»нинг
хулосасин биламан деб келгандим бугун.
Аввало бир эслатгандим. Ул машғулотлар
кўнгил тинчи учун эди чоғи — қалбида
ботиний шахд, саволларга нажот, қидирув!
Бу унга ўз мушкул ҳаёт сўқмоқларини
бошқаларнинг ҳаёти ва тақдирларига
солиштириб кўрмакликнинг чораси эди.
Ҳаммасига хулоса не, ҳали билмадим
кайфияти лекин шуни кўрсатмоқдаки,
ул мавзуга энди қайтиб ўлтирилмайди.

«Бениҳоя қизиқарли машғулот топдим —
марксизм асосларин ўрганмоқдаман...»
Ўзи дарҳол гап бошлашин сабабин билдим,
«хотироглар илми хусус» — сўраш шарт эмас.
Не учундир, ҳеч тиқилинч қилмадим мен ҳам,
тўғриси айтсам, Анвар шу тарз йўл билан
ўзи билган ё бошидан кечирганларни
менинг онгим — идрокимга жо этганига
қойил эдим. Ҳатто беҳад миннатдор эдим.
Агар бу он мени бошқа бирон-бир ишга
таклиф этса, қизиқсиниб бош қўшар эдим.
Анов жонсиз, гуж-гуж қути бу уйда энди
кераксиз мол, «жой ўғриси» бўлган эса-да,
менинг учун ҳамон интиқ, илиқ, хуш эди,
бир илинжим бордай боқиб қўярдим у ён.
У ҳайратда қолдирмоқчи эмасди бу гал,
ёнидаги китоблардан кўнглин англадим.
Энгельс, Кант, Гегель, Маркс, Юм, Ленин...

«О-ҳо!

буюкларга тушибди-ку бугун ишингиз!
Мана булар тирик мерос, тирик хотира!»

Восита гап, яхши шама топгандим, лекин
У қайтмади: «Биз ҳам тирик, ўлганимиз йўқ...»
Бу хусусда унинг ила мубоҳасани
хоҳламасдим. Уша эски мавзуда уни
лол этсамми деб қизишдим. Ёдимга эса
тузукроқ ҳеч вақо келмас, каловланардим.
Ёнидаги суҳбатдоши тингларми-йўқми,
ўзича гап бошлайвериш одати бор, ҳа,
ўз усули билан унга ҳужум бошлай-чи!
«Тўхта. Топдим. Бўлган гап-ку! Шуни айтаман!»
Унга қараб, юз-кўзлари ботиб, синиқиб,
рангпар бўлиб қолганини кўрдим. Чарчабди...
«Анвар ака, бурноғи йил қизиқ иш бўлди:
ёз кечаси — тонг олдидан сирли алола,
чатир-чутир ва безовта итлар «вов-вов» и
қулоғимга кирди, мундоғ кўзимни очсам,
бир олов шар, баркаш — учқун сочиб ўтарди...
Булут-мулут йўқ эди ҳеч... Осмон юлдузли...»
Анвар бидан сапчиб тушди... «А? Нима дединг?!
Қачон кўрдинг? Қандай? Жуда пастдан ўтдимми?!»
«Ҳа, бувимга айтган эдим, бу — тилсим, болам,
Кўрганингни етти ой ҳеч кимса билмасин...»
Бу гап уни жуда қизиқ ҳолга солдики,
У ҳайратдан туриб кетди ўрнидан, кейин
аппаратдан ёпинчиқни отиб ташлади.
«Сезгандим-а! Мана, бало қаёқда экан!
Бўлди! Бари тушунарли... Узр сўрадик...»
Мен ҳеч нима англамасдан унга қарадим.
«Кимдан узр сўраяпсиз?» «Йўқ, сендан эмас...»
У жим қолди. Секин бориб жойига чўкди.
«Тушунарли... бошқа гап йўқ.

Бўлди! Тушундим...»

Мен лол эдим.

«Шар кўрдим, де! Э, балли сенга!

Биласанми, хотиротлар дунёсим ковлаш,
уни тадқиқ этишимиз, фазо тубида

«кимларгадир» хуш келмабди! Гаши келибди!
Олов шарнинг бу ерларга келгани шундан!
Худди ўша, ўша куни аппаратларим
ўз-ўзидан ишламади-қўйди, вассалом!
Каллаварам бўлмасам мен, бу тасодифан
қувват ошиб кетганидан деб ўтирибман!
Демак, яна бир гап жуда аён бўл қолди:
Хотиротнинг ўз эгаси, ҳисобчиси бор,
ҳа, қайдандир бизни изчил кузатмоқдалар.
Истагимиз бир меъёрдан оша бошлагач,
барҳам берар пинҳон зарба билан барига...»
«Ерда, демак, ўшаларнинг русмида бўлсак —
ундан юрма — бундан юрма дейишлар нечун...
Нечун бизнинг сон-саноқсиз истаклар, ўйлар?!»
Мен-ку, ҳазил тарзида гап қистирган эдим,
у анча жим қолиб кетди, кейин жонланиб:
«Биз бари бир анча гапни билиб ололдик...
энг муҳими, биз билдикки, хотира — кўкда
буржлар аро сақланади: Эгаси бордир!...»
бу гапни у ҳазил билан айтди қандайдир.
Англадимки, хотиралар хусусидаги
масалага қайтмоқликка энди ҳуши йўқ.
Олис, мавҳум ҳам муқаддас нуқталар эмас,
яқин, аниқ ва муқаддас мақсад энди тинчитмай,
юрагини банд этибди унинг бу кунлар.
««Жуда яхши бўлди-да бу келганинг сенинг...
Бурдим йўқроқ одамманми дейман ўзимни:
Бирон ишни охиргача еткизолмайман.
Нималардир доим халал бергани-берган...
Ҳеч ким билан олишмайман дейману энди,
Бу — хиёнат бўлар мақсад — умримга... дейман...
Эҳ, зеркиб кетдим ўзи... Айланмаймизми?!»
«Жон устига!»

Кетдик. Бирдан негадир яна
кайфияти яхши бўлиб қолди. Кўчада
йўл чангитиб юрган қизлар-болакайлarga

«Э, ҳорманглар...» деб қичқирди. Шу пайт қаршидан унинг ўғли келиб қолди, нурчалиш, хурсанд, чит ғилофда рубоб — уни баланд кўтариб, шод қичқирди: «Ота, мана, опам оберди!» «Яша, яша! Тез ўрган-да... бир эшитамиз...» Менга боқди: «Бу — Раънонинг иши! Яхшиям хотиним бор! Мен шўрликнинг болаларимга бирон нафим текканча йўқ... Қандайдир олис хотиротлар билан яшаб, ёнгинамдаги мурғак жонга бир ёруғлик сололганим йўқ...» Сўнг икковлон анча вақт жим кетдик. Гарчи бирон жойни келишмаган бўлсак-да ҳозир Вафоканинг чайласига кетмоқда эдик. Ҳа, қишлоқдан анча чет жой — бир томон қумлар, бир томонда катта арна, жимлик. Чайлада тин олишнинг ўзи ҳордиқ чиқариш эди. «Биласанми, жуда қаттиқ киришдим чоғи! «Мақсад нима?» дерсан яна! Сонсиз саволлар виждонимни ўтга солиб қийнайверди-да... Каттаданми-кичикданми, олимми, арбоб — кўп зотлардан ундоқ-мундоқ сўроқлаб кўрдим — ҳаммасининг фикрлари ҳар хил, баҳсли, Ва жазм этдим — ўрганаман ўзим мустақил: Коммунизм қуриш илмин!

Саволларимнинг

бир-иккиси анча аён сувратга келди. Энг аввало бир нарсани билмоқчиман мен: партияга отам шунча тоза дил билан, ўзи ўтган бўлса ҳамки, нима сабабдан, майиб этиб, йўқ қилдилар? Нега ўша пайт бирон кимса, бир ташкилот ёки олий зот ҳимояга чиқолмади, ёқлай олмади? Халқ-чи? Нега қараб турди? Бир вақтлар отам хат ва савод ўргатган халқ! Шунча кўрмиди? Отам берган билим, шуъла, эътиқод, наҳот ўзининг илк ўқитувчисин асраб қолишга,

«Ҳой, ўртоқлар, бу одамда ҳеч бир гуноҳ йўқ,
Биз кафилмиз!» деган битта сўзни айтишга
ярамаган бўлса ахир? Йўқ, ишонмайман!
Бошқа гап бор бу ерда! Ҳа! Сен билиб қўйки,
одамларни бир-биридан ё қўрқув, зуғум,
ё тўқчилик, башанг ҳаёт ажратолади!
Балки бизнинг мафкурамиз йўриқларини
қандайдир куч сусайтирган: ё ёв, ё ғафлат!
Не сабабдан индамасдан йўл қўйиб бердик
танзимизни бурхон, ғафлат эгаллашига?!
«Э, тинчмиз-ку, офият ёр, шукр!» деймиз, ҳа!
Гап маншани билан айтсак, халқимиз рост
ўзининг бор тарихида урушдан кейин
ўнми-беш йил унча-мунча тин олди, холос...»

Анвар бирдан чунонам зўр қаҳқаҳ урдик,
эсим чиқиб кетай деди. У менга боқди:
«Дўстим! Дўстим! Қани айт-чи, сен ўзинг, шахсан,
шу аснода, ҳозир, мени уч-тўрти келиб,
«Сен душмансан, фалон дебсан, писмадончи...» деб,
уриб-суриб, зўрлаб олиб кета бошласа,
хўш, ўртага тушармидинг? Ҳимоя қилиб...
Ҳей, билмадим...» «Анвар ака...»

У бирдан яна
қаҳқаҳ урди: «Кечирасан, бир гапирдим-да...
Лекин қатъий ниятим шу: отамнинг ишин
энди умрим етганчалик давом эттирсам!
Зулматда кўр, қоқилишиб юрган жонларга
бақадри ҳол зиё берган отам. Мен бугун
ёруғ кунда ғофил-сўқир юргувчиларга
шаҳд, уйғониш нурин ато қилмоқ истайман...»

Мен бу асно кўнглимда хуш таскинлик сезиб,
ортиқ меҳр билан тинглаб борардим уни.
У гапининг охирида: «Мактабга бориб,
муаллимлик қилажакман!» деб ҳам сўз солди,

«Ҳали анча ўрганишим, ўқишим керак,
«бола — қуръон» дейишган-ку, қадимгилар, ҳа...»

Чайлада биз «зиёфат»нинг устидан чиқдик:
Вафока денг, қаватида семиз-дўнгалак
ферма мудир, икковлари қип-қизил, тайёр,
ҳар каллага «битта»сини «думалатиб» соз,
баланд-баланд валақлашиб ўтирардилар.
Гоҳ беғараз қаттиқ-қаттиқ сўкишиб, бирдан
қийқиришиб кулардилар алланедандир...
Дастурхонда — қотган патир, новвот, четроқда
темир чойнак. Унга ҳали қўл уришмаган...
Олдларида икки коса қизил гурвакдан
бир карч-бир карч олингану сўнг эсдан чиққан.
Сопол бодё ичидаги «силос»нинг эса
(Вафокамиз шундай деб от қўйган салатга)
ярмичаси ейилганди...

Бизларни кўриб,
«Ў, меҳмонлар...» деди андак шошиб Вафока,
сал-пал у ёқ-бу ёғини тузатган бўлиб,
Бизни илиқ кутиб олди... «Яхши келдинглар,
биз манов хомсемиз билан сал кўнгил ёзиб...»
«Э-э, булар ўзимнинг укаларимиз...
Мунисининг қўли ҳалолланган пайтида
оёғини босиб турган эдим, қўзғатмай...»
Ферма мудир хахолади. «Ҳой, семиз, сенинг,
Ҳали сенинг ўзи қўлинг ҳалолланганми?!»
Иккаласи нашъа қилиб яна кулишди.
«Вафо, қани меҳмонларга борми ё бориб...»
«Топилади...»

Керак эмас десак ҳам «ферма»
вазмин-аста бориб, ҳовуз юзида ётган
бир ходани кўтарганди, унинг учиди
тўрхалтада аллақандай шиша кўринди.
«Насиба-да!» «Ҳой, жойлашиб ўтиринглар-да...»
Ва ҳеч қандай кириш сўзи, иловаларсиз

дарровда эл бўлиб кетдик. Аелин олганда,
келиб юрган жойимиз бу. Икки «меzbон» ҳам
бизга яхши таниш эди — элдош, қурдош, хеш.
Мен бир-икки олдим. Лекин Анвар ичмади.
Зимдан уни кузатардим, кайфиятининг
қай томонга «қўзғолишин» қараб турардим.
У қандайдир хурсанд эди, аҳён-аҳёнда
суҳбатга ҳам аралашар, кулишар, ҳатто
ярим жиддий латифа, панд айтиб қўярди.
«Хўш, дўстингдан хат-пат олиб турасанми ё...»
«Бир оз бўлди келгани йўқ. Мен ҳам қўл тегиб...»
Вафока ҳеч ёлғон-яшиқ гапни суймасди,
ҳозир анча сархуш, кайфи баланд бўлса-да,
ҳар гапида изчил эди, диққатли эди.
«Ферма» бирдан жиддий, худди минбардан туриб
бу йил хашак оз бўлганин айтмоқчи каби,
солдомланиб сўз бошлади: «Сен дўстингга ёз,
қайтиб келсин! Етар шунча тентирагани!
Ҳей, шунча йил бўлибди-я! Шунча қатнади!
Тўртгина синф билими бор, мана, Вафонинг,
хўш, кимдан кам, немисни қон қақшатиб келди!
Прапесир боғмон! Пўлат эса у ёқда,
ҳалигача пул сўрайди! Ахир Вафонинг
ўзининг ҳам нон деб турган саккиз жони бор!
Энди уят! Мединститут эмиш! Кирмади!
Вафо шунча боққани ё озми? Бўлди-да...»
Давра озроқ жиддий тортди. «Ҳой, Вафо, агар
Пўлат келса, мудирликни шундай берардим!
Қандай оқил, алп, келишган йигит-а! Деймам,
шабкўр экан институтда ўтирганлар ҳам!
Олти марта қатнабди-я! Инсофи бўлса,
имтиҳонсиз қабул қилар эди. Бир касбга
садоқат ҳам шунча бўлар. Қайси бир йили
бир врачга ишим тушди — игна дўхтири.
Уйга қайтиб келибманки, тиззам санчади —
мундай кўрсам — ҳей, игнаси қолиб кетибди,

ҳа, дўхтир-а, ҳукуматнинг шунча нони хайф!
Қани олдик! Тинчлик бўлсин...» Шундай деб ферма
қулдиратиб кўтардики, ичмаса ҳамки,
Анварнинг-да томоқлари қултиллаб қўйди.
Ҳа, Вафока хафа бўлса хафалигини,
хурсанд бўлса шодлигини яширолмасди.
Кайф кайф билан. Лекин унинг камгаплигини,
ғоят тиниқ ва қамровли ақли борини
аввалда ҳам айтган эдик. Ҳозир негадир
у Анварга қараб аста сўз бошлаб қолди:
«Акам билан фронтга биз баравар кетдик.
Ундан тўртта бола қолди. Мен эса ҳали
уйланмаган эдим. Ҳа-ҳа, айтгандай, анов
Дўстжон билан бирга бўлдик, қайнатанг бору
Тўрткўлдаги... (Анвар гўё қайнатасининг
қайси ерда туришини билмайдигандай,
Тўрткўл сўзин Вафока хўп таъкидлаб айтди...)
Ҳаммамиз бир жанг қилганмиз... Акамни, тагин
бирга кетган қанчаларни ўзимиз кўмдик...
Агарда шу биргина ўз қишлоғимиздан
ҳалок бўлган кишиларни бир сафга тизсак,
Гурланганча борар эди... (Гурлан бу жойдан
тахминан беш километр келиб қоларди!)
Бу Пўлатга ҳайронман мен! Уқиш деб кетиб,
ўша ёқда айтмай-нетмай уйланиб обди!
Ёки кучим етмасмиди уйлантиришга?
Энди бунинг устига кўп ича бошлабди...»
«Буни мен ҳам эшитгандим... Хат ҳам ёзгандим...»
«Шу ичгани ёмон! Ёмон! Уйланса майли...»
«Вафо, э қўй, ахир қайтиб келади, аниқ!
Бизнинг ердай жаннат борми бутун дунёда!
Ҳамма ерни кўриб келдик! Бизлардек яшаб,
бизлардек еб-ичадиган халқ ҳеч қайда йўқ!
Ўзбекистон ер юзининг жаннати! Олдик!»
«Мана шуни айтаман-да! Ҳозир замон тинч,
сал-пал қўли қимирлаган одам бемалол

тирикчилик ўтказади... Яна не карак...»
«Менга қара, ўша ёқнинг қизлари лекин,
ҳай, жуда зўр бўлади-да, қаймоқдай оппоқ!
Пўлатвой ҳам диди ёмон йигитларданмас,
биронтаси «отган» бўлса, йиқилган-тушган...
Мен ўзим-чи, ўша пайтлар биттаси билан
сал ҳалиги «дон олишиб» қўйиб, кейин шу
қани энди ажралишнинг иложин топсам!
Сени яхши кўриб қолдим дейди, ўлсам ҳам
ажрашмайман, дейди... Ол-а, ўлганим, дедим!
Охири де, ақлим бирдан зўр ишлаб кетди.
Мен айтдимки, сени олиб кетаман, лекин
жуда чатоқ бўлади-да, отам мулла-да,
эски одам, иккимизни тутга боғлатиб...
Тамом! Бўлди! Шундай қилиб зўрға қочганман...»
У қаҳқаҳа отиб кулди. Тағин кўтарди.
«Энди, дўстлар, сизлар майли ўтираверинг.
Мен озгина... бизда ҳар кун кечқурун мажлис...
Шунгача сал мудраб...» Ферма чанг кўрпачанинг
бир четини ёстиқ қилиб хуррак бошлади...
Салдан сўнг бир тикланди-да: «Оғзим негадир,
туф, бемаза бўлиб кетди...» деди. Қовундан
икки-уч карч уст-устига олди, оҳ тортди.
«Ҳей болалар... итни агар олти ой ечмай,
занжирида сақлайверсанг қутураар аниқ!
Молга агар бошқа нарса бермай, икки ой
фақат чигит шелухаси билан боқилса,
дирдов бўлиб қоладики, мияси айниб...
Ўйнаса бир ўйнабди-да Пўлат ҳам озод...»
Шундай деб у яна чуқур пинакка кетди,
шу гап билан ўз бурчини бажарган санаб.

Биз ҳаммамиз жим қолгандик. Гўё у эмас,
бизнинг тана-вужудларнинг қайсидир қисми
унинг билан ухламоқда эди қўшилиб.
Аслида ҳам шундай ўзи — одамнинг тани

бир лаҳзада дарров бошқа бир йўналишда
тез сафарбар бўлолмайди бараварига,
бир қисмида уйқу ҳоким бўлиб туради.
Бурч бобига келсак, шахсий фикр айтмоқлик —
асли катта гапдир! Гарчи фикр айтиш — бурчнинг
бир қисмидир, бошламаси, содда айтганда.
Бурч ҳамма вақт ҳаракатда аён бўлади,
фидойилик, ёрлик — бурчнинг яшаш шаклидир!
Сухбат энди кўп ҳам узоқ давом этмади.
Дўстжон ҳақда сўрагани Вафока,

Анвар

Айтиб берди юрганини, ҳар отпускада
Россияга, саёҳатга бориб келишин.
«Ҳа, тинчимас одам ўзи. Юргани яхши...»

14

Кўҳна Урганч саёҳати некбин, хуш ўтди.
Бу — Хоразм ўтмишининг қабристонига,
Анвар билан Гулшан лолу ҳайрон кезишар,
сон-саноқсиз харобалар, дўнг, лахадларга
исмсиз бир ўкинч билан боқишар экан,
тарихдаги гирдибодлар сўнгида манов
омон қолган обидалар, ёдгорлар бугун
қарғиш теккан ё бўлмаса шафқатсиз жоду
яксон айлаб, хор, хок айлаб қўйгандек эди.
*Аммо инсон қони, бир вақт айтгандек,
хотиралар дарёсидир. Минг йил бурунги
бир воқеа аллакимнинг бугун онгида
тасодифан ярқ этмоғи мумкин табиий.*
Лекин энди Кўҳна Урганч мўъжиза бўлиб
қайта гуллаб-яшнашига Анвар ишонмас,
Амударё чунки бундан узоқлаб кетган!
Буюкларнинг руҳлари-да, бу харобада
яшамоқдан ор қилишиб қочмишлар гўё!

Хаёллари эзгин кезиб, кун оғиб-оғмай,
ортга, янги Урганч сари қайтдилар улар.
Автобус кўп тиқин эмас, орқароқдаги
ўриндиқда икковлари хушруқ келишар,
кўрганлари қанчалик зил юк бўлсин, магар
хотирлар жам, кўнгиллари жўшқин, эркин, оқ,
шаҳристонда хотиротлар кўланкасидан
ғашлик бор-у лекин қалбда таниш туйғулар
ҳозир устун, аниқ эди ва муқим эди.
Гулшан эртак сўзловчидан сўраган каби,
эрка, ялинч назар билан боқди Анварга:
«Бугун бу хор пойтахтни кўриб негадир
дунёдаги кўп офатлар, ёмонликларни
пойтахтлар бошлар экан баъзан деб қолдим...»
«Пойтахтлар?!— кулди Анвар.— Улар даставвал
қурилади яхшиликдан, улуғ ниятдан!
Пойтахт, бу маълум халқнинг орзу-умиди,
интилишин тимсолидир. Уруш бунданмас...»
«Ундай бўлса, севги нима, у пойтахтнинг
қаерида жойлашади, унга жой борми?!»
«Пойтахтни севги яратар-да, аслида!
Севги демак — соғинч демак! Дейлик, икки қалб
бир-бирига талпинади, етишади ҳам.
Бирлашишиб, бола-чақа, уй тикланади,
мана, шунинг ўзи тайёр кичик пойтахт...»
«Ундай бўлса, уруш нима, нега тинмасдан
ёвлашади халқлар?...» «Худди хонадонлардек
элатлар ҳам катта-кичик, бой ё камбағал...
тарих менинг фикримча, бу — катта халқларнинг
ер ва дунё талашиши бўлиб кўринар...
Орадаги кичик-майда миллатлар эса,
иложи йўқ, ё у қўл, ё бу қўлга ўтар...»
«Қўшилмадим бу фикрга! Хўш, бундай бўлса
Адолат, Ҳақ қайда қолди?! Яхшилик, ҳиммат...»
«Адолат бу — яхлит, аниқ кўринадиган,
шаҳар ёки дарахт эмас! У — орзу, у — нур!

Одам унга интилади! У эса абад
на маконда, на замонда тўхтамай бўлмай,
ё орқага, ё олдинга кета беради.
Вақти келиб агар катта миллатлар бари
кичикларни маҳв этишни, зулм ўтказишни
тўхтатсалар, чин адолат бошлангани шу!
Лекин бизнинг Ватан бутун тарихда илк бор
шу йўлга мард қадам босди! Кўролмаганлар
унга қанча ташландилар ҳар жабҳа бўйлаб!
Лекин шунга англаш керак: инқилоб асло
девор эмас ўтмиш билан келажак аро!»
«Ўҳ-ҳў... ўртоқ Содиқов, сиз... бу гаплар учун
ҳув, аввали вақтлар бўлса, биласизми-а...»
Анвар бирдан унга боқди. Гулшан шу заҳот
қалтис, ков-ков пичинг сўзлаб қўйганин сизди.
«Ул вақтлар» оғриқ эди унга, биларди...
Бир-бировни севадиган, гаплашадиган,
Мангу, эзгу расмларни тинч ўтайдиган
Замон энди келган эди буларга.

Шундоқ —

абад, собит қоладиган эди гўё Вақт!
«Анвар ака, узр... Билмай... Ўзларингда айб,
ким сизларга паранжини йўқ қилинг деди!
Энди биздан эркакча гап олаверасиз...»
Гулшан мавзу ўзгаришин истаб, эркалаб,
қўлларини қўйди унинг қўлларига жим.
Анвар аста бу оппоқ нур гулдастасини
қўлларига олди, суйиб кўзига сурди,
сўнг оҳиста шивирлади: «Файласуф синглим,
паранжининг шарт эмасдир юзда бўлиши...»
Паранжини эслади-ю, Анварнинг яна
ўша девор — қишлоқ тунга ёдига тушди.
«Қандай яхши девор эди ўша... — ўзича
кулиб қўйди,— ҳозир мана қўли қўлимда,
юзларига тикилишга ботинолмайман.
Ўшанда мен олисдан-да кўриб тургандим...»

Хаёлини унинг бирдан қаттиқ силкиниш,
тормозларнинг чийиллаши, овозлар бузди...
«Нима бўлди?» «Э, яратган сақлади ўзи...»
Ҳамма бирдан не бўлганин сўрашга тушди.
«Йўлни фақат ҳайдовчига ишониб қўйиб,
ҳушёрликни қўлдан бериб келаверибмиз...»
Шундай фикр этди бирдан Анвар негадир.
Ҳайдовчи жим пастга тушди, шошмай текширди
олдинги ўнг ғилдиракнинг банди-човини:
«Дам оламиз... Тушаверинг... ҳей, ичларингда
темирни сал биладиган бировинг бўлса,
буёққа кел...» Ёрдамчилар топилди. Улар
ивирсиниб унга-бунга уннаб кетишди.
«Гулшан! Бирпас кўзингизни беркитиб туринг!
қўл билан ё қоғоз билан! Бўлди! Ҳа, шундай...
Тамом! Ҳа, кўз кўринмаса таниб бўлмайди...
Кўз, бу — паспорт, бутун умр учун берилган...»
Гулшан кулди: «Кўзим сизга ҳалал бердими?...»
«Йўқ, йўқ, асло, бирон парда тўсиқ ортидан
мени кўра оласизми, билмоқчи эдим...»
Қиз Анварнинг айтганини қилди: «О, зулмат!...»
«Ҳа, тана, бу — тўсиқ. Тана орзуни, ўйни
ёқтирмайди, тез тарк этиб тургани учун...»
Вақт ўтсин деб икков шундай лутфлар алмашар,
Уфқдаги қуёш, пастга кетгани сайин,
хавотирга айланмоқда эди қизариб.
Тошовузга ҳали ахир етганлари йўқ,
у ёғиям Урганчгача икк^а соат йўл...
Қиз ётоққа билдирмаган, бу эса уйга...

Бир амаллаб Тошовузга келганларида
соат кечки ўнлар бўлиб қолган эди, ҳа.
Бу шаҳарда танишлари йўқ. Не бўлади?!
Тўғри, ҳозир — хоҳлаган бир эшикка бориб
«Кеч — ёғудлик! Ҳов, худойи меҳмон, олинглар»,

десалар бас, шак-шубҳасиз жой берадилар.
Ушбу таклиф хуш келмади Гулшанга унча,
қиз ҳолида, эркак билан... тагин бемаҳал,
«Бу кимингиз?...» деб қолсалар... «Йўқ, керак эмас...»
Буларнинг сал эсанкираб турганин кўрган
Кимдир: «Ука, меҳмон одам кўринасизлар...
Бизникига юраверинг...» деди. Булардан
унча саза чиқмаганин кўриб, самимий:
«Йўқ десанглар, мана бундай тикка борсанглар,
икки кўча... аэропорт меҳмонхонаси...»
Раҳмат! Илож қанча ахир! Нимқоронғи йўл,
етаклашиб, тамом жимжит, бир қават, ихчам,
иморатни дарров топиб боришди, эшик
ичкаридан қулф эканин билиб, баттарроқ
таҳликада тўхтадилар. Бир деразада
хира ёғду кўринарди. Анвар тусмоллаб,
яна бир оз тақиллатди, жиндак асабий.
Ичкаридан бўғиқ овоз чиқди: «Ким? Жой йўқ...»
Эшик хиёл очилиб бир кампир кўринди.
Анвар то рўй берган гапни айтиб бўлгунча
«Жой йўқ» деган сўз беш-олти такрорланди-ку!
Шу пайтгача бу инсоний муносабатлар
бобида не хуш сўз билса, бирини қўймай,
айтилгандан сўнггина, бу кампир тушмагур,
«Начальникнинг хонаси бўш, лекин тонг билан
бўшатасиз...» деб ғудраниб, ивирсиланиб,
бир хонани очиб берди, чирогин ёқиб.
Кампир кетди. Анвар эса атрофга боқиб
анграйганча туриб қолди: Бори-йўқ анжом —
биттагина никелланган каравот, тўрда
битта стол, битта курси эди, вассалом...
«Сиз жойлашинг, Гулшан, ҳозир...»

Анвар тез бориб,
кампиршонинг қаршисида яна ғоз қотди:
«Биласизми? Мен ҳалиги... Биз...» «Нима бало,
дудуқмисан, бўлди-бўлди, туалетми, ҳув,

Ўнг томонда... Энди ҳадеб юраверманглар...
Тақур-туқур қилаверманг! Чиқарвораман...»
Не дейишин билмай Анвар ортига қайтди.
Лабларини қаттиқ қимтиб, хонага кирса,
Гулшан ҳали ўтирмабди, эшик ёнида
суялганча ҳайрон, тушкун — турибди шундоқ.
Ва ўзи-да бир оз ҳорғин: «Гулшан! Шу...» деди.
Йигит қизга: «Мен имконда нимаки бўлса,
ҳаммасини қилиб кўрдим, бошқа илож йўқ...»
дея давом этмоқчийди. Лекин Гулшаннинг
қандайдир бир сипо, ишонч билан қараши
елкасидан улкан тоғни ағдарди сал-пал.
Дадил олдга ўтди, бориб оғоч курсига
ўтирди-да: «Роҳатижон мана бундай-да,
Гулшан, қани, каравотни сизга топширдим,
ҳеч қисинмай жойлашинг-да, озроқ дам олинг...»
Гулшан, худди ўтирсаёқ синадигандай,
бир омонат «жойлашди»ки катга, Анварнинг
унга раҳми келиб кетди, осонми ахир,
шунча йўл-а, тузук овқатланмай, дам олмай...
«Гулшан, мана, мен жудаям қойил жойлашдим,
сиз бемаҷол, ҳеч қисинмай ётинг-да, ухланг...
Қоринлар ҳам ўзи...» Шунда Гулшан кулимсаб,
сўмкаси кавлаб икки конфет чиқарди —
Анвар: «Оҳ-ҳо! Зиёфат-ку! Тамом, шу ўзи
бир суткага етадиган озуқа, раҳмат...»
деб бирини ўзи ояди, бирини эса
қоғозини очиб аста Гулшанга тутди.
Сўнг у бирдан, хаёлига не келди, билмай,
шундоқ полга чўккалади, кейин Гулшаннинг
тиззасининг кўзларига бошини қўйиб:
«Гулшан, Гулшан...» деди секин. Бу ҳаракатни
қанчалик тез қилган бўлса, шунча тез туриб
чиқиб кетди тағин шартта очиб эшикни.
У даҳлизда ҳали кирган маҳалларида
сувли бакни кўрган эди, шуни излади.

Қоронғуда тимирскилаб сув олар экан,
қопқоғими, алланима шундоқ жаранглаб,
қулоқларни батанг қилиб ерга тушдики,
тўр томондан яна ўша кампирнинг, секин
койгани эшитилди: «Ҳой, урганчлилар,
ухлайсизми ё йўқми-а?» Анвар момонинг
бир оз юмшоқ овозидан дадилланди-да:
«Кунўртада, эна, ҳеч не емаган эдик...»
«Ҳа, ўзим ҳам билган эдим туришларингдан!
Тўхта, ҳозир...» Қоронғулик ичидан чиқиб
қаернидир титиб, тўртга букланган, юмшоқ
патир берди. Сўнг каттакон темир чойнагу
бир стакан олиб келди. «Сал совуганроқ,
бари бир шу чой яхши-да, чарчаганингда...»
Анвар бирдан девордаги қозиқда узун,
селкиллаган чўгирмаю пўстинни кўрди.
«Эна, ҳозир... бир томоша кўрсатай... Зўрми...»
«Ярим оқшом томошанга бало борми... Ёт...»

Қиз сезарди — на худбинлик, маккорлик на-да,
бу йигитнинг юрагида зарра жой топмас,
кўнгли, ғами ўзи каби покдир, тиниқдир!
Бу анис хулқ, олижаноб инсон агарда
қачон нима сўраса, қиз йўқ демас эди.
Лекин Гулшан вужудида бир ҳис, бир туғён
зўрайгандан зўраймоқда эди кун сайин.
Ҳа, гап бор-да! Айтсамикин ҳозир ўшани?
Хафа бўлиб қслармикан?! «Эҳ, Анвар ака...
Асли бизнинг орамизда ҳеч бир тўсиқ йўқ,
бир-бировни бениҳоя азиз тутгандан,
асрамоқнинг қайғусидан, ўртада доим
муқаддас бир масофани қутлуғ сақлаймиз...»
Гулшан маъюс — назарида Анварнинг барча
ҳаракати, чопишлари қандайдир сирли
мантиқий ўз хулосаси, ниҳоясига
жуда катта тезлик билан яқинлашарди.

«Уфф... анави йигит... Уни айтса-чи ҳозир...
 Ҳозир айтса, йўқ, номардлик бўлар! Бир недан
 хавфсингандай гўё, бурчни ўсмоқчилашдай...
 Уйига уч-тўртми топқир одам юборди,
 ўзи неча келиб кетди машинасида.
 Таг-амлокли оиланинг зурёди. Не сўз:
 Тийнатиини билди — еру осмон қадар
 фарқ бор Анвар билан унинг ўрталарида.
 «Анвар ака! Юрагимнинг азоби, дарди...»
 Шу дам эшик тез очилиб, хонага кирган
 чўтирмали, пўстин кийган кимсани кўриб,
 сапчиб тушди, сал бўлмаса дод солаёзди.
 «Вой, сизмисиз, Анвар ака...» — деди сўнг таниб.
 «Шу аҳволда бир кўчага чиқсангиз борми...» —
 кулди Гулшан. «Чиқсам нима, ким ҳам танирди.
 Машҳур бир зот бўлсайдимки: «Ҳо, ҳо, қаранглар
 фалончининг юришига!» деб қичқирсалар.
 Минг-мингларнинг биттасиман, қисмати бир хил...»
 Тун, бу — жимлик. Бир оздан сўнг Анвар сўради:
 «Чироқ ёниб тураверсин?.. Бемалол ётинг...»
 «Анвар ака, сиз дам олинг, мен ухлолмайман...
 Сизни пойлаб ўтираман... Келинг, йўқ деманг...»
 «Гулшан...» «Ростдан...» «Гулшан... Яхши тушлар
 кўрасиз!»
 Тушингизда берадиган бир саволим бор...»
 «Тушлар ичра юрибман-ку асли шунча пайт,
 айтаверинг...» «Бизга нима бўлди-а ўзи?
 Қаерларда пайдомиз-а?!» «Мен, мени айтинг...
 Сизга шунча ҳалал бериб... уйлик-эвликсиз...
 Мени сўкинг...» «Гулшан... Гулшан... Ундан кўра бу
 тилларимни кесмайманми! Сизга мен ҳали
 ҳеч яхшилик қилолмадим... қалб-жонингизда
 жуда узоқ қоладиган недир бахш этсам,
 ёрдам берсам, бахтли бўлиб юрсангиз, мен... мен...»
 Гулшан андак сергак тортди: «Билибдимикан,
 ул йигитнинг борлигини... Кўнгли сезгандир...»

Қандай зийрак одам ахир...»

Шу пайтда бирдан эшик тез-тез тақиллади: «Ҳой, бу, чироқни ўчиринглар ахир, тағин ёниқ қолмасин». «Ҳай, момоси тушмагур-ей! Мана-да, ҳозир!» Анвар шартта туриб қора тугмани босди. Ҳали хона ёруғ маҳал иккови сира бир-бирини кўрмай худди олис сарҳаддан соғинч ёқиб, маст гаплашиб ўтиргандилар. Энди Анвар бирдан қўрқди: қоронғуликда бир-бировни яқин, аниқ кўрадигандай! Йигит анча вақтдан бери қизнинг қўлини кафтларига олиб, оппоқ бармоқларини аста ўпар, силар эди. Қиз буни сезмас, сезганда ҳам худди тушда кўраётгандай, «Қўйинг, қўйинг...» дейишга ҳам овози чиқмай, ноилож, гуж, титраб-ҳуркиб, қалқинар эди... Чироқ ёниқ-ўчиқлигин у ҳам фарқ этмас, Кўп замонлар ичра ўтиб, буларга теккан туйғуларга, туғёнларга, нурларга тўла икки дилнинг яқинлиги — кундузми-тунми, йўлдами ё саҳродами, шаҳарми-қишлоқ, овлоқдами, кўпчиликнинг орасидами, пиёдами ё автобус тезлигидами давом этар, давом этар!

Ҳозир ҳам асли ҳеч бир нарса ўзгармаган, фақат ул ҳаёт аниқроқ ва кўринарли буржигга кирган не армон, не хоҳиш бўлса, марҳабо дея, «Олам сизнинг эркингизда, талпининг, тутинг, қўлларингиз бир-бирини излаб, минг йилки, силтанмоқда яқингина жойда муаллақ», дея, сирли овоз бериб, мусиқа бўлиб, камалак ё денгизларнинг инграши бўлиб, чорламоқда, тусамоқда эди буларни... «Гулшан! Мана мундоқ ётинг... Мен ҳеч кўз юммай,

ёнингизда ўтираман қимир этмасдан...»

У Гулшанни кифтларидан ушлаб ётқизди,
чойшаб ёпди, ёстиғини тўғрилаб қўйди
ва негадир кўзларини тўсган деб ўйлаб,
чиндан тўзиғ сочларини йиғиб, оҳишта
ёноқлари бўйлаб тараб, силаб ўтказди.

Гулшан титрар, бир калима сўз айта олмас,
уйқу қайда, бутун тани-устихонида
ҳалигача гофил афиф ҳислар уйғониб,
юзларини силаётган суякдор қўллар
оташ эди — бутун жисми ёнаётганди.

Ва бу лағ-лағ ҳароратнинг ичидан беҳол:

«Анвар ака...» дея олди қиз. «Акамсиз-ку...
Келинг сизга ҳам етади жой...» сал сурилиб,
девор четга ётди. Лекин сизди Анварнинг,
минг қисиниб, бирор жойи тегишдан қўрқиб,
ёнбошига ётганини! Аммо кат юмшоқ —
каравотнинг Анвар ёни чўкиб, ногаҳон
қиз йигитнинг кўкрагига айланиб тушди.

Анвар чуқур бир энтикди... Пинжида унинг
Гулшан энди қимирламай ётар ва лекин
ўқтин-ўқтин хўрсинарди, кўзларидан ҳам
беихтиёр қайноқ ёшлар тўкилар эди.

Кўз ёшларки — олов девор, нари ёғидан
Гулшаннинг зор, илинжсиз бир азобда тепган
ишқ вобаста юраги шан кўринар эди.

Бу деворни Анвар яксон этмоқни истар,
аммо минг-минг замон унинг боболарини
англаб бўлмас асоратда қул этиб келган
тилло, темир, биллур, яна қанча исмсиз
одатлару қоидалар, муҳит, гоёлар,
занжирлару, кишанлару, рахтлар чинмашиб,
юрагини қўйвормасди ўз исёнига,
ўз эркига сира озод айламас эди.

Анвар шартта туриб кетди ўрнидан. «Бас... Бас!...»

Улар тонгги автобусда қайтишар экан,
 Гулшан хомуш, деразага боқиб ўтирар,
 гоҳ Анвардан не учундир миннатдор бўлар,
 гоҳ кўнглида бир камгак, бир гашлик сезарди.
 Анвар унга тунда ногоҳ айтиб юборган
 гапларини эслади ва не сабабдандир
 андак хафа бўлди, қизиқ: нега бу сўзни
 ҳув, авваллар айтган каби, баланд айтмади
 ва аксинча, азоб, алам билан ингради:
 «Эй, сен, эски меҳмонхона! Нега бизларни
 никоҳлашга ҳушинг-да йўқ, хоҳишинг-да йўқ?...»
 Қиз Анвардан бир пайтлари: «Хўш, севги нима?!»
 деб сўраган эди. Анвар бунга кулганди:
 «Севги — оддий соғинч, холос, бошқа ҳеч нима...»
 Гулшан ҳайрон рад этганди: «Демак, ошиқлар
 бир-бирига етсалар бас, ишқ тугаркан-да...»
 Бунга Анвар сўз айтмади. Гулшан қўймади:
 «Ундай бўлса, хўш, сизнингча, бахт нима ўзи?!»
 «Бахт? Бахт... ўтган умр! Яъни хотиралардир!
 Уларда нур не миқдорда жамланган бўлса...
 бахтимизнинг равшанлиги ўша қадардир...»
 «Ҳечам! Ҳечам! Бу фикрга мен қўшилмайман!
 Мен бахтимни ҳали энди учратаман деб
 келажакка интиламан, яшаш истайман...»
 «Тўппа-тўғри! Интилишда гап кўп ва лекин
 интилишнинг ўзи ҳали тўла бахт эмас!
 Сиз бахтга қай йўллар билан, қандай интилиб,
 не мавқега етишдингиз, гап ана шунда!
 Эришилган нарсалар, бу — *хотира* холос...»
 Анвар сал тин олиб турди, сўнг давом этди:
 «*Шойистайи умри ҳолдан қаноатланмаслик*
сизни яна олға томон ундайверади,
ва сиз яна шоша-пиша, йиқила-тура
эсдаликлар йиғмоқликка шошаверасиз...
 Бахтнинг бор-йўқ фалсафаси ана шу холос...»
 Гулшан энди ҳозиргина аниқ ҳис этди:

кечаги кун хотирага айланмиш-қолмиш!
Унда, қани, шуълаларнинг миқёси қанча?
Ба эртага йўқ, йўқ, ҳозир, сал ўтмай, мана,
иккови ҳам бир-бирови учун хотира —
ўтган кунга айланарлар...

Анвар бу ҳолни
қиздан анча олдин сезган, шунинг учун-да
Гулшан билан нигоҳлари учрашган кезлар
кўзларида чексиз соғинч пайдо бўларди...

15

Ҳа, уларнинг ғаройиб илк учрашувлари
қанчалик тез, фавқулодда юз берган бўлса,
ажралишув бундан баттар, тушуниб бўлмас,
сўз, изоҳсиз, хулосасиз, хайрлашувсиз
содир бўлди.

Анвар буни ёмон қийналиб,
тақдирнинг қўрс бир турткиси деб билди аввал.
Сўнгроқ ўзин кўниктирди: Гулшанда ахир
нима ҳаққинг бор-а ўзи? «Қимисан унинг?..»
Қайси куни Гулшан: «Энди практика бор,
сўнг таътиллар! Хуллас, яъни иккими-уч ой
кўришмаймиз!» деган эди.

Икки ой ўтгач,
Анвар уни излаб келди. Ётоқда бир қиз:
«Ўзларига қариндошроқ бир жой, ҳеч қўймай,
уни кўпдан сўраштириб юрар эканлар,
уйдагилар қаттиқ тургач, қиз рози бўпти,
тўйни қилиб олибдилар...» деди ҳижжалаб.
«Иложини қилолмабди хабар қилишининг...»
Гўё ўзи айбдор каби сўнгра нелар деб,
чунон куйиб-пишдики, қиз «ҳикоя»сини
қайси жойда, қай жумладан тўхтаганини
илғамади Анвар, гаранг, изига қайтди.

Андак юрди, сўнг ортига қайрилиб бирдан алланени аниқламоқ истади. Кўрса, хабарчи қиз аллақачон ғойиб бўлибди. Нимани ҳам сўрар эди? «Қаерда, нечук, қанақа-ю, қачон қайтиб келади?!» дебми? Ўзининг бу ҳеч мантиқсиз ўйлари бўғиб, бетон уйнинг юзлаб бир хил ойнакларидан юзлаб бир хил қиёфалар қараб тургандек, бу ҳолати, бу аҳволи кулинч кўриниб, руҳи бирдан тушиб кетди.

Текис йўлакка сон-саноқсиз коптокчалар тўшалган янглиғ, юмалаб ё ағдарилиб тушмаслик учун тусмол-ҳадик одим билан кета бошлади...

Кунлар ўтди. Изтиробли хотираларнинг кўплигидан, дилга қаттиқ пайвандлигидан эски — барча ўзи тадқиқ этган-этмаган хотиралар бизоати унутдай эди... Сўнгги пайтлар ўнг биқини, қорни бот-бот оғриқ берар, кўп ёқимсиз беҳузур қилар, Техникумда тенг ўқишган бир ўртоғининг аллакими аптекада ишларди. Анвар икки дарди учун даво илинжи билан, кеч кузакда яна келди Урганчга, ташна: ич-ичини минг Азозил туртиб-таталаб, яширинча, кўзининг бир қирғоғи билан ўша таниш деразага соғинчли боқди. Ул дераза куйиб қолган аппаратининг қутисидек қоронғи, сур ва муҳмал эди. «Кун-кечаги ҳаётимдан бир илинж излаб, бугун жавоб топмадим-ку, не ақл билан минг йил бурун ўтганлардан сазо кутибман... Гап — ўзимда. Ҳа, мен ўзим, ўз идрокимни чамалаб ҳеч кўролмадимми: нимага мойил

ва нимага қодирлигим аниқлаб, илғаб!..»
Вужудида сон-саноқсиз меҳварлар, ўқлар,
айланувчи доиралар, силсила бандлар
бирдан тиниб қолган эди, ток келмай ногоҳ.
«Мен ўзим ҳам куйган қути! Ундан ҳам баттар...»

16

Уйига у кечки соат тўққизлар чоғи,
автобусни йўлда уч-тўрт жойда тўхтатиб,
подбор-пахта тердирдилар пассажирларни,
шу ердаям ким биландир айтишиб қолиб,
ранги оппоқ, лекин хийла кайфи баланд, каж
тунд ҳолатда кириб келди. Раъно тикилиб:
«Хайрият! Сиз яна қолиб кетдингизми деб
хавотирда ўтиргандим...» «Менинг Урганчда
уйим борми?..» Раъно унинг аҳволин кўриб,
қаттиқ хафа бўлди, жеркди: «Дорига бориб...
ичдингизми?.. Сизга нима бўлди, худойим...»

Бу вақтлар Ароқ ҳар куй — ҳар бир кўчада,
ҳар муюлиш, чорраҳада эркин сотилар,
«каттакон»лар ичса ҳамма баттарроқ хурсанд,
«кичкина»лар ичса оддий эрмак, тамоша.
Не сабабдир сурункали ичкиликбозлик
«фаровонлик» белгисига айланган, гўё —
Ароқ жами муаммолар «мола»си эди,
Ичиб юрган кимсалардан кўра ичмаган,
чет юрган кишилар сал «мундоқ» кўриниб.
Оч қоринга Анвар ичган юз граммни,
ярим соат ўтмай, титраб-қақшаб, «ташлади».
Лекин бутун юрагида, ичи-ичида
ўзга, эски бир изтироб, тугён етилиб,
вақт пойлаб турганмикан, Анвар маст каби,
буёғига ўзини ҳеч боса олмади..

«Ҳа, қасамни буздим, Раъно! Мен — қасамхўрман...
Авваллари отам қайтиб келар дер эдим,
Энди буткул умидимни уздим ундан ҳам.
Тўхта, тўхта... сен қўй мени.. Менга қара, ҳой,
йигладингми?! Не гап бўлди? Ким хафа қилди?..»
Эрининг шу сўзими, меҳр товланишими,
бошқа важи, Раъно бирдан кўнгли бўлашиб,

навха қилиб юборди-ку!!! «Ҳай, қўй, Раъно, қўй...
Бу... тинчликми ўзи...» «Тинчлик... Тинчлик
бўлмасдан

баттар нима бўлар эди?! Аввал-охир шу:
эрталаб тур, ишга жўна, қоронғида қайт,
саҳаргача уй ишини қил, эртан тонгдан
яна ишга, ишга, ишга, ўлгунча ишга...
шу иш-иш деб, болалар деб, энди шу кўйи
тамом ўлиб кетадиган ўхшайман! Бўлди!
Ўттизимдан ошиб нима кўрдим дунёда!»
«Ҳай, нима гап ўзи, ахир...» «Ҳеч гап дедим-ку...»
Ҳа, Раънонинг бу тахлитда нолиганини
олдинлари Анвар сира эшитмаганди.
Ўзининг ҳам юрагида унга нисбатан
раҳм-шафқат, анис туйғу-ҳислари ортиб,
бирон чора излаб, ўйлаб юрганиданми,
хотинини ҳозир равшан англади, лекин
ундан бул хил «исён»ни ҳеч кутмаган эди.
Раъно анча жимиб қолди. Қуршаган, туссиз
юзларидан ёш оқаркан, қизил ҳал ёғду
чироқданми, нарироқдаги ўчоқникими
юзларига инган эди, қиш пайтларида
ернинг шўри ювилгандан кейин отизлар
шундай қизғиш тус оларлар, шўрдан қутулиб...
«Манавингиз қочиб кепти... Раис чақириб,
бўлар-бўлмас ботмон гапни айтди дўқ уриб...»
«Раис? Сенга? Мен ҳозироқ бориб, қараб тур...»
Шундай деб у ташқарига отилар экан,
эшикда зум туриб қолди, ўғлига қараб:
«Нега қочдинг? Улармидинг теримда?» деди.
«Етти ёшдан етмишгача ҳамма далада...
Сен ким бўлсан?! Кимнинг ўғли! Ҳеч бўлмаганда,
онангга гап етказмасдан юрсанг бўларди...
Нега қочдинг?!»

Отасидан ҳали мунчалик
қарс-қаттиқ гап эшитмаган бола, тумшайиб,

чеккада лол турар экан, шу: «Нега қочдинг?» деган сўздан бир оз далда топди юраги, мактабдами, пахтадами, ҳеч киши ундан ва ё бошқа болалардан, пачакилашиб, сабаб-боис суриштириб турмас эдилар. Шу учунми, ич-ичидан андак севиниб отасига тик қаради: «Биз баҳс ўйнадик... Эртангача мен рубобда «Алиқамбар»ни ўрганаман, бошлаб чалиб бераман, дедим. «Гуппи» бўлса, «пу-у, қўлингдан келмайди», деди... Баҳс бойлашдик, лекин у ҳам қочди пахтадан...» «Алиқамбар...» Гичирлатди тишини Анвар ва Раънонинг: «Энди борманг, кеч бўлиб қолди...»

деганига қарамасдан, чиқдию кетди... Муштдек бўлиб қолган Унсун — ўчоқ олдида унсиз жимжит ўтиради. Ёлқин акслари юзларининг ажинлари, кўзларидаги учқунларни сал ёритиб ўтар, сояси ердан шифтга қадар ғужғон чайқалар эди...

Идорага келса, қаранг, раис йўқ экан, у шаҳд билан парторгнинг эшигин очди. Шитоб билан кириб, бирдан тўхталиб қолди. «Эҳ-ҳе, келинг? Анвар ака! Нечук... Марҳамат...» Ҳа, парткомнинг курсисиди — ўша синфдоши — миққи Пошша савлат тўкиб ўтирар эди. Анвар, унга иши йўқдек, совуқ гапирди: «Менга партком керак эди...» «Улар районда! Раис билан... План... план... План сал чатоқ...» Бу таъкидлов билан Пошша гўё Анварга: «Мана, бизлар қандай буюк ташвишлар билан банд бўлсагу, сен, хўш, нима масала билан бу ерларда пайдо бўлдинг, айтсанг айтақол...»

дея шама қилган эди.

Лекин Анвар ҳам

бениҳоя сезгир йигит эмасми, худди
яширинчи отилган шу таъна ўқини
кутган эди. Сабаб керак. Мана, партком йўқ —
гапларини кимга бўлсин, айтиб кетади!

«Бизнинг план сизникидан баттар пачава...»

кўп маъноли сукут қилди Анвар. Пошша ҳам

Анвар пичинг, санчиқ гапга шай эканини

дарров туйди ва нарида турган «ферма»га:

«Майли, сизга рухсат,— деди.— Қайтарилмасин!»

Ферма мудир ўғлини ҳам олиб келганди,

қаттиқ-қаттиқ ваъда берди ўғли номидан:

«Асло! Асло! Яна бир бор қочиб кўрсин-чи?

Ҳм-м, колхознинг нонини еб, булар маст-да, маст...»

У Анварни кўриб бирдан тўхталиб қолди:

«Анвар, сенинг ўғлинг буни йўлдан урибди!

Баҳс ўйнабди иккаласи бўлмағур гапдан...»

Анвар сира ўйланмасдан силтаб ташлади:

«Ундай бўлса, буни бошқа сурувга қўшинг...»

Ферма гапнинг мағзини чақмай, ўғлини ниқтаб,

чиқиб кетди.

«Хўш, ўтиринг, Анвар Содиқич...»

«Ҳей, қачондан сен сизлашиш илмига ўтдинг?!»

«Майли, майли, энди ҳурмат белгиси-да бу!

Оббо сен-ей, жуда тажанг кўринасанми?!

Партком соат ўн иккими-бирда келади,

не арз бўлса мана ўзим тинглайвераман...»

«Сенинг бирон масалага кучинг етганда,

мен раисни излаб келиб ўтирармидим?»

«Сен мен ҳақда ҳали шундай фикрдамисан...

Кимсан, қишлоқ Советининг раисиман-а...»

«Ҳа, биламиз, шўро опа, аҳволингизни —

гувоҳнома, паспорт-маспорт, справкалар...

ёзоласан... мана бор-йўқ фаолиятинг.»

«Қойил, қойил! Сен қишлоқнинг ерида яшаб...»

«Бу ер менга бобо мерос... Инқилоб берган!
Бунда ҳамма бахтли, эркин яшаши учун
неча авлод қурашди, қон тўкди, йўқ бўлди...»
«О-ҳо, тоза кул босган қўр бўлиб келибсан...»
«Одамларнинг табиати шунақа, баъзан,
бир пайтгача кул, чанг, ахлат тортарлар унга,
у-чи, сира сўниб қолмас, бора ва бора
ҳур бир эпкини келиши ва очишин кутар
ва повиллаб ёна бошлар...» «Хўш, ундай бўлса,
не ўт билан келдинг, сўйла, ҳеч иккиланмай,
мен мана шу кабинетда ўтирибманми,
сени шўро ҳукумати тинглагани-да!»
«Шу курсида бир гап борми дейман-да ўзи,
ким ўтирса гапи бир хил, ваъдаси бир хил,
Бошқа гап йўқ: план — худо, план — пайғамбар!»
«План деган гапимгами?! План — халқмасми?!»
«Менга айт-чи, план агар халқ демак бўлса,
болаларни — шўрликларни нима қилдинглар?
Баҳор бўлса яганага ҳайдайсан барин,
ёзда ўтоқ ва чеканка, куз бўлса баттар,
пахтазордан бери келмас то қиш тушгунча!
Мен ҳисоблаб чиқдим, ўғлим бутун йил бўйи
ўқишини. Икки-уч ой ўқиган, холос.
Бирон киши миқ деб оғиз оча олмайди!
Ким гапирса — «Сен пахтага душманмисан?» деб...»
«Э, сен мени гапиришга қўясанми ё
ўзинг шундай, сўзлаб-бўзлаб кетмоқчимисан!»
«Кечирасан...» «Уша хулқинг ҳали қолмабди...
Мактабда ҳам тортишганинг-тортишган эди...»
«Шунинг учун бу кўйларга тушдимми балки,
кўргандирсан, адо бўлдим, касалман кўпдан...»
«Касалликлар бизга нима? Қўлимиз узун.
Керак бўлса профессор чақиртирамиз!
Тўлиб-тошиб кетибсану нега келмайсан,
бирга-бирга гаплашардик, ҳал қилар эдик,
ечолмасак юқорига қўярдик гапни!»

Юрагингга гурбат йиғиб юрибсан тоза...»
 «Мана келдим, шўро опа, қани ҳал қилинг,
 болаларни озод қилинг эртадан бошлаб,
 кучингизни бир кўрайин...» «Раис келсин, хўп,
 биргаликда, бамаслаҳат ўйлаб кўрамиз,
 пахта иши ҳозир жиддий...» «Ана айтдим-у!
 Шўро бўлсанг, ҳеч нарсани ўзингча мундоқ...»
 Пошша унга алланима демоқчи эди,
 олдидаги телефони жиринглаб қолди.
 «Алло, ким бу? Ҳа. Парткомнинг кабинети шу!
 Менми, қишлоқ Советининг раиси... Ҳа... Ҳа...
 Э, сизмисиз? Ассалому алайкум... Хўп, хўп!
 Бўлди, дарров етказаман! Тез бажарамиз!
 Бу ишончини оқлаймиз биз! Раҳмат! Хўп! Хўп! Хўп!..
 Э, сиз борсиз... Ишончингиз учун минг раҳмат...
 Хўп, қўшимча яна одам чиқартирамиз...»
 Трубкани мамнун қўйди Пошша: «Жуда катта зот
 бизга ишонч билдирдилар, байрамга қолмай
 бажаринглар дедилар! Ҳа, бажармоқлик шарт!»
 «Пётр Бирми, Чингизхонми?» Анвар ҳиринглаб,
 аста турди. Ва негадир кайфи борлиги
 энди бирдан эсга тушган каби ғудранди:
 «Кечирасиз, каттангизга тил теккизибмиз...»
 У турди-ю, сал чайқалиб эшикка юрди,
 кейин аста-секин, тўрда кулранг жавонда
 бари бир хил текис тизиб қўйилган юзлаб
 китобларнинг қаршисига борди, силади:
 «Улуғ зотлар мана бунда! Сизлар бўлсангиз
 одамзоднинг тарихида чўнг сиймоларни
 чанг бостириб қўйибсанлар, шармандаларча...
 Жавонларга тутқун, асир, банди қилибсиз...
 Бу оламга инқилобни берган китоблар
 нега портлаб кетмай, бунда камтар турарлар?!
 Ўқиш керак, тавоф этиш керак буларни!
 Фақат олдин ўқиш керак ва кейин тавоф...»
 У жилдлардан биттасини олди, варақлаб,

уч-тўрт жойни очди, аммо негадир бирдан
чучирканиб, ёнбошига боқди:

Бурчакда,
не кўз билан кўрсин, шундоқ, юмшоқ курсида
кенг ястаниб, қўлларини қовуштирганча
Давлатбоев ўтирарди мамнун иржайиб...
Анвар зўрға ушлаб қолди китобни қўлда.
Ҳайрат билан тили зўрға айланиб, деди:
«Э-э, ўртоқ Давлатбоев, бу... ўзлариям...
шу ердаларми-а? Қандоқ?! Аллақачонлар
қумурсқалар билан ҳисоб-китобни қилиб...
Бир пайтингиз ёққан жилдлар кулидан баттар...»
Пошша ҳайрон қолди бирдан Анварга.

Кулиб:

«Анвар, нима деётирсан, кимга гапирдинг?
Давлатбоев нима қилсин бу ерда?! Тавба...»
Анвар яна у ён-бу ён боқди, гумонсиб,
деразанинг пардаларин кўтариб кўрди.
«Тавба, ҳозир мана бунда ўтирган эди...
Ёлгон эмас... Худо урсин...»

Пошша Анварга

диққат билан қараб турди ва сўнг ичида:
«Жуда қаттиқ ичибди-да, бекор қилибди...
Сал... эс-ҳуши...» деб ўйланди.

Анвар бу маҳал,
ҳозиргина тўлиб-тошган шашти сал сўниб,
такрор очди ҳали топган саҳифасини.
«Бу китоблар Давлатбоев замонида ҳам
шкафларда сақланарди. У шўрликнинг-ку,
кўзи қора тортар эди оққа қараса...
Ўқимасди... қўрқар эди! Чунки китоблар
соат сайин ишончсизлик манбаи бўлиб,
ўқиш мумкин ё йўқлиги маълум эмасди.
Муни қаранг, варақлари чип ёпишган-а...»
Ё чиндан-да, бу жилдларни ўқимаганми,
ё бу менинг кабинетим эмас-ку, дебми,

Пошша бирдан жим бўп қолди. Шуни кутгандай,
Анвар яна теграсига аланглаб олди,
Худди минглаб кишиларга ўқиётгандай,
Ўқисаям профессор гўё гап юқмас
талабага ўдағайлаб уқтирган каби,
ҳатто ўзи наша қилиб, нутқ ирод этди:

«...Тенглик фақат хаёлий тенглик бўлмасин, у
фақат давлат доирасидагина амалга ошириладиган
бўлмасин, шу билан бирга у ҳақиқий тенглик бўл-
син, ижтимоий-иқтисодий соҳада ҳам амалга оши-
риладиган бўлсин...»

«Иш куни, айниқса, болалар ва хотин-қизларнинг
иш куни даҳшатли тарзда узайтирилди...»

«Болалар меҳнатни эксплуатация қилиш қанча-
лик кучли бўлса, шубҳасиз, ишловчининг аҳволи
шунчалик оғирдир...»

Анвар бирдан қалқиб кетди. Жавонни тутди.

«Бу, хўш... нима дегани, а? Пошша... Синфдошим...
Бир пиёла сувинг йўқми...» «Мана, марҳамат...»

«...таъмин этилмаган турмуш шароитига тушиб
қолган меҳнаткаш синф орасида оммавий сувратда
маънавий бузилиш бошланади...»

«Тушундингми... Мен маънавий бузилган... ўзим».
Анвар яна ақл-ҳушини ростлаб, ўнгланди.

«...Меҳнат кишиларни асоратга солиш воситаси
бўлиш ўрнига ҳамма қобилиятини ҳар томонлама
ривожлантириб, амалий равишда рўёбга чиқариш
...имкониятини берсин!»

«Партияда тозалаш вақтида жойларда маҳаллий текшириш комиссияларининг кўпчилигида партияни тозалов ўтказилаётган шахсий ва маҳаллий ўч олиш фактларининг кўплиги фош қилинганлигини эшитмаган бирон одам топилармикан...»

Буни доҳий айтяпти! Доҳий! Билдингми?!

Чин коммунист виждон билан!

Ҳалол!

Рўйи рост!

«Социализмни фанга айлантирмоқ учун энг аввал уни реал заминга қўймоқ керак...»

У шу тарзда тўрт-беш, турли жилдни варақлаб,
бундан эллик-юз йил бурун улуг инсонлар
айтган буюк хулосалар, қоидаларни
ифодали ўқиб берди. Пошшага яна
шама қилди: «Буни ўқиш планинга йўқ!
Буни ўқиш андак хавфли! Атрофга боқиб
«Нега буни тўла-тўқис тадбиқ этмабмиз,
О, доҳийлар айтган гаплар бошқачароқ-ку?!»
деган нозик андишага боришинг мумкин,
агар ҳали жиндаккина инсофинг бўлса...»
У яна сув ҳўплаб олди. Сўнг давом этди:
«Пошша! Мана, қуёш ботди! Бу маҳал ҳамма
уй-уйига кириб кетди, бекиниб олди.
Кўчаларда бирон зоғ йўқ. Сен менга айт-чи,
қишлоқ аҳли нима билан машғул бу асно?
Газет ўқиш, ўн синфни тугатиш ҳали
маданиятли ё саводли бўлгани эмас!
Хўш, кўпчилик бир хил, тўмтоқ, фарқи йўқ бўлса
келажакка бу саводсиз кишилар билан
қандоқ кириб борамиз биз?! Ахир доҳийлар

келажакни маданият ҳамда турмушнинг
олий эркин мавқеи деб шарҳлайдилар-ку?!
Хўш, қишлоққа ким беради бу даражани?!
Сизга ойдан тушиб ҳеч ким кўмак бермайди!
Ё космосда қурмайдилар коммунизмни,
шу қишлоқда, ўзимизга қуришимиз шарт...»
«Мен ҳам айтай... Одам ахир бир не ҳақида
гапирмоқчи бўлса, ўзи қайси томонда туриб
сўзлашига боғлиқ-да бу! Сен нарсаларга
кўпроқ ёғду тушиб турган томондан қара!
Турмушимиз, нима, ҳали сен айтган каби
йигирма йил бурунгими? Қотиб қопмизми?
Кўп уйларда радио бор, гилам, у ё бу...»
«Бу сен берган маошданми?! Бу — одамларнинг
ишдан кейин сал вақт топиб, томорқа — ишлаб
ё мол сақлаб топганидан! Кун-тун уриниб...
Сал ўзига тинчлик, фурсат бер, чор атрофни
гул этади...» «Баракалла! Демак оламнинг
тараққиёт тезлигидан баҳрамандмиз-ку?
Жуда ортда қолмабмиз-ку? Қолаверса, биз
ўз пахтамиз билан бугун бутун дунёда
катта ҳисса қўшмоқдамиз тинчлик ишига!»
«Қойил! Демак, бизнинг қишлоқ бутун дунёда
тинчлик бўлсин деб тинимсиз ишлар экан-да!
Энди тинчлик замонида андак тинч қўйинг...
Тинчлик ҳамма учун қутлуғ, одил неъматми,
ваҳмати ҳам, самари ҳам ҳамма халқларга
баравар, тенг тақсимланса шартдир, вассалом...
Буни жуда аниқ, тўғри фарқ этмоқ зарур!...»
Анвар яна сув ҳўплади. Чарчаган эди.
«Ҳей, мен нечун сенинг билан... Мен Мўмин билан...
Эртагаёқ бир очиқча... Майли, кўрамиз...
Ҳеч нимани ўзгартира олмайман, лекин...»
Шундай деб, у китобларни бошидан-оёқ
меҳр билан қўл югуртиб силади, кейин
гапларига бирон жавоб бўлишин кутмай,

ташқарига чиқди.

Осмон тиниқ, беғубор,
нақ қўл билан қўйилгандек юлдузлар ёрқин.
Ичкари сал иссиқ экан. Кузак аёзи
жунжиктирди ёқасидан кириб танини.
Қишлоқ туни кимсасиз ва қоронғу эди:
унда-мунда бирми-икки чироқ кўринар,
сукунатни гоҳи у ён, гоҳи бу ёндан
кўрак чувиш техникасин садоси бузар,
онда-сонда, олисларда ит вовилларди.
Анвар аста юриб кетди.

Шу пайти бирдан
идоранинг ойнасидан тушган ёруғда
тут остида оқ эшакка кўзи тушди! Оқ!
Юраги шув этди бирдан: наздида гўё
бир пой кафиш ва ҳасса ҳам кўриниб кетди!
Бу Тўртинчи дарвишмасми?

Йўқ! Ҳеч ким йўқ-ку!

Е?..

Кўнглига келган ажиб бир туйғудан у
тўлиб-тошиб, томоқлари қалқиниб кетди!
«Мен!

Мен кетдим! Мана эшак! Йўлга тушаман!
Ҳи йил, юз йил, минг йил — олдга, келажак сари
йўл оламан! *Кўксимдаги ҳикмат хурмосин
англагувчи, тушунгувчи ва хайрихоҳ дўст
истовчини учратгунча — абад кетаман!»*

17

Тусмолланиб уйи томон қайтиб келаркан,
муюлишда ўғли чиқиб қолди олдидан,

Анвар

чўчиб кетди: «Ҳа, нима гап? Мана, кетяпман...»

«Уйга меҳмон келиб қолди...» «Меҳмон? Ким экан?..
Шу маҳалда...» «Дўстжон бувам...» «А, ростми?...»

Унинг

кўнгли нечук равшан тортди — атрофидаги
ва хаёли тубидаги белгилар — бари
тезда аниқ ўз табиий ҳолига қайтди.

«Ёнларида яна биров келипти... Чўлоқ...»

«Чўлоқ...» Юраги шув этди. Негадир

ўзиними-ўғлиними чалғитмоқ истаб,

ўйлаб-нетиб ўтирмасдан бўғиқ гапирди:

«Нима бўлди, ўргандингми «Алиқамбар»ни?

(Ўғли «ҳовва» деди, лекин у эшитмади.)

Хоразми бил, музыка қутқаролади...»

«Ҳа! Эртага ҳамма билан пахтага чиқ!» «Хўп...»

Аммо унинг ҳуши-эси тағин чалғиди,

ёруғликни, тиниқликни кимдир ёпгандай.

«Меҳмонига бало борми? Хотиним тушкур,

ўйлаб топган бу гапларни... Тезроқ келсин деб...»

У ёнида кетаётган ўғлига қараб,

«Менинг шарпам... Мени тундан

шу қутқаради...»

деб ичида кулиб қўйди.

Шу он негадир

Кўп ёруғлик, нур тусади кўнгли.

Танасин

зулмат зимдан босиб-чирмаб олаётгандай.

«Тезроқ! Кўп-кўп меҳмон келсин уйга, қишлоққа!

Ҳаммаёқ ёп-ёруғ бўлсин, зулмат йўқолсин!

Эсланмаган биронтаям одам қолмасин!

Ўлмай туриб нутилган жонлар ҳам келсин...

Пўлат, Гулшан, Давлатбоев, Қўзи наганлар...

Дарвиш Ота, Жалолиддин, Тамар, дарвишлар...

Бари келиб, дўст яшашсин!

Хатолик, ёвлик

не сабадан бўлганини билишгач, зотан...
Тўхта, тўхта! Бундай тўйга, ажиб йиғинга
отаси қай қиёфада кириб келарди?!
Кимсан, Раҳим Содиқов-а?! Маърифатчи қалб!*

Ҳа, Анварнинг хаёллари энди бетутим,
дунё бўйлаб машғал тутиб, отажонини
қайтаришни, истаб қолди уйга айтойдил!
қайтаришни! Қандай шаклу қолда бўлса ҳам...

Олисданоқ чироқлардан, гунгур-гунгурдан,
Анвар кўрар, уйида бир муҳим гап бўлган...
Ана, ўчоқ боши гавжум, қўни-қўшнилар...

«Анвар келди...»

Ҳовли саҳни жимийди бирдан.

Супада у хира фонус кўлагасида
учми-тўртми одам кўрди. Бири тикланиб
«Кел, кел, Анвар!» деди. Бу қайнотаси эди.
Қўл олишиб кўришдилар. Унинг ёнида
Вафока ҳам бор эди ва бир-икки қўшни.
Анвар шунда аниқ кўрди тўрда ўтирган
нотаниш бир кишини.

У — сочлари оппоқ,

нимагадир қимирлолмас, лекин талпиниб,
чап қўлини Анвар томон пахса қиларди.
Ангар энди равшан кўрди: бу одам майиб,
ўнг қўли йўқ, пастда икки протез оёқ
тикка суяб қўйилганди супага, ойнанинг
шуъласида сал оқариб кўринар эди...

«Анвар! Болам...» Оқ соч одам аччиқ оқ тортди.
«Анвар, кўриш!» Дўстжон унинг қўлидан тутди.

«Кўриш, болам! Бу отанг-ку! Бу Раҳим... Раҳим...
Анвар мутлақ гаранг эди. Бу тунги лавҳа
аллақайси афсонами-хотираларнинг
давомидай эди гўё, бошин саранглаб,
хаёлини бир нуқтага йиғмоқлаб боқди:
Ростдан, булар ўнги эди — қандайдир сирли
ва баҳайбат бир аппарат йиллар ортидан
хотиротни зоҳир этган эди бешафқат.

Ув-в... На ҳолат ўпишишлар. Биргина қўлнинг
бўйни оша уни титроқ қучоқлашлари.
Лаблардаги шўр таъмлари кўз ёшларининг.
Чуқур-чуқур хўрсинишлар, сўлиш олишлар —
бари-бари эски хира ленталар каби,
бир-бирининг дили сари икков ҳам шошар,
аммо ҳали ҳозир унча нур топишолмас,
бунинг учун вақт ўтиши шарт эди бир оз...

Вақт буларга энди анча етарлик эди.
Ота-ўғил, Вафокаю Дўстжон, тўртовлон,
бутун умрин яшаб қўйган ветеранлардек,
хотиралар ўртоқлашиб ётдилар кун-тун...
Ва шунча йил тил-забонсиз кўринган Унсун
нечукдир жон олган эди, гоҳи чой дамлар,
гоҳ Раҳимнинг протезин артқилаб қўяр,
гоҳ Анварни оғзи тўлиб-тошиб мақтаса,
гоҳ келини Раънони-ку самовотдаги
барча ёниб-порлаб турган сайёралардан
юксак, азиз қўйиб, алқиш ёғдирар эди...

Анвар билди отасининг совуқ жойларда
қўл-оёқсиз қолганини, қийналиб толиб,
рус момоси Шатилова Мария, боқиб,
тик оёққа қўйганини, чап қўли билан
темирчилик қилганини ҳарбий заводда.

Дўстжон неча отпускасин сарф этиб излаб,
уни топиб, бори гапдан хабардор этиб,
охир, ундаб юртга олиб келибди қўймай,
ишонтириб ҳеч ким ундан кулмаслигига...

Раҳим билди Анварнинг ҳам иши колхозда
шу тобда бир жойда таққа тўхтаганини —
ҳамма нарса бор эдию симёғочлар йўқ...
У бир куни уй олдида юксалиб турган —
ўзи эккан теракларга томон имлади:
«Анвар, қани, ҳаммасини кес! Мана сенга
юз симёғоч! Қанча жойга сим тортсанг етар!»
Анвар хурсанд бўлиб кетди. Олдинроқ нега
ўзи шуни ўйламабди?! Дарров тушуниб,
арра олиб чиқди уйдан ҳеч иккиланмай..
«Қодий» полвон ва бир неча бошқа дўстлари
бу ғалати ташаббусга қўшилишдилар.
Ҳашарчилар — кўмакчилар кўпайиб қолди.
Отаси ҳам яқин жойдан бир қапа топиб
темирчилик устахона очди — Анварга
зарур бўлган у-бу ясаб бера бошлади
эски плуг, боронами бир нималардан...

Анвар ишга боши билан тамом шўнғиган,
бутун қишлоқ тез кунларда радиолашса,
ҳар хонадон олам хабарларин эшитиб,
муסיқага тўлишини тасаввур қилар —
сўнгги пайтлар сиҳатлиги баттар сустлашиб,
терлаб-толиб қолишига ҳеч парво қилмай,
жони дили билан ишлар, тиришар эди.

Ҳар бир терак-симёғочга фахр билан қараб,
отасида умум иши учун садоқат
ва фидойи юрак ҳали собитлигидан,
ҳайрон қолар, шунга монанд меҳнат қиларди...

Кейинги йил ёз шунақа иссиқ келдики,
 боғ-роғлар битта гулин увол қилмасдан
 шиғил мева туккан эди. Шафтолиларнинг
 уч-тўрт тиргак-бақанлари эгилиб турар,
 халилилар пишиб ўтган, шивилғонилар
 барг остида гуж-гуж қора кўрсатгандилар.
 Тўкин ёзга, бу ҳосилга қараб кампирлар
 «Ўз бошин еб юк қилибди мева-оғочлар,
 яхшиликка бўлсин, тангрим...» деб, суфлардилар.
 Шу пайтлари Хоразмга бошқа жойлардан
 келганларга оғир: бунда Фарғона каби
 ҳар даҳада бир чойхона, бир оромгоҳ йўқ.
 Тўғри, сайёҳ яқин жойда кўзда ташланган
 истаган бир уйга кирса, одам бор бўлса,
 чой-пой, нон-пон қўйилади, қўноқ олади,
 кимлигини ҳатто сўраб ўтирмасдан ҳам...

Худди шу ёз Хоразмга ташриф буюрган
 бир меҳмоннинг хеши-ёри йўқ эди бунда.
 Эрталабки самолётда чет эллик, сергак
 туристларнинг орасида Урганчга келиб,
 У Хивага йўл олмади бошқалар каби.
 Жуда одми, лекин ихчам чит кўйлак кийган,
 худди шундай сатин шимда, чарм шиппакда
 у тамаки тутатганча «Интурист»даги
 бир бўлимга кириб келди. Бу ердагилар
 билишарди ҳеч шубҳасиз унинг кимлигин.
 Психология фани мутахассиси
 мистер Томсон, Штатлардан келган эди, у
 жой кўрсатган хизматчига ташаккур айтиб,
 шошилмасдан қопчиғидан газета олди.
 Бу Самарқанд медицина институтининг
 газетаси бўлиб, унда Анвар бир пайтлар

эълон қилган мақолача бор эди... Томсон газетанинг шу бетини очиб кўрсатди:

«Мен жуда кўп пайтдан бери бу мавзу билан қизиқаман. Китобим ҳам чиққан. Аммо мен учун, ушбу, жаноб Содиқовнинг иши хўп қизиқ, истиқболли кўринди. У, нега деганда, масалага жуда яқин, қулай нуқтадан қарай олган. Ҳайлайманки, шунча йил ўтди. Содиқов кўп чўққиларни қўлга киритган. Рухсат бўлса, ул зотни мен кўрмоқ истаيمان, жуда-жуда танишгим ва келажақда мен яхши илмий ва ижодий муносабатлар ўрнатмоқлик истагим бор у киши билан!»

Мистер Томсон хотиротни бундай ўрганиш фаннинг жуда қизиқ янги жабҳасилигин, бу иш билан ўттиз-қирқ йил, эллик йил кейин бутун дунё шуғуллана бошлашлигини тушунтирди. Ҳатто айтди, агар Содиқов қандай шартлар қўйса ҳамки, бир ўйлаб кўриб, узоқ муддат ҳамкорликка тайёр эканин! Аммо Томсон муҳим гапни айтмай қолдирди: У ҳамкорлик қилаётган институтда

«ўта махсус «маънавий» бир программа»ни кўпдан тадқиқ этиларди. Томсон ҳам бунда контрактга эга бўлиб, хуллас, ҳарбийлар «келажақнинг қуроли» деб умид боғлаган янги соҳа эди бу гап. Яъни халқларни хотира ва умидидан «поклаб», маълум бир тўда учун соме, қарам этмоқлик мангу! Илтимоси аниқ, пухта эди меҳмоннинг.

«Интурист»нинг хизматчиси илтифот билан ўз қўлидан нима келса ёрдам беришга тайёрлигин билдирди ва меҳмонга қараб:

«Сиз Хивани кўриб келинг, қайтгунигизча сизга керак масалани билиб қўяман! Кечқурунроқ сизни ўзим топаман!» деди.

Меҳмон Хива сари кетди. Бу вақт Гурланда
уч-тўрт жойда, катта-кичик идораларда
телефонлар шиддат билан жириглаб қолди.
Қишлоқдаги уйча ипдан игнасигача,
то радио асбобларнинг қолдиқларини
китоблару Содиқовлар оиласининг
келиб чиқиш тарихига оид бўлгучи
жами таъбир-тафсилотлар тайёр этилди.
Ҳамма нарса, ҳамма ҳужжат жойида эди.
Аммо Мўмин Давроновга осон бўлмади.
Қидир-қидир, сўроқ тугаб, изловчи кетгач,
«Э, хайрият, э, хайрият», минг уф тортиб
ярим пақир қудуқ сувин ичиб тинчланди.
У нимага: «Э, хайрият» деди? Ким билсин?
Ё ўзига ҳеч гап «юқмай» қутулгангами?

Излаб келган кишига кўк кийинган аёл
қорғин-вазмин сўзлаб берди. Бу — Раъно эди.
Ўтган кузак дарди қўзиб, кучайиб баттар
оғирлашган, эм-даволар таъсир этмаган.
Тошкентда ҳам наф тегмаган, самар бўлмаган.
Эрта баҳор — бор табиат маст-мастон гуллаб,
гуллар, барглар еру кўкка сиғмаган пайтлар
у оламдан ўтибди... Шу... Тамом... Вассалом.
Мистер Томсон бу хабардан ҳайратда қолди.
Анча муддат индамасдан ўтирди. Кейин
бир тамаки тутатди ва шошилмай турди,
раҳмат айтди. Қўшиб қўйди: «Бундай одамдан
кўп салмоқли илмий мерос қолган, шубҳасиз...»

Мерос!

Анвар нима мерос қолдирган эди:
Қони унинг жуда сезгир, тошқин қон эди,
вақти-вақти билан унинг жўшишларида
гоҳ мозийдан, гоҳ келажак сирли замондан
нажиб-нажиб саслар, нурлар уйғонар эди

атрофдаги одамлардан кўра ўн бора,
балки юз бор кучлироқ ранг, оҳанглар жамлаб...

Уша баҳор, ўлимини эшитиб унинг
зиёратга борганимда, Раъно қўлимга
тўрт-беш, турли ёзувлар бор қоғоз тутқазди.
Қўлимдаги битиклардан маълум бўлдики,
у ёки бу муносабат билан ёзилган
оддий қайдлар — ёдгорлари эди бу унинг.
Ва демакки, изчил таҳлил, муайян мавзу
ахтармоққа ҳеч ҳожат йўқ эди булардан.
Ўқиб чиқдим! Баъзилари ўз фикрлари,
баъзилари буюк даҳоларнинг сўзлари,
баъзилари хусусий гап, маълум соҳанинг
олимлари таъкидлаган баҳсли гаплар.
Ҳеч бирининг остига у кимдан эканин
белгилаб ҳам қолдирмаган, демак, шунчаки
ҳайрон, қойил этганлиги учун қайд этган.
Бу сўзларни нечук кўрган-ўқиган бўлсам,
шу ҳолича келтиришга жазм этдим бунда.
Юқорида мен Анварнинг ҳаётидаги —
ўзим кўрган ва эшитган жиҳатларини
қўшмай-олмай, бор ҳолича ҳикоят этдим.
Ўйлайманки, гарчи узуқ-юлуқ бўлса-да,
қўйидаги кўчирмалар, ишорат гаплар
унинг руҳий дунёсидан, сирли қалбидан
яна жонли бир далолат, шоҳид бўлғайлар,
бизларни-да, огоҳ айлаб кўп нарсалардан:

«Мен буюк дарё ўлишининг хабарин сездим.
Ёмон! Дарё ўлса қум уйғонади... Оролнинг нам елка-
ни йиртилиб кетади... Хоразмда мислсиз қум ва туз
чанги учиши бошланади... Ва тахминан ... йил-
ларда...»

«...Гул... шан...» (Негадир бу сўз араб имлосида
ёзилган!)

«Агар магнитнинг онги бўлса эди, ўзининг шимолга томон оғишини эркин оғиш деб ҳисоблаган бўлур эди. (Лейбниц.) Йўқ, бундай тақдирда у маконнинг барча йўналишларини билган бўлурди...»

«...марксизм асосларини мустақил ўргангач, Компартия сафига киргим келди. Лекин куч-мадорим танимни тобора тарк этмоқда. Мазам кам. Партияга кучли одамлар керак...»

«Шўр сувлардан қутулиш йўли... бу...»

«Мен бугуннинг одамларига ўтмиш аждодларининг хотиротларини тиклаб берсам, улар бахтли бўла оладиларми? Йўқ! Шунингдек, одам келажак ҳақидаги мавҳум хаёлот билан ҳам бахтли бўлолмайди. Одамнинг бахтини фақат бугуннинг имкониятларида излаш керак...»

«Жамият ўзининг ҳар бир аъзосини озод қила билмас экан, ўзи ҳам эркин жамият бўла олмайди»,

«...сайёралар орасида ҳаммадан бурун Муштарий уваланиб кетади, бу ҳол ундан олдинроқ Қуёшда юз бериши ҳам мумкин... Муштарий майдаланиб кетгач, сайёралар орасидаги бўшлиқ унинг беҳисоб парчалари ва чанглари билан қопланади. Шу йўл билан коинотдаги силсилалардан бири — Қуёш силсиласининг аста-секин, аммо муқаррар туманликка айланиш эволюцион жараёни бошланади.

Унинг моддалари ушбу туманлик босқичида ҳам ўз эволюцион тараққиётини тўхтатмайди. Фаторат топган сайёравий модданинг ҳар заррачаси бу янги шароитда химиявий, фотохимиявий, радиохимиявий, радиацион химиявий жараёнлар кечадиган майдон-

га айланади. Вақт ўтиши билан бу заррачаларнинг моддалари бирламчи сайёравий моддаларга айландилар. Оқибатда туманлик янги сифат кашф этади ва сайёрани ҳосил қилувчи булут мавқеида тараққий эта бошлайди. Шундан қуёш силсиласининг янги кўриниши бунёдга келади.

Эҳтимол ҳар доим ҳам коинотда оламлар ва силсилаларнинг яралиши ва ҳалокати шу тарзда давом этиб келаётгандир...»

«...Кўзи вақти саҳар сайёра бўлган халқни кўрдим...»

«Семурғ айтди: Руҳ эрур шикорим...»

УМИД

Бир куни мен руҳда мунис саслар уйғониб,
баҳор, томда ҳар ён боқиб ўтирарканман,
қуёш тиниқ, қиздирарди, ўрик шохлари
чақнаб-ёниб гуллаганди. Ҳар гулгун бутоқ
бамисоли оқ сайёра — гирдида эса
мужда бериб ҳаётнинг ҳеч тинмаслигидан
ўнлаб чаққон боларилар айланардилар.
Худди шу пайт пастда — ёзги чердакда михлоқ
карнай тилга кириб қолди. Унга жавобан
бу овозни олис-яқин акс садо тараб,
қишлоқ бўйлаб Анвар қўйган жами карнайлар
салобат-ла такрорлади:

«...Бугун ...Илк бора...

Инсон... Космос ... Космонавт... Юрий Гагарин...»

Бу нотаниш, фавқулодда сўзларни томда

узук-юлуқ эшитдим у пастга сакрадим.

Хабар яна такрорланди...

Ўрик остида

осмон банддай, энгашиб, жим ўтириб қолдим.

Лекин фалак зумрад олуд тоза эдики,
Гагаринни шундоқ ҳозир кўрадигандай
ташна, баҳна боқиб қолдим бу тубсизликка.
Кулли руҳим, жисми жоним энди сездики,
зўр ўзгариш зоҳир бўлмиш атроф оламда,
дарз кетмишдир ўз уфқидан зил чўян қопқоқ!
Ҳа! Қонимиз озодликка, нурга шу қадар
сезимликки, сал-салгина ҳур эпкиндан ҳам
анча вақтга етгулик куч, умид олгайдир!
Мен негадир шиддат билан ўрнимдан туриб,
Чопа кетдим кўнглимда бир исмсиз шодлик,
Анварларнинг уйи томон югурдим, бордим.

Ва ҳовлига кира солиб, ҳансираб, пишиб,
«Янгиликдан хабарларинг борми?! Янгилик!»
дея азот бақирмоқчи эдим. Гўёки
бу воқеа тегишлидай кўпроқ буларга.
Аммо бунга сира ҳожат йўқ экан.

Барча

аллақачон кутишгандек,

Анвар ўрнатган

карнайларни эшитарди баралласига.

«Совет Иттифоқининг барча радиостанциялари

ишламоқда...»

Раҳим ака бир тўнгакда ўтирар, унинг
икки сунъий оёқлари жонсиз шалвираб,
ўнг қўлининг енги тирсагидан

букланган,

соғлом чап қўл узун чивиқ билан тупроққа
алланени чизар эди, тажанг, бош эгик.

Сал нарида Унсун кампир, дунё беҳабар,
кичик қопда туршак

поклаб ўтирар эди.

Жигарранг, тўққизил туршак...

хурмодек гўё.

Сал берида, сўри чеккасида омонат
ўтирганча Раъно титраб, унсиз йиғларди.
Тўрда — очиқ деразадан кўрдим:

Анварнинг

ўғли, битта қўлда латта, отадан ёдгор
радиою бор аслаҳа-қутиларини
очиб, артиб-суртиб юрар, ул қутилар ҳам
кўплаб майда чироқлари липиллаб, сезгир,
ўша асрий янгиликни айтмоқда эди.
Тори суяб қўйилганди шундоқ ёнида.
Бола бир зум тинмас, чаққон қўллари унинг
у ҳали ё бу мурватни бурар, гўёки
бошқа жуда муҳим гап ҳам айтилмоқчидай,
жуда муҳим, жуда янги...

Гаплашадиган...

1982

МУНДАРИЖА

Йог машқлари.	3
Бир чинор остида.	5
Жомеъ масжиди устунлари.	6
Умримиз ҳақида.	8
Бир жанобга жавоб	9
«Сен — мен»	12
Чўлдагилар (<i>достон — хроника</i>)	15
Бирлик қудрати.	37
Кумуш учқунлар	38
Оқшом. Гавжум Париж	39
Фонтенбло қасри товуслари	40
Сена бўйида қуш бозори	41
Тарих музейида.	42
Чучварадан чиққан хатлар	43
Бахтиёр	45
«Сендан хабар келтирса...»	46
«Дарахтлар ва гиёҳларнинг тарҳи...»	47
«Симоб устунига жо бўлган жонман...»	49
Илҳом парисига.	50
Диназаврлар қабристони.	53
Аёлга мақтов	55
«Боқдим жаҳон ишина...»	56
Хафа хўроз	58
Юмалоқ хат битувчига эпиграмма.	61
Замин тақсимоти (<i>Ф. Шиллердан</i>)	62
Қўлқоп (<i>Ф. Шиллердан</i>)	64
Нечук ширин бахт экан (<i>Ф. Шиллердан</i>)	66
Альбатрос (<i>Ш. Бодлердан</i>)	67
Ошиқлар бодаси (<i>Ш. Бодлердан</i>)	68
Гаплашадиган вақтлар (<i>Шеърый қисса</i>)	69

На узбекском языке

Аман Матчан (Матчанов)

ПОРА ГОВОРИТЬ

Стихи, хроника-
поэма, повесть в стихах

Тақризчилар: *Салоҳиддин Мамажонов, Иброҳим Ҳаққулов*
Редактор *Азим Суюн*

Рассомлар *Б. Хайбуллин, Л. Даватц*

Расмлар редактори. *А. Мамажонов*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *Ш. Соатова*

ИБ № 3427

Босмахонага берилди 13.01.86. Босишга рухсат этилди 25.07.86.
Р 02153 Формати 70×90^{1/32}. Босмахона қоғози № 2. Мактаб гар-
нитураси. Юқори босма Шартли босма л. 7,31+0,15. форзац.
Шартли кр - оттиск 7,74. Нашр л. 8,5. Тиражи 15000. Заказ №
1005. Баҳоси 1 с. Шартнома 186-85

Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар полиграфия ва китоб савдоси иш-
лари Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш
бирлашмасининг 1-босмахонаси. Тошкент — 700002. Ҳамза кў-
часи, 21.

Матжон, Омон.

Гаплашадиган вақтлар: Шеърлар, дoston-хроника, шеърйй қисса.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.—200 б.

Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати, истеъдодли шоир Омон Матжон шеърййати инсон қалбййнинг турфа кечинмаларййни, жййлоларййни янги-янги ташбеҳларда, образларда ифодалайди.

Шоирнинг «Гаплашадиган вақтлар» китобййга кейинги ййилларда ёзилган энг сара шеърлари, «Чўлдагййлар» достонйй, «Гаплашадиган вақтлар» шеърййй қиссасйй ва жаҳон шеърййятидан қййлган таржималаридан намуналар кййритилди.

Матчан Аман. Пора говорить: Стихи, хроника-поэма, повесть в стихах.

Уз 2